

KLEINSCHALIGE DETENTIEVORMEN GEËVALUEERD.

Breaking The Walls

Masterproef neergelegd tot het behalen van
de graad van Master in de Criminologische Wetenschappen
door 01107150 Van Belle Amber

Academiejaar 2017-2018

Promotor :

Prof. Dr. Vander Beken Tom

Commissaris :

Dhr. Schuermans Frank

UNIVERSITEIT
GENT

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	ii
Voorwoord.....	vi
DEEL I. INLEIDING.....	1
1. Projectkader.....	1
2. Onderzoeksopzet.....	3
2.1 Doel- en vraagstelling.....	3
2.2 Methodiek.....	4
DEEL II. LITERATUURSTUDIE.....	5
1. Inleiding.....	5
2. Gevangenisstraf.....	5
2.1 Historische blik.....	5
2.1.1 De gevangenis voor de 19 ^e eeuw.....	5
2.1.2 Panopticum gevangenis.....	6
2.1.3 Functie en doel.....	8
2.2 Internationale richtlijnen.....	10
2.2.1 Verenigde Naties.....	10
2.2.2 Europa.....	12
3. Theoretisch kader.....	13
3.1 Inleiding.....	13
3.2 Deprivatie-, Importatiemodel en Geïntegreerd model.....	14
3.2.1 Deprivatiemodel.....	15
3.2.2 Importatiemodel.....	17
3.2.3 Geïntegreerd model.....	18
3.3 Belang ruimtelijke vormgeving.....	18
3.4 Relationele verbondenheid.....	20
3.5 Besluit.....	22
4. Kleinschaligheid.....	23
4.1 Inleiding.....	23
4.2 Kleinschaligheid binnen de welzijnssector.....	24
4.2.1 Historiek.....	24
4.2.2 Belangrijke aspecten van kleinschaligheid.....	25

4.2.3	Kleinschaligheid in de hulpverlening	28
4.3	Kleinschaligheid binnen detentie	29
4.3.1	Inleiding.....	29
4.3.2	Wetenschappelijke onderzoeken naar schaalverkleining: een overzicht.....	31
4.3.3	Belangrijke aspecten van kleinschaligheid binnen detentie	33
5.	Besluit.....	35
DEEL III. KLEINSCHALIGE DETENTIEPROJECTEN		38
Project 1: APAC in Brazilië		38
1.	Inleiding.....	38
2.	Historiek	39
3.	Methodologie APAC-model.....	42
3.1	Doelstelling	42
3.2	Werkwijze	42
4.	Internationale interesse in het APAC-model	44
5.	Wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd naar het APAC-model	47
5.1	“Assessing the Impact of Religious Programs and Prison Industry on Recidivism: An Exploratory Study”	47
5.1.1	Achtergrond studie	47
5.1.2	Doelstelling.....	48
5.1.3	Methodologie.....	48
5.1.4	Onderzoeksresultaten.....	49
5.2	Vervolgonderzoeken Faith-Based Prisons	51
6.	Besluit.....	52
Project 2: Exodus in Nederland.....		54
1.	Inleiding.....	54
2.	Exodushuizen	55
2.1	Historiek.....	55
2.2	Doelgroep.....	57
2.3	Methodologie	58
3.	Wetenschappelijke onderzoeken uitgevoerd naar het Exodusmodel	61
3.1	Inleiding	61
3.2	Onderzoek 1: “Exodus, op de goede weg? Eindrapportage van het evaluatieonderzoek naar Exodus”.....	62
3.2.1	Achtergrond studie	62

3.2.2	Doelstelling.....	63
3.2.3	Methodologie.....	63
3.2.4	Onderzoeksresultaten.....	64
3.3	Onderzoek 2: “Recidive en nazorg. Onderzoek onder oud-bewoners van Exodus, DOOR, Moria & Ontmoeting”.....	70
3.3.1	Achtergrond studie	70
3.3.2	Methodologie.....	71
3.3.3	Onderzoeksresultaten.....	73
3.4	Onderzoek 3: “Exodus: naar een leven zonder criminaliteit?”	75
3.4.1	Achtergrond studie	75
3.4.2	Methodologie.....	75
3.4.3	Onderzoeksresultaten.....	77
3.5	Conclusie onderzoeksrapporten	78
4.	Besluit.....	80
	Project 3: Penaal exceptionalisme in Noorwegen	81
1.	Inleiding.....	81
2.	Penaal exceptionalisme in Noorwegen.....	83
2.1	Historische achtergrond	83
2.2	Noorse gevangenissen.....	85
2.2.1	Gevangenisorganisatie.....	85
2.2.2	Recidiveonderzoek	87
3.	Wetenschappelijk onderzoek naar kleinschalige detentie in Noorwegen	89
3.1	“Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons”	89
3.1.1	Inleiding.....	89
3.1.2	Methodologie.....	89
3.1.3	Onderzoeksresultaten.....	91
3.1.4	Besluit.....	94
4.	Besluit.....	95
	Project 4: Het model van Norval Morris in de Verenigde Staten	96
1.	Inleiding.....	96
2.	Gevangenismodel Norval Morris	97
2.1	Historische achtergrond	97
2.2	Gevangenisconcept Morris	100

2.2.1	Inleiding.....	100
2.2.2	Centrale begrippen.....	100
2.2.3	Voorstel gevangenisconcept	103
2.2.4	Besluit.....	106
3.	Wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd naar het gevangenismodel van FCI Butner	107
3.1	“Butner Study: The Final Analysis”	107
3.1.1	Inleiding.....	107
3.1.2	“Study I: Institution Performance”	109
3.1.3	“Study II: Follow-up evaluation”	114
3.1.4	Besluit.....	115
4.	Besluit.....	116
DEEL IV. CONCLUSIE		118
1.	De praktijk aan de theorie getoetst	118
2.	Aanbevelingen voor de toekomst	124
3.	Algemeen besluit	126
Literatuurlijst		a

Voorwoord

Enkele jaren geleden besloot ik Sociaal Werk te studeren, met als doelstelling maatschappelijk kwetsbare personen te ondersteunen en te helpen bij het bekomen van hun rechten in de maatschappij. Tijdens mijn opleiding liep ik stage in TGG De Sleutel, waar ik een eerste ervaring opdeed met kwetsbare personen in een residentiële setting. Op die plek kwam ik voor het eerst in aanraking met personen die ‘foute’ beslissingen namen in het verleden, maar die vanuit een bepaalde waardigheid benaderd werden. In mijn huidige tewerkstelling (een begeleidingstehuis in de bijzondere jeugdzorg) word ik dagelijks geconfronteerd met jongeren die op onvrijwillige basis geplaatst zijn. Om een positieve ontwikkeling te stimuleren bieden we hen zoveel mogelijk verbinding met ‘het normale leven’ aan, waarbij een individuele, vertrouwde aanpak in kleine groepen cruciaal is. Vanuit deze ervaringen besloot ik in 2014 de opleiding “Criminologische Wetenschappen” als werkstudent te starten. Tijdens de opleiding werden we uitgedaagd kritisch na te denken en werd ik geconfronteerd met de beperkingen van het strafrechtelijk systeem, zeker op vlak van de strafuitvoering. Men zoekt naar de juiste alternatieven en manieren om met gedetineerden op een menswaardige manier om te gaan, maar men bereikt niet de verwachte resultaten. Sinds 2017 werk ik deeltijds bij in FPC te Gent waar ik de tekortkomingen en frustraties rond het systeem van zowel gedetineerden als personeel in levende lijve ondervind. Vanuit deze ervaringen volg ik al enige tijd VZW De Huizen van Kortbij. Vanuit hun idee over het organiseren van gevangenis kwam ik bij het concept van deze masterproef.

Mijn dank gaat uit naar Professor dr. Tom Vander Beken omdat hij potentieel zag in dit onderwerp en mij hierin begeleidde. Tevens verdienen mijn ouders een grote blijk van dank, omdat zij deze studie mogelijk maakten voor mij en mij hierin onvoorwaardelijk steunden. In het bijzonder wil ik mijn mama bedanken voor de tijd en moeite om mee kritisch na te denken en samen met mijn zus Tine mijn masterproef na te lezen en te verbeteren.

DEEL I. INLEIDING

1. Projectkader

Doorheen de jaren vloeiende reeds veel inkt over de verschillende doelen die de gevangenis(straf) heeft – of zou moeten hebben. Historisch zien we dat de beoogde functies van de gevangenisstraf veranderden. In de huidige gevangenisorganisatie bemerken we vooral het spanningsveld tussen deze functies. Enerzijds is er sprake van het opsluiten van mensen ter beveiliging van de maatschappij. Anderzijds zet men in op de verandering bij gedetineerden zodat ze na hun detentie beter in de maatschappij kunnen functioneren dan voordien (De Ruyver, 2004). Sinds de jaren 50 bekritiseerde men vanuit de sociale wetenschappen deze cellulaire opsluiting en manier van organiseren van gevangenen. Mede onder invloed van criminologische literatuur achtte men de 19^e-eeuwse vorm voorbijgestreefd en stelde men dat het systeem niet werkte (De Rycke, 2013). In de strafuitvoering werd de focus op de toekomst van de veroordeelde gelegd. Men stelde de beperking van de detentieschade voorop evenals het herstel ten opzichte van het slachtoffer en de re-integratie van de veroordeelde in de maatschappij. Alhoewel de 19^e-eeuwse penitentiaire visie ondertussen is achterhaald, restte wel nog altijd de architecturale vertaling ervan (De Ruyver, 2004).

Door het groeiend besef dat de gevangenisstraf in zijn huidige vorm niet (voldoende) werkt ontstond de nood aan een grondigere reorganisatie. Hoe deze reorganisatie vorm en plaats krijgt, hangt sterk af van land tot land. Vanuit verschillende theoretische invalshoeken werd het niet-functioneren van het huidige gevangenisstelsel reeds gestaafd.

Bijna iedereen die in een gevangenis belandt, komt vroeg of laat vrij. De invrijheidsstelling en de terugkeer van gedetineerden naar de samenleving zijn een onontkoombaar gegeven. Daaruit volgt dat de re-integratie van gedetineerden niet te negeren valt en zowel de ex-gedetineerde,

diens sociaal netwerk en rechtstreekse sociale omgeving, maar ook slachtoffers en de bredere samenleving aanbelangt. De invrijheidsstelling van veroordeelden an sich veroorzaakt veel publieke commotie, het *not in my backyard* – syndroom geldt vandaag de dag méér voor in vrijheid gestelde personen dan voor de bouw van nieuwe gevangenissen (Daems, Pletincx, Robert, Scheirs, van de Wiel & Verpoest, 2009). Is het als samenleving niet onze plicht om in te zetten op deze aanwezige kloof tussen ‘wij’ en ‘zij’. Hoe kleiner de kloof, hoe meer iedereen deel wordt van de samenleving. Contact houden met de maatschappij houdt de hoop wakker om terug te willen. Het samenleven in een kleine groep stimuleert het opnemen van verantwoordelijkheid. De gevangenis zou een plaats moeten worden om te leren, i.p.v. een plek waar men onder andere je zelfstandigheid ontnemt. Kansen, positieve evoluties, mogelijkheden en doelen moeten centraal staan (Claus & Gryson, 2017). We mogen nooit het doel van de bestraffing uit het oog verliezen. Een straf moet effectief en efficiënt zijn en op lange termijn moet iedereen er voordeel uit halen. Het gaat hier om mensen, mensen die iets zouden moeten leren uit hun fouten, zodat ze in het leven na hun straf niet dezelfde fouten maken en dit in het belang van ons allemaal (Debouver, 2015).

Het proces van maatschappelijke bewustwording is ook de welzijnssector niet voorbij gegaan. Het streven naar kleinschaligheid gaat gepaard met het streven naar integratie van de hulpverlening in de samenleving, om haar aldus zo dicht mogelijk bij de mensen te brengen en alles op een zo natuurlijk mogelijke manier te laten verlopen.

Onderzoeken of kleinschalige detentie effectief, realistisch en uitvoerbaar is, is in het kader van mijn masterproef niet mogelijk. Mijn bedoeling is wel pogen de vragen zoals “Werkt het op bepaalde plaatsen?”, “Hoe werkt het?”, “Waar en wanneer is het reeds geïmplementeerd?”,

“Speelt schaalverkleining in op problemen inherent aan schaalgrootte?” ... proberen te beantwoorden.

2. Onderzoeksopzet

2.1 Doel- en vraagstelling

In deze masterproef wil ik enkele detentieprojecten onder de loep nemen en nagaan vanuit welke beleidsmatige insteek zij gekozen hebben voor een kleinschalige organisatie en/of structuur, om ten slotte verschillende wetenschappelijk onderzoeken naar deze kleinschalige detentievormen te vergelijken. Om dit te realiseren zal ik een theoriegericht – theorietoetsend – onderzoek houden.

De centrale vraag is *“Zijn er bij de vergelijking van onderzoeken uitgevoerd naar kleinschalige detentieprojecten onderzoeksresultaten die de argumenten voor kleinschalige detentie ondersteunen?”*.

Deze vraag zal ik beantwoorden aan de hand van volgende deelvragen:

- *Wat wordt verstaan onder kleinschalige detentieprojecten?*
- *Hoe krijgen kleinschalige detentieprojecten op nationaal vlak vorm?*
- *Wat weten we over de resultaten van onderzoeken die gevoerd zijn naar deze projecten?*

A.d.h.v. deze vragen wil ik nagaan of er een samenhang is tussen de grootte van de gevangenis en zijn rol, functie, invloed op recidive en levenskwaliteit van de gevangene in de diverse detentieprojecten. Vormt de voorgestelde schaalverkleining een antwoord op de problemen inherent aan grootschalige infrastructuren?

2.2 Methodiek

Om tot het beantwoorden van de centrale vraag in dit onderzoek te komen, ga ik op verschillende manieren te werk. In Deel II beschrijf ik via een literatuurstudie de aspecten ‘gevangenisstraf’ en ‘kleinschaligheid’ en geef ik duiding bij de theoretische basis van het pleidooi voor een alternatieve benadering (kleinschaligheid in dit geval).

Nadien volgt in Deel III de beschrijving van verschillende nationale detentieprojecten. Via een narratief onderzoek plaats ik de projecten in hun context om vervolgens te kijken naar onderzoeken die uitgevoerd zijn naar aanleiding van de projecten.

Bij de keuze van deze onderzoeksprojecten (om ze later in mijn vergelijking op te nemen), hield ik rekening met volgende criteria: bewuste keuze voor schaalverkleining vanuit een evolutie naar humaan detentiebeleid, normalisering centraal, zoektocht naar alternatief gevangeniswezen, inclusie in de maatschappij, ... In verschillende landen zijn reeds kleine gevangenissen te vinden maar deze werden niet geïmplementeerd vanuit een streven naar een meer humane detentie, maar eerder omwille van bv. een lage criminaliteitsgraad. Deze gevangenissen worden in mijn masterproef niet opgenomen.

In deel IV van deze masterproef koppel ik de onderzoeksresultaten van de detentieprojecten terug naar de theorieën aangehaald in Deel II en kijk ik naar de verwachtingen die deze onderzoeksresultaten scheppen voor de toekomst.

DEEL II. LITERATUURSTUDIE

1. Inleiding

Om de evolutie van kleinschaligheid binnen detentie te kunnen begrijpen, is het belangrijk stil te staan bij de aspecten gevangenisstraf en kleinschaligheid. Beide aspecten hebben in hun context een bepaalde evolutie doorgemaakt en deze spelen een rol bij het begrijpen van de beleidskeuzes die heden ten dage gemaakt worden voor kleinschaligheid.

Daarnaast worden ook de theorieën en onderzoeken die deze keuzes en evoluties ondersteunen, besproken.

2. Gevangenisstraf

2.1 Historische blik

2.1.1 De gevangenis voor de 19^e eeuw

De gevangenisstraf kent men al van oudsher. Tot de 16^e – 17^e eeuw was een gevangenis een huis van bewaring, in afwachting van de echte straf (cfr. de lijfstraf, verbanning of de doodstraf) (Claus & Gryson, 2017). Historisch zien we dat de oude strafrechtelijke theorieën gebaseerd zijn op de gedachte dat enkel wrede en strenge gevolgen voor het plegen van een misdrijf potentiële criminelen zouden afschrikken (bv. draconische wetten, Bloody Code, ...). Dit zou hen weerhouden dergelijke feiten te plegen. De gevangenisstraf was maar een ondergeschikt fenomeen (Pauwels, 2017). In zijn boek “Toezicht, Discipline en Straf” beschrijft Foucault (1997) de lijfstraf als “het spektakel van de lijfstraffen” en de voorwaarden waaraan de lijfstraf moet voldoen. Ten eerste moest de lijfstraf op de gestrafte persoon voldoende zichtbaar zijn en ten tweede moest ze opzienbarend zijn. Foucault benadrukte het bedoelde inefficiënte en oneconomische karakter van deze lijfstraffen.

De demografische en economische ontwikkelingen in de 18^e eeuw leidden tot omvangrijke sociale problemen in bepaalde gebieden (armoede, landloperij, ...) die hun weerslag hadden op het criminaliteitspatroon van die periode. Al deze sociale problemen en criminaliteitsontwikkelingen brachten het politieke bestel van toen in een ernstige crisis (Pauwels, 2017). Men kwam tot het besef dat hervormingen nodig waren.

Het concept 'straf' werd herdacht en men kwam tot de conclusie dat er een "logische" relatie tussen de begane misdaad en de straf moest zijn. Essentieel hierbij is dat de misdaad gedocumenteerd is en dat er tegelijk een systeem ontstaat van hiermee samenhangende straffen. Volgens Foucault (1997) lag de essentie op het creëren van individuen die onderworpen waren aan regels en bevelen met als sleutelbegrippen dwang, plicht en oefening. Om nuttig te zijn richtte de bestraffing zich op de gevolgen van de misdaad, de reeks wanordelijkheden die ze zou kunnen veroorzaken. Zo werd de maatschappelijke orde een maatstaf voor de strafmaat. Geleidelijk aan kreeg men ook aandacht voor het verbeteren van de gevangene.

2.1.2 Panopticum gevangenis

In midden 18^e eeuw introduceerde men de gevangenisstraf als betekenisvolle straf op zich. Sindsdien wordt de gevangenisstraf gezien als 'vrijheidsberoving' en 'transformatie van individuen' (Foucault, 1997). Contemplatie in afzondering zou voor betere mensen zorgen, dat was de overtuiging. Hiervoor werden grote afzonderingsinstituten gecreëerd met individuele cellen (Claus & Gryson, 2017).

Bentham beschreef in 1791 het 'Panopticum', afkomstig van het griekse παν- ('al') en -οπτικός ('ziend'). Het Panopticum maakt het mogelijk groepen te controleren, te disciplineren, te

bewaken, bestuderen, vergelijken en te verbeteren. In het ontwerp van Bentham bestaat het gebouw uit een toren met daarrond een ring van cellen. Het Panopticum kan volgens Bentham verschillende doelen dienen: als school, als werkplaats, als hospitaal en ook als gevangenis. De afzonderlijke cellen hebben twee ramen: één naar buiten en één naar de toren toe. Eén opzichter in de toren volstaat om alle bewoners te bewaken, te kennen en te beheersen (University College London, z.j.). Het idee achter dit ontwerp is dat de bewaker in het midden op enig moment alles kan overzien, maar niet op ieder moment hiermee bezig dient te zijn. De gevangene weet dat de bewaker zou kunnen kijken en voelt zich bewaakt. Dit is het panoptisch effect van bewaking waardoor de disciplinerende van de gevangene ontstaat. Foucault (1997) beschrijft het Panopticum als een architectonisch gebouw waarin een soort versmelting kon plaatsvinden van uitsluiting en disciplinerende. De gevangene wordt sindsdien omschreven als delinquent.

Deze panopticumgevangenissen zijn duidelijke voorbeelden van een *architecture parlante*, die zowel aan de bewoners als aan de buitenwereld de symbolische boodschap meegeeft van afschrikking door de hoge muren met wachttorens, kantelen en prikkeldraad, immense poorten en zware deuren. De gevangenis als burcht ter bescherming van de samenleving tegen haar criminelen (Beyens & Janssens, 2009).

Wereldwijd werd het idee opgepikt. Er werden diverse gevangenissen ontwikkeld – waarvan sommige ook niet meer bestaan – volgens de principes van Bentham, maar geen enkele voldeed volledig aan zijn gedetailleerde tekeningen. Enkele internationale voorbeelden zijn:

- Santo Stefano in Italië;
- The Security Pavilion in Portugal;
- Koepelgevangenis van Breda & Arnhem in Nederland;
- Gevangenis van Genève in Zwitserland;
- Rahway Prison in New Jersey (Verenigde Staten);

- Stateville Penitentiary in Illinois (Verenigde Staten);
- Gevangenis op Isle of Pines in Cuba (“The Panopticon”, z.j.).

Ook verschillende wetenschappers en onderzoekers hebben zijn idee overgenomen en doorheen de jaren gebruikt als basis voor de hervormingen binnen het gevangeniswezen. Een Belgisch voorbeeld hiervan is Edouard Ducpétiaux. Hij werd bij de onafhankelijkheid van België in 1830 door het Voorlopig Bewind aangesteld als eerste inspecteur-generaal van het Belgische gevangeniswezen (Groenhuijsen, Kooijmans & Van Den Berge, 2013). Ducpétiaux maakte in zijn hervormingsvoorstel gebruik van de stervormige Panopticumgevangenissen, gebaseerd op het idee van Bentham (Deruyck, 2016).

2.1.3 Functie en doel

Tot vandaag blijven historici, criminologen en sociologen discussiëren over de vraag: wat willen we bereiken door te investeren in immense gebouwen waarachter we delinquenten samen herbergen? De gevangenisstraf als straf op zich legde reeds een hele weg af en streefde verschillende doelen na van generale afschrikking, over morele (her)opvoeding en bescherming van de maatschappij, tot resocialisatie en herstel (De Ruyver, 2004).

Garland (2001) beschrijft 4 justificaties voor de gevangenisstraf, waartoe al deze doeleinden kunnen herleid worden:

- *Incapacitation*: de samenleving beschermen door de crimineel tijdelijk te verwijderen.
- *Deterrence*: algemene en specifieke afschrikking.
- *Retribution*: vergelding – volgens het Tallische principe: “oog om oog, tand om tand”.

De misstap van de dader moet door middel van proportionele leedtoevoeging worden tenietgedaan.

- *Reformation*: de tijd die de gedetineerde in de gevangenis doorbrengt moet zo nuttig mogelijk worden ingevuld, opdat hij als een goede, gehoorzame burger de gevangenis zou verlaten.

Deze 4 redenen kunnen dan wel dienen als justificatie voor de gevangenisstraf, ze geven nog steeds geen éénduidig antwoord op de vraag wat we willen bereiken, welk doel een gevangenisstraf uiteindelijk heeft (Garland, 2001). Houden we niet teveel vast aan irreële verwachtingen van een gevangenisstraf? Zetten we voldoende in op alternatieve straffen & een reductionistisch beleid, waarin de gevangenisstraf ook daadwerkelijk slechts als “ultimum remedium” wordt opgelegd? De negatieve gevolgen van de gevangenisstraf blijven immers, ondanks de groeiende aandacht voor de interne rechtspositie van de gedetineerden, inherent aan de opsluiting (Maes, 2009). Mensen raken in zichzelf gekeerd of nog meer overtuigd van hun status als misdadiger, waardoor hun kansen op re-integratie en een goed voorbereide terugkeer naar de maatschappij slinken (Debusschere, 2016). Tot op heden is er nog maar weinig onderzoek beschikbaar dat een adequaat antwoord kan geven op de vraag in hoeverre een vrijheidsstraf effectief tot minder recidive en tot betere levensomstandigheden van ex-gedetineerden kan leiden (Beyens, Korf & Dirkzwager, 2014)

Foucault (1997) wijst in zijn boek “Discipline, toezicht en straf” reeds op gevangenis als “de grote mislukking van het strafrecht”. De gevangenisstraf leidt volgens hem niet tot vermindering van criminaliteit en recidive. Sinds de jaren 70 komen meer en meer onderzoekers tot de conclusie dat deze 19^e-eeuwse vorm van gevangenis voorbijgestreefd is. Het ontwerp van het merendeel van de gevangenissen is gebaseerd op de toen heersende penitentiaire visie op de doelstellingen van de gevangenisstraf: vrijheidsberoving moet leiden tot morele inkeer door middel van religieuze contemplatie. Dit dient te gebeuren geïsoleerd van de buitenwereld en

van de andere gedetineerden. Deze penitentiaire visie is ondertussen achterhaald, maar we zitten in vele gevangenissen wereldwijd wel nog met de architecturale vertaling ervan (Claus, Beyens, De Meyer, Gryson & Naessens, 2013). We zien dat de nood aan een grondige evaluatie van het systeem en een hervorming zich opdringt. De afgelopen decennia werden reeds verschillende pogingen ondernomen om meer in te zetten op rehabilitatie en om van de gevangenis een meer leefbare plaats te maken. Toch zien we dat het tot op heden niet lukt om een gevangeniswezen te creëren die enigszins vergelijkbaar is met de maatschappij daarbuiten. Gevangenissen blijven, tot vandaag, in de eerste plaats fungeren als opslagplaats voor “de gevaarlijken” onder ons.

2.2 Internationale richtlijnen

Lange tijd werd er geen of nauwelijks aandacht besteed aan de mensenrechten van gedetineerden. Pas na WOII kwam hierin geleidelijk verandering met de komst van enkele internationale rechtsinstrumenten. De internationale instanties die deze creëerden, wilden op die manier een definitieve breuk maken met de alomtegenwoordige mensenrechtenschendingen. Een volledige weergave van de opgestelde wetgeving is in kader van deze masterproef niet zinvol. In volgend onderdeel geef ik kort een overzicht van de meest relevante wetgevende richtlijnen op internationaal vlak.

2.2.1 Verenigde Naties

“De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens” (afgekort UVRM), werd op 10 december 1948 aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Hiermee werd het bestaan van een aantal universele mensenrechten voor het eerst bevestigd binnen de internationale gemeenschap. Deze verklaring beschrijft de ‘mensenrechten’, deze worden gezien als fundamenteel voor het menselijke bestaan. Het zijn rechten die niet zomaar kunnen

ontnomen worden, die dienen ter bescherming van de mens (Commissie van Toezicht, z.j.). Bijna alle landen ter wereld ondertekenden deze UVRM. In deze verklaring is onder andere in art. 5 opgenomen: “Niemand zal onderworpen worden aan folteringen, noch aan een wrede, onmenselijke of ontterende behandeling of bestraffing” en in art. 9 “Niemand zal onderworpen worden aan willekeurige arrestatie, detentie of verbanning” (United Nations, z.j.).

Bijna alle nationale beginselwetten zijn gebaseerd op het principe van minimale beperking. Concreet wil dit zeggen dat een ingeslotene aan geen andere beperkingen onderworpen wordt dan die welke noodzakelijkerwijs inherent zijn aan de vrijheidsbeneming. Het principe van minimale beperking is af te leiden van “Het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten” (afgekort BUPO), dat gebaseerd is op de UVRM. In het BUPO beschrijft artikel 7 het verbod op foltering en wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van mensen. Artikel 10 gaat over de menselijke en waardige behandeling van gedetineerden en luidt als volgt:

“(1) All persons deprived of their liberty shall be treated with humanity and with respect for the inherent dignity of the human person.

(3) The penitentiary system shall comprise treatment of prisoners the essential aim of which shall be their reformation and social rehabilitation. Juvenile offenders shall be segregated from adults and be accorded treatment appropriate to their age and legal status” (OHCHR, z.j.).

De UVRM en het BUPO zijn naast het “Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten” de verdragsteksten opgenomen in “*The International Bill of Rights*”.

De Verenigde Naties ondertekende in 1955 ook “*Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*” (afgekort SMR). Deze regels strekken ertoe enkele algemeen aanvaardbare principes en praktijken uiteen te zetten bij de behandeling van gedetineerden en het beleid van de instellingen. Hoewel deze minimumregels van groot belang zijn, mag hun invloed toch niet overschat worden. Staten kunnen steeds van hun verplichtingen afwijken indien zij dit nodig achten. De nadruk ligt voornamelijk op de statelijke verplichtingen en slechts in beperkte mate op de mensenrechten van gedetineerden (OHCHR, z.j.). In 1990 kwam hier verandering in met de totstandkoming van de “*UN Basic Principles for the Treatment of Prisoners*”, waarin het mensenrechtelijk kader op de voorgrond kwam te staan. Alhoewel deze regels geen bindende rechtskracht hebben, worden ze gezien als het meest belangrijke internationale raamwerk voor de behandeling van gedetineerden en gaat er van deze regels een grote morele en universele kracht uit (Commissie van Toezicht, z.j.).

2.2.2 Europa

Naast deze internationale wet- en regelgeving zijn ook binnen Europa verschillende verdragen opgesteld. Enkele bindende rechtsbronnen zijn het “Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden” (afgekort EVRM) en zijn protocollen en het “Europees Verdrag ter Voorkoming van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing” (afgekort ECPT) (Commissie van Toezicht, z.j.). Nergens vindt men echter in deze Europese richtlijnen enige bepaling terug die art. 10 van het BUPO, dat expliciet een menselijke en waardige behandeling van gedetineerden garandeert, evenaart. Nergens worden de omstandigheden waarin gedetineerden zich bevinden uitdrukkelijk behandeld.

In 1973 ondertekende de Raad van Europa de “*European Standard Minimum Rules*”. Dit zijn de eerste officiële gevangenisregels en vormen een variant op de eerder besproken “*UN Standard Minimal Rules*” van 1955. In 1987 vervangen de “*European Prison Rules*” (afgekort EPR) hun voorganger uit 1973 en doorbreken ze hiermee enigszins de gelijkenis met hun internationaalrechtelijke equivalent. Deze EPR zijn namelijk veel uitgebreider dan de principes op VN-niveau. Een aantal van de bepalingen waren enkele decennia later reeds achterhaald, o.a. wegens de gewijzigde opvattingen over de behandeling en resocialisatie van gedetineerden. Daarnaast ondervond men dat de regels vaak te ruim en te vaag geformuleerd waren. Om o.a. deze redenen gebeurde een update van de Europese regelgeving in 2006 (Vanluchene, 2016). Deze EPR beogen nog steeds basisbeginselen te geven over de behandeling van gedetineerden en het beheer van penitentiaire inrichtingen. Ze beschrijven onder meer regels met betrekking tot gezondheidszorg, de orde en rust en de directie en het personeel binnen de inrichting (Commissie van Toezicht, z.j.). De EPR hebben niet de rechtskracht van het EVRM of van het ECPT. Zij worden tot het ‘zachte recht’ gerekend. Het zijn slechts aanbevelingen waarop de politiek, het beleid, de wetgeving en de rechtspraak in de lidstaten zich al dan niet kunnen baseren. Dit betekent evenwel niet dat ze geen belangrijke rol spelen. Het is een instrument dat gebruikt wordt om gedrag te reguleren waarvoor om diverse redenen het maken van een bindend verdrag niet zinvol is (De Jonge, 2006).

3. Theoretisch kader

3.1 Inleiding

Verschillende theoretische stromingen hebben reeds het disfunctioneren van de gevangenisstraf aangehaald. De conclusie klinkt duidelijk: de wijze waarop de huidige gevangenisstraf georganiseerd is, heeft te weinig mogelijkheden om op een degelijke, efficiënte manier in te

zetten op re-integratie. Maar hoe kan een efficiënte en effectieve (gevangenis)straf dan wel uitgebouwd worden? Het is een vraag die vele wetenschappers en beleidsmakers bezighoudt.

Verskillende onderzoekers wezen reeds op het begrip ‘detentieschade’, waarmee men voornamelijk doelt op zaken zoals het verlies van inkomen, verlies van een baan, het stigma van het strafblad, ... Schade opgelopen tijdens jaren opsluiting gaat nog evenwel verder.. Er is ook sprake van psychische detentieschade. Gedetineerden glijden vlugger af in negatieve gevoelens van onzekerheid, angst, wanhoop, onrust en depressie. Eenzaamheid en sociaal isolement kraken de draagkracht van mensen, wat op zijn beurt een negatief gevolg heeft voor de gezondheid (“Wat doet een gevangenisstraf met je gezondheid?”, z.j.). Van groot belang is de wetenschap dat elke gedetineerde de detentiesituatie op zijn eigen manier interpreteert, waardoor ook elke persoon de impact anders ervaart. Factoren die de beleving beïnvloeden zijn bijvoorbeeld de leeftijd, het geslacht, de tijd doorgebracht in gevangenschap, het IQ, al dan niet herhaalde opsluiting,... Ook verschilt de impact van gevangenis tot gevangenis omdat geen twee instellingen dezelfde zijn in termen van personeel, beschikbare programma’s, cultuur, mogelijkheid tot bezoek of contact, ... (Willem, 2013).

Aan de basis van het pleidooi voor een kwalitatieve verandering van het gevangeniswezen liggen verschillende theorieën en onderzoeken die aantonen dat de huidige manier van detentie nefaste gevolgen heeft voor de gedetineerden (en nagevolg ook voor de gehele samenleving).

3.2 Deprivatie-, Importatiemodel en Geïntegreerd model

Om meer inzicht te krijgen in mogelijke verklaringen van de ontwikkeling van ‘gedetineerdenculturen’ en de aanpassingsprocessen van gedetineerden in de gevangenis zijn volgende theoretische modellen van belang.

3.2.1 Deprivatiemodel

De eerste noemenswaardige stroming is het deprivatiemodel die zich op het einde van het interbellum ontwikkelde. Het deprivatiemodel veronderstelt dat de manier waarop gedetineerden omgaan met de vrijheidsbeneming vooral verklaard kan worden door de kenmerken en ontberingen van het verblijf in de gesloten context van de penitentiaire inrichting. Zulke deprivaties kunnen van invloed zijn op het gevoel van eigenwaarde van gedetineerden en kunnen tot stress en oppositioneel gedrag leiden (Beyens et al., 2014).

Net voor de tweede wereldoorlog publiceerde Clemmer “*The Prison Community*”, waarin hij de oorzaken van de subcultuur binnen een gevangenis wou achterhalen. Clemmer kan beschouwd worden als de grondlegger van de vaststelling van het bestaan van gedeelde culturele aspecten bij gedetineerden. Hij introduceerde in het verlengde hiervan het concept van *prisonization*: “*the taking on, in greater or lesser degree, of the folkways, mores, customs, and general culture of the penitentiary*” (Tournel, 2015, pg. 197). Hij beschrijft een cultuur die zich kenmerkt door negatieve attitudes en waarden ten aanzien van directie en bewaarders. Deze oppositionele cultuur kan ertoe leiden dat gedetineerden agressief worden en weerstand bieden tegen autoriteit, andere gedetineerden aanvallen of gevangenisregels overtreden. De analyse van Clemmer beperkt zich niet tot een benoeming of identificatie van deze gedeelde culturele aspecten, maar hij koppelde er ook reeds een verklaring aan betreffende de herkomst of oorzaak ervan. Volgens deze auteur ondergaan gedetineerden dit proces, bestaande uit de creatie van een eigen subcultuur, in reactie op de ontberingen eigen aan het gevangenisinstituut. Onderzoek in het verlengde van dit model heeft aangetoond dat *prisonization* samenhangt met het aantal keren dat men in de gevangenis heeft verbleven, machteloosheid of vervreemding, intense interacties met medegedetineerden (en weinig interacties met mensen buiten de gevangenis) en een oppositionele houding ten aanzien van bewaarders (Tournel, 2015).

“*The Society of Captives*” van Sykes (1958) was een invloedrijke en vernieuwende studie binnen het deprivatieonderzoek. Sykes ontwikkelde namelijk een theorie over hoe het aparte gedrag binnen een gevangenis kan ontstaan. Hij deed dit door de verschillende deprivaties (die hij de *Pains of imprisonment* noemt) waar gevangenen aan lijden te beschrijven en te verklaren. Deze *pains* bestaan uit deprivatie van vrijheid, goederen en diensten, interpersoonlijke relaties, autonomie en veiligheid. We zien dat de *pains* beschreven door Sykes zo’n 5 decennia geleden niet meer dezelfde zijn als degene die nu ervaren worden, maar dat de basis ervan nog steeds terug te vinden is. Deze kunnen eventueel ook aangevuld worden met nieuwe *pains* (Tournel, 2015), zoals een rechtvaardige bejegening door het personeel en de daarmee samenhangende ervaren legitimiteit van autoriteiten, de onzekerheid en onvoorspelbaarheid waarmee gedetineerden te maken krijgen naar aanleiding van vervroegde invrijheidstelling, de (discretionaire) bevoegdheden en hiermee gepaard gaande *soft power* van het personeel, en risicotaxaties waaraan gedetineerden onderworpen kunnen worden (Beyens et al., 2014). Crewe (2016) beschrijft de sociale rol en organisatie van de gevangenissen aan de hand van enkele begrippen: macht, ongelijkheid, bevelen, conflicten en socialisatie. Allemaal kenmerken die reden tot onrust en bezorgdheid geven.

Erving Goffman introduceerde in de jaren 60 het idee van totale instituties en mortificatieprocessen. Deze stelling beschreef plaatsen met verschillende doeleinden, die gemeenschappelijk hebben dat ze het leven van bepaalde burgers totaal omvatten en helemaal sturen (Steyaert, 2011). Alle aspecten van het leven (cfr. slapen, eten, werken, vrije tijd ...) worden op dezelfde plaats en onder hetzelfde gezag vervuld en dit in het bijzijn van mensen die zij niet zelf gekozen hebben, volgens een schematisch bepaalde volgorde, via formele regels die deel uitmaken van een plan dat de doelstellingen van de institutie dient (Tournel, 2015). Gevangenissen verschillen bovendien van andere instituten omdat hun primair doel niet het

welzijn van de bewoners nastreeft, zoals bv. in homes voor bejaarden of zieken, maar het beschermen van de maatschappij tegen deze bewoners. De daaruit voortvloeiende veiligheidsvereisten bepalen fundamenteel het dagelijks leven in een gevangenis. Ondanks het feit dat de theorie van Goffman reeds enkele decennia oud is, zien we toch heel wat kenmerken die nog steeds van toepassing zijn binnen het hedendaagse gevangeniswezen. De huidige gevangenissen worden nog steeds gekenmerkt door hiërarchie, routine, bureaucratische categorisering en segregatie, ... waarmee ze totale controle over het leven van gedetineerden beogen. Deze kenmerken worden mede tot stand gebracht via processen van *role stripping* (verlies van de verscheidenheid aan speciale rollen in de buitenwereld en vervanging door de rol van ‘delinquent’ en ‘gedetineerde’) en mortificatie (verlies van privacy, autonomie, controle over het eigen leven) (“Het leven in de gevangenis”, 2011).

3.2.2 Importatiemodel

Kort na het onderzoek van Sykes kwam in de jaren 60 het importatiemodel opzetten. Deze stroming is ontstaan uit de kritiek op het deprivatiemodel.

Dit model kenmerkt zich door het zoeken naar verklaringen van de gedetineerdencultuur in de geïmporteerde kenmerken van gedetineerden uit de (vrije) samenleving of met andere woorden gefocust op pregevangenis socialisatie en ervaringen (Tournel, 2015). Het importatiemodel zwakt het belang van de gevangeniscontext af en merkt op dat ook individuele eigenschappen een grote rol spelen. Zij ziet de oorzaken daarvoor eerder in persoonlijke en sociale kenmerken, maar ook (onconventionele) waarden en normen die door de gedetineerden vanuit de buitenwereld in de gevangenis geïmporteerd worden (Maes, 2009). Voorbeelden van zulke importfactoren zijn leeftijd, sociaaleconomische status, gezondheidsproblemen voorafgaand aan de detentie en persoonlijkheidskenmerken (Beyens et al., 2014).

3.2.3 Geïntegreerd model

De laatste jaren is heel wat onderzoek gewijd aan de empirische verificatie van beide theorieën of modellen. Men is geëvolueerd tot op het punt waar een combinatie van factoren uit beide modellen verantwoordelijk gesteld worden voor de mate en de aard van *prisonization* (Tournel, 2015). Reacties van gedetineerden op hun detentie kunnen worden onderzocht als een complexe interactie tussen hun achtergrondkenmerken, hun concrete detentieomstandigheden en de (vaak stresserende) interactie tussen gedetineerden en hun gevangenisomgeving. Het import-, deprivatie- en integratiemodel zijn nog steeds de dominante theorieën waarbinnen detentiebeleving wordt gekaderd en verklaard (Beyens et al., 2014). Desalniettemin wordt er toch gewezen op deprivatiefactoren als belangrijkste indicatoren bij de verklaring van *prisonization*. Meer specifiek wordt de lengte van de detentieperiode, de structureel gegenereerde machteloosheid van gedetineerden en de afhankelijkheid van de macht van bewaarders als belangrijke deprivatiefactoren erkend. Binnen het gecombineerd onderzoek wordt er tevens één andere belangrijke en speciale importatiefactor inzake voorspelling van *prisonization* geïdentificeerd: de verwachtingen van gedetineerden inzake de periode na hun vrijlating (*postrelease expectations*).

Beide modellen bieden een belangrijk theoretisch raamwerk voor onderzoek naar gevangenscultuur en detentiebeleving (Maes, 2009).

3.3 Belang ruimtelijke vormgeving

Onder het deprivatiemodel zijn er ook verschillende onderzoeken die het belang van architectuur benadrukken. Architectuur is immers geen neutraal gegeven, Nikolaus Pevsner (1976, pg. 293) zei ooit “*every building creates associations in the mind of the beholder, whether the architect wanted it or not*”.

Het design van een gevangenis heeft impact op het leven van alle betrokken (gedetineerden, staf en in navolging de hele samenleving) op ontelbare voor de hand liggende en meer subtiële manieren (Jewkes & Johnston, 2007). Gevangenisarchitectuur blijkt een belangrijke randvoorwaarde te zijn voor het realiseren van constructieve relaties tussen gedetineerden en personeel. De vormgeving bepaalt immers de materiële context waarbinnen gedetineerden en personeel elkaar ontmoeten. Verschillende auteurs hebben dan ook benadrukt hoe architectuur een belangrijke randvoorwaarde vormt voor de uitoefening van macht en hoe het letterlijk en figuurlijk vorm geeft aan de interacties die erbinnen plaatsvinden. Een randvoorwaarde die overigens veel bloot geeft over de manier waarop wij als samenleving kijken naar en wensen om te gaan met de groep van gedetineerden. Wanneer we de architectuur van vele gevangenissen bekijken dan overvalt ons de boodschap van vergelding en gevaarlijkheid van mensen die er verblijven. Het zijn immense gebouwen, waar alles elektronisch bewaakt en gestuurd wordt, veel camera's, de onmogelijkheid een deur te openen zonder dat een andere dicht is, ijzeren hekken die ruimtes van elkaar scheiden, kleine ramen, het ver verwijderd zijn van verschillende diensten, ... Tartaro (2006) stelt in dit verband dat dergelijke architectuur de boodschap geeft aan gedetineerden dat ze dieren zijn en potentiële vandalen waardoor hun criminele en gecriminaliseerde identiteit versterkt wordt (Tournel, 2015).

Politieke oordelen, beleidsprioriteiten en publieke gevoelens spelen allemaal een rol bij het ontwerp, de bouw en de locatie van strafinstellingen. De symbolische en ideologische vormen waarmee gevangenisgebouwen worden ontworpen spelen een cruciale rol bij het verklaren van de interne machtsverhoudingen van het regime. Uit de architectuur van de gevangenissen doorheen de afgelopen eeuwen blijkt dat de opsluiting voornamelijk onderbouwd werd door de overtuiging dat het gevangenisontwerp een morele invloed heeft, zowel op gedetineerden als op de gemeenschap in zijn geheel (Jewkes & Johnston, 2007).

3.4 Relationele verbondenheid

“Prisons should perform well because it is important to treat human beings well” (Liebling, 2004, pg. 473)

Doorheen de voorgaande theorieën en onderzoeken zien we een belangrijk steeds terugkerend aspect, namelijk het verlies van identiteit, autonomie, eigenheid & privacy. In de sociale bindingstheorie legde Hirschi reeds de nadruk op het belang van sociale relatie. Zijn uitgangspunt is namelijk dat de mens van nature geneigd is tot asociaal gedrag en dat bindingen dat gedrag kunnen voorkomen (of in ieder geval een remmende werking kunnen hebben) (Pauwels, 2014). Voor een kwalitatieve, integratiegerichte aanpak is het belangrijk dat gedetineerden hun verbinding met de samenleving niet verliezen. Een belangrijk aspect hierbij is het aangaan van persoonlijke relaties, krijgen en geven van gevoel van waardering ... Liebling deed in 2004 een belangwekkend onderzoek naar de kwaliteit van het leven in de gevangenissen (*Prisons and their Moral Performance: A Study of Values, Quality and Prison Life*). Dit onderzoek benadrukt het belang van elementen als respect, een humane behandeling, de relatie tussen gedetineerden en het personeel, vertrouwen en steun (Liebling, 2004).

Ondanks het feit dat er heel wat differentiatie merkbaar is binnen de relaties van personeel met gedetineerden, is elke bewaarder het erover eens dat gedetineerden nooit honderd procent te vertrouwen zijn en alertheid dus steeds geboden is. Deze boodschap wordt hen reeds tijdens de opleiding meegegeven. Deze attitude vertaalt zich ook in gedrag op verschillende niveaus. Er is een wantrouwen/achterdocht ten aanzien van mogelijk misbruik of gebruik van fysieke agressie, men is achterdochtig tijdens gewone dagelijkse interacties. Er is een sterke wij vs. zij opdeling in de gevangenis. Dit onderscheid wordt benadrukt via het dagelijks taalgebruik van bewaarders onderling over de gedetineerden. Bewaarders hebben namelijk de gewoonte om gedetineerden te depersonaliseren tijdens interacties met collega's (bv. “de lossing van de

wandeling”, “de pedo’s”, ...). Hierbij komt ook de ontwikkeling van negatieve stereotypering, bestaande uit het idee dat dergelijke gedetineerden een vogel voor de kat zijn en niets hen nog kan redden, naar boven. Aldus steekt een cynische levensvisie de kop op, iets wat bij het personeel vaak aanwezig is. Onderzoek heeft aangetoond dat deze houding regelmatig geobserveerd wordt in hun reacties op problemen van gedetineerden en het gebrek aan motivatie om daadwerkelijk iets te kunnen veranderen.

Gevangenisbewaarders hanteren vaak een punitieve gedachtegang, die zich kenmerkt door het zien van gedetineerden als personen die bepaalde keuzes in hun leven gemaakt hebben waardoor ze nu in de gevangenis verblijven. Ze percipiëren die aanwezigheid in de gevangenis als hun eigen individuele verantwoordelijkheid. Aangezien het verblijf in de gevangenis de reden voor bepaald gesteld gedrag is, is het in vraag stellen van die context of reflectie over de invloed van die context op hun gedrag overbodig. Zowel in België (Snacken et al, 2000), in het Verenigd Koninkrijk (Crewe, 2011) als in de Verenigde Staten (Lerman & Page, 2012) is uit onderzoek gebleken dat deze punitieve strafvisie, gebaseerd op het idee dat gedetineerden niet toevallig in de gevangenis zitten, opgemerkt (Tournel, 2015).

Vanuit het onderzoek van Liebling (2004) en andere onderzoeken die haar vaststellingen onderbouwden, komt het concept ‘dynamische veiligheid’ meer op de voorgrond. Dynamische veiligheid is een concept dat verankerd staat in zowel de Belgische Basiswet (art 105 §1) als de *European Prison Rules* (art. 51.2). Hierbij wordt de dynamische wisselwerking tussen het gevangenispersoneel en de gedetineerden enerzijds en een evenwichtige verhouding tussen de technische middelen die worden ingezet en een constructief detentieregime anderzijds, als essentieel geduid. In het onderzoek van de Koning Boudewijn Stichting (“Werken en leven in de gevangenis: de gebruikers aan het woord”) wordt gewezen op de meerwaarde van het

principe van de actieve, interactionele beveiliging of dynamische veiligheid boven de passieve beveiliging via technische snuffjes en hang- en sluitwerk. Positieve contacten en constructieve relaties tussen personeel en gedetineerden zijn cruciaal voor het uitbouwen van deze dynamische veiligheid. Dit principe blijkt ook beter te lukken in kleinere instellingen. Dynamische veiligheid dient met andere woorden ondersteund te worden door het ontwerpen van leefeenheden die interactie en ontmoeting stimuleren en waar gedetineerden de kans krijgen om constructieve relaties op te bouwen. Tegelijk is men zich er van bewust dat de dynamische veiligheid niet alleen bevorderd kan worden door de infrastructuur op zich, ook de opleiding en de mentaliteit van het personeel zijn hier cruciaal (Claus, Beyens, De Meyer, Gryson & Naessens, 2013).

Het komt er dus op aan gevangenissen te ontwikkelen voor individuen die al binnen de muren leren en aangemoedigd worden om actief te zijn, om deel te nemen aan collectieve en individuele projecten, om te werken en om opleidingen te volgen. Ze dienen zich kortom voor te bereiden op het vrije leven zoals ieder sociaal individu. Dit betekent dus ook dat de overheid de verantwoordelijkheid heeft om deze mogelijkheden te voorzien, zowel tijdens de detentieperiode als in de vrije samenleving (Claus et al., 2013).

3.5 Besluit

In het voorgaande hoofdstuk bespraken we een breed scala van theorieën en onderzoeken die de invloed van het huidige gevangeniswezen op het mentale en fysieke welbevinden van gedetineerden duiden. Er wordt aangetoond dat factoren eigen aan het instituut gevangenis, de relaties tussen zowel gedetineerden en gevangenispersoneel als tussen gedetineerden en de samenleving, het verlies van sociale rollen ... ervoor zorgen dat de gedetineerden in isolement, eenzaamheid, depressie, ... vervallen. Van hieruit wordt de stap naar re-integratie alleen maar

moeilijker. Door in te zetten op interpersoonlijke en constructieve relaties in een omgeving die zich daartoe leent, lijkt vanuit theoretisch oogpunt tegemoet te komen aan de problemen inherent aan de huidige gevangenisorganisatie. In volgend hoofdstuk gaan we na of het idee van kleinschaligheid vanuit deze ideeën ontstaan is.

4. Kleinschaligheid

4.1 Inleiding

Vooraleer verschillende kleinschalige detentieprojecten naast elkaar te zetten, is het belangrijk het concept kleinschaligheid te specificeren.

Kleinschaligheid is in. De roep om overzichtelijkheid en individuele bejegening van mensen klinkt alom. Men heeft vastgesteld dat in onze samenleving – die steeds complexer wordt – het individu tussen wal en schip dreigt te vallen. Zijn we met de onbeheerste en onbelemmerde schaalvergroting nog op de juiste weg? Zo langzamerhand is de maatschappij er voor de maatschappij en niet voor de mensen, ze wordt een onoverzichtelijk en abstract geheel van wetten, voorschriften, instellingen en commissies. Kortom, de maatschappij dreigt massaal, anoniem en onpersoonlijk te worden.

Het proces van maatschappelijke bewustwording met als gevolg de roep om kleinschaligheid is ook aan de welzijnssector niet voorbij gegaan (Angenent & Beke, 1983).

Een concrete definitie van kleinschaligheid in een detentiecontext is in de literatuur nog niet te vinden. De huidige invalshoek wordt medebepaald door aanpalende wetenschapsdomeinen waarin reeds succesvol geëxperimenteerd werd met schaalverkleining (bv. bijzondere jeugdzorg, drughulpverlening en psychiatrie). In deze domeinen is de efficiëntie en effectiviteit van kleinschaligheid reeds bewezen (De Roeck, 2012).

4.2 Kleinschaligheid binnen de welzijnssector

Het concept ‘hulpverlening’ dekt een ruime lading van verschillende termen, ideeën, voorzieningen, doelgroepen ... Dit maakt dat het quasi onmogelijk is om kleinschaligheid in de hulpverlening goed te omschrijven. In hun boek “Kleinschaligheid in de hulpverlening: een principiële keuze” proberen Van Den Broek & Heydanus (1990) toch enkele algemene tendensen te beschrijven. Ze baseren hun conclusies op de jeugdhulpverlening en gehandicaptenzorg.

4.2.1 Historiek

De keuze voor kleinschaligheid binnen de hulpverlening is een principiële en geen trendmatige ontwikkeling van de jaren 60. De inhoudelijke argumenten die hebben geleid tot de keuze voor kleinschalige hulpverleningsorganisaties staan los van financiële en andere materiële zaken. Het gaat om de ontwikkeling van ideeën over de vorm en de inhoud van de hulpverlening. Naast de altijd aanwezige onmogelijkheid om elke cliënt optimaal te helpen, ondervonden de hulpverleners een extra tekortkoming: namelijk die van de organisatie van de hulpverlening zelf.

In de jaren 50 maakten deskundigen (dokters, psychologen, pedagogen) langzaamaan hun intrede in residentiële jeugdvoorzieningen en al snel bleek hun aandeel in de hulpverlening een heet hangijzer te zijn. Door hun tussenkomsten werden de groepsbegeleiders minder in hun functie aangesproken. De groepswerkers, met name degenen die instonden voor de dagelijkse verzorging en het leven van de jongeren en kinderen, en die vaak eerder kritisch naar het leefmilieu van de jongeren keken, kwamen hiertegen in opstand. Ze ervoeren dat het aandeel dat zij zouden kunnen hebben in de behandeling van groot belang was en dat de vanzelfsprekende invloed van de specialisten misschien wel te groot en te eenzijdig was (Van

Den Broek & Heydanus, 1990). Er werd steeds luider bezwaar gemaakt tegen de zich manifesterende massavorming en ontpersoonlijking (Angenent & Beke, 1983). Hun kritiek op de gevestigde orde van de huidige behandelingsinstellingen wordt samengevat in volgende punten: (1) de negatieve gevolgen van de grootte van de instelling; (2) de daaruit voortvloeiende onpersoonlijke relaties tussen groepsleiders en kinderen en (3) de relativisering van de waarde van de specifieke behandeling door een deskundige en het opnieuw aandacht geven aan de (genezende) therapeutische waarde van de normale (relatie-)netwerken (Van Den Broek & Heydanus, 1990).

Het begrip normalisatie doet in kader van deze tendensen zijn intrede. Stilaan wordt duidelijk dat er voor bovenstaande aangehaalde punten geen plaats was binnen grote inrichtingen. De integratie van de hulpverlening in het maatschappelijk leven wordt een hoofdthema, evenals de invloed van de groepsleider op de behandeling. Dezelfde kritieken ziet men terug komen in de gehandicaptenzorg (Van Den Broek & Heydanus, 1990).

De basis voor een hervorming binnen de welzijnssector was hiermee gelegd. Geleidelijk aan werd geëxperimenteerd met kleinschalige leefgroepen. Een belangrijk aspect hierbij is dat het begrip ‘kleinschaligheid’ niet alleen gaat om kleine groepen in kleine wooneenheden, maar dat dit begrip ook inhoud wil geven aan de structuur van de hulpverlening zelf.

4.2.2 Belangrijke aspecten van kleinschaligheid

Enkele begrippen dienen nader bekeken te worden om het pleidooi voor kleinschaligheid te kaderen en beter te begrijpen, nl. bureaucratisering van de hulpverlening, het samenlevingsmodel en normalisatie.

a. Bureaucratisering van de hulpverlening

Jan Foudraine (1972) geeft in zijn boek “Wie is van hout” een goed en indringend beeld van de bestaande hulpverlening (specifiek de psychiatrie) in die periode. Hij beschrijft hoe de administratieve organisatievorm van moderne sociale organisaties leidt tot onpersoonlijke relaties en dehumanisering. Met name dit onpersoonlijke karakter zou nadelige gevolgen hebben voor de hulpvrager en voor het behandelingsproces. In zijn boek geeft hij de belangrijkste conclusies die hij in de literatuur hierrond vond. Als eerste geeft hij aan dat, in de hiërarchische gestructureerde bureaucratische organisatievorm, zij die zich het verst van het dagelijkse leven van de cliënten bevinden, de neiging en de verplichting hebben algemene richtlijnen, regels enz. uit te vaardigen. De noodzakelijke informatie hiervoor bereikt hen via meerdere schrijven en loopt hierbij het risico ernstig verminkt te worden of in het ergste geval niet ter plekke te arriveren. Op de tweede plaats concludeert hij dat in de bureaucratische organisatie aangenomen wordt dat ondergeschikten niet de capaciteiten hebben adequate beslissingen te nemen. Besluiten worden daarom genomen door hen die het verst van de cliënt afstaan, en sluiten degenen die het dichtst bij de cliënt staan (en de cliënt zelf) als deelnemer in de besluitvorming uit. Ten slotte geeft hij aan dat het verplegend personeel en de groepswerkers, degene die zorg dragen voor het dagelijks leven van de cliënten zijn de laagst geclassificeerden in status en beloning, en tegelijkertijd de belangrijkste medewerkers in het proces van hulpverlening. Met hun gedrag valt of staat de individuele zorg voor en hulp aan de cliënt. Wanneer zij in hun mogelijkheden beperkt worden en afhankelijk gemaakt worden van de organisatie, ontstaat een verarmd intermenselijk klimaat dat ook de cliënt niet zal stimuleren tot groei en rijping.

Foudraine (1972) stelt zich de vraag of er voldoende aandacht is voor de positieve en gezonde krachten en niet enkel voor het zieke? Hij komt tot de conclusie dat vooral in residentiële settingen er aandacht en een zekere vanzelfsprekendheid moet komen voor de aanwezige

gezonde gedeelten van de cliënt. Hij pleit hierbij niet alleen voor een andere structuur van de hulpverleningsorganisaties, maar tevens ook voor een geheel andere houding ten opzichte van de hulpvrager en de directe groepswerkers.

b. Samenlevingsmodel

Centraal binnen de hulpverlening staan de rechten (zie supra Deel II 2.2) en de basisbehoeften van de mens. De basisbehoeften van de mens zijn onvervreemdbaar. Samenvattend komt het erop neer dat elke vorm van hulpverlening dient aan te sluiten bij deze basisrechten. Hierbij dient de mens als geheel gezien te worden en niet als een verzameling van onderdelen, waarvan er wellicht enkele voor “behandeling of reparatie” in aanmerking komen. Het verdient daarom de voorkeur om de mens te behandelen in een situatie die zo min mogelijk gewijzigd wordt van de ‘normale’ leefsituatie (Van Den Broek & Heydanus, 1990). Deze bevinding vormt de basis voor een ander belangrijk begrip binnen het concept ‘kleinschaligheid’, namelijk ‘normalisering’.

c. Normaliseringbeginsel

Naast de valkuilen van de bureaucratisering binnen de hulpverlening en de nadruk op het samenlevingsmodel, is er nog een derde belangrijk aspect bij kleinschaligheid, nl. normalisatie. Normalisatie is een term die in een heel scala van omstandigheden gebruikt kan worden. Het geeft aan dat er, hoe verschillend de term hier en daar ook gedefinieerd mag worden, een herwaardering plaatsvindt van de ‘normale’ leefpatronen (Van Den Broek & Heydanus, 1990). Normalisatie wordt gezien als een kernbegrip binnen hulpverlening. Normalisatie in de hulpverlening kan begrepen worden als een aanpassing aan wat gebruikelijk is, aan wat in de betreffende maatschappij de algemene norm is. Het gaat hier dus niet alleen om de uiterlijke kenmerken van de hulpverlening, maar ook om het inbedden van de behandeling in een zo

normale mogelijk leefsfeer. Met andere woorden: “zo gewoon mogelijk, maar zo specifiek als noodzakelijk” (Van Den Broek & Heydanus, 1990, pg. 39).

4.2.3 Kleinschaligheid in de hulpverlening

Van Den Broeck & Heydanus (1990) geven een overzicht van enkele kernelementen van kleinschaligheid:

- De leefeenheid kent een deelnemersaantal van maximum tien personen;
- De leefeenheid is gevestigd in een gewone (woon)wijk en is ook op andere wijzen geïntegreerd in het maatschappelijk gebeuren;
- De leefeenheid is grotendeels autonoom en selfsupporting;
- De leefeenheid kent een genormaliseerd klimaat, waarbij voorbeelden worden ontleend aan de normale leef- en werksituatie in de maatschappij;
- Iedere eenheid is verbonden aan een grotere managementorganisatie die de begeleiding en het zakelijk support verzorgt;
- Leefeenheden zijn onderling verbonden met elkaar ter ondersteuning.

Daarnaast geven ze diverse inhoudelijke argumenten voor kleinschalige hulpverleningsvormen. Deze kunnen samengevat worden in een vijftal punten, waarbij zij benadrukken dat deze gelden voor alle vormen van hulpverlening:

- Elke mens is een uniek wezen. Uniek zijn houdt in dat een mens niet inwisselbaar is. Er is van hem of haar slechts één exemplaar en het individu is onder andere daarom in zich waardevol. Elk mens dient daarom ook als zodanig benaderd te worden.
- Elke mens is één geheel dat meer is dan de som der deelaspecten. Dat betekent dat elk deelaspect beschouwd moet worden in samenhang en in wisselwerking met de andere delen en het geheel. Het geheel prevaleert altijd boven de delen.

- Elk mens kent de neiging en de kracht zijn mogelijkheden optimaal te ontwikkelen. Dat houdt in dat in de benadering van elke mens gebruik gemaakt moet worden van het aanwezig streven tot actieve aanpassing aan en wisselwerking met de omgeving.
- Ontwikkeling kan alleen plaatsvinden binnen een netwerk van menselijke relaties. Voor de ontwikkeling is een veelheid van relaties nodig. Aan een opgroeiend individu moet een gevarieerd aanbod van relatiemogelijkheden geboden worden, in vorm en soort aangepast aan het ontwikkelingsniveau van het betreffende individu.
- Elk individu maakt als geheel weer deel uit van grotere gehelen. In de benadering van het individu dient men in contact te blijven met alle aspecten van de realiteit. Ook het individu zelf dient in wisselwerking te blijven met alle aspecten van het leven (Van Den Broek & Heydanus, 1990).

Kleinschaligheid in de hulpverlening is uiteraard geen eenzijdig verhaal. Binnen de hulpverlening dient de cliënt en zijn probleem centraal te staan. De organisatiewijze dient er niet op gericht te zijn om de realisering van de hulpverlening voor de hulpverleners zo gemakkelijk mogelijk te maken.

Zowel de kenmerken van kleinschaligheid als de uitgangspunten voor het implementeren van kleinschalige initiatieven zal ik gebruiken als basis doorheen deze masterproef. In welke mate schaalverkleining (of alleszins de discussie errond) reeds ingang vond binnen detentie, komt in volgende onderdeel aan bod.

4.3 Kleinschaligheid binnen detentie

4.3.1 Inleiding

Het pleidooi dat vele onderzoekers reeds hielden voor kleinschaligheid in de welzijnssector, krijgt de laatste jaren stilaan meer bijval door hervormers en wetenschappers binnen het

gevangeniswezen. Detentie kan niet achter blijven als een middeleeuwse burcht in een modern weefsel (Claus, 2017). De straf op zich zou uitsluitend moeten bestaan uit het verlies van de vrijheid van komen en gaan. Daarbij moet alles in het werk gesteld worden opdat de gedetineerde zijn zelfrespect kan herwinnen, in de mate van het mogelijke constructief kan meewerken aan het herstel van de schade die aan de slachtoffers is berokkend en zich zo goed als mogelijk kan voorbereiden op zijn re-integratie in de vrije samenleving (“Visie achter het project tralies uit de weg”, z.j.). Een zinvolle detentie bereidt de gedetineerde immers voor op het leven na de straf. Een individueel oplossingsplan en een persoonlijke aanpak zijn daarbij noodzakelijk, net als het creëren van een positieve sociale rol en netwerk. Hierbij speelt ook de ruimtelijke vormgeving een belangrijk aspect. Gebouwen die de vergelding belichamen kunnen moeilijk het herstel van menselijke relaties ondersteunen. Hoe kan je integreren in een instituut dat niet geïntegreerd is in de maatschappij (Claus, 2017)?

Het idee van kleinschaligheid is niet gericht op het opheffen van allerlei grootschalige zaken (regels, instituten ...). Het gaat erom de plaats van de mens als mens veilig te stellen. Het streven naar kleinschaligheid gaat gepaard met een streven naar de integratie van de maatschappelijke hulpverlening in de samenleving, haar zo dicht mogelijk bij de mensen te brengen en alles op een zo natuurlijk mogelijk manier te laten verlopen (Angenent & Beke, 1983).

De argumenten aangehaald binnen de welzijnssector, gaan in grote lijnen over het centraal zetten van de mens, begeleiding op maat en zo geïntegreerd mogelijk handelen. Deze argumenten en voorbeelden kunnen, mits aanpassing aan de specifieke vereisten van de detentiesituatie, worden overgenomen. Uiteraard moet men steeds voor ogen houden dat het bij detentie nog steeds draait om een straf. Kleinschalige detentie betekent strafuitboeting met begeleiding als belangrijkste aspect en draait niet (zoals vaak in de zorg) louter om hulpverlening. Ideeën en vaststellingen uit onderzoeken in de welzijnssector kunnen niet

blindelings worden overgenomen, maar het is belangrijk bepaalde begrippen, opvatting, concepten en werkwijzen te bekijken en te begrijpen om een denkkader op te bouwen en kleinschalige detentie beter te begrijpen (De Roeck, 2012).

4.3.2 Wetenschappelijke onderzoeken naar schaalverkleining: een overzicht

Met de verschillende argumenten en de theoretische basis voor een schaalverkleining in het achterhoofd werden reeds enkele (doch vrij beperkte) onderzoeken opgezet. Zo deden Johnson & Granheim (2011-2012) een onderzoek naar de relatie tussen de omvang van de gevangenis en de kwaliteit van het leven in de gevangenis. Dit onderzoek toonde aan dat kleine gevangenissen significant beter scoren op het vlak van levenskwaliteit dan medium grote (50-100 gedetineerden) en grote (>100 gedetineerden) gevangenissen. Een verklaring die door de auteurs wordt gegeven voor de hogere tevredenheid is de centralere ligging van de kleine gevangenissen in de stadscentra (Claus, Beyens, De Meyer, Gryson & Naessens, 2013).

Hierop volgend deden Beijersbergen, Dirkzwager, van der Laan & Nieuwbeerta (2012) in hun onderzoek naar het gevangenisontwerp en detentiebeleving de vaststelling dat gedetineerden zich veiliger voelen in gevangenissen met kleinere afdelingen. Een ander belangrijk aspect bij de positieve score van kleinschalige gevangenissen is de constructieve relaties tussen het personeel en de gedetineerden. Personeel in kleine gevangenissen wordt beter beoordeeld op het vlak van respect, zorg en sociale contacten. Decentralisatie en minder hiërarchische structuren maken direct contact met de gedetineerden veel gemakkelijker (Beijersbergen, Dirkzwager, van der Laan & Nieuwbeerta, 2016). Naast het contact tussen de gedetineerde en het personeel, worden de communicatielijnen tussen het personeel op de werkvloer en de directie ook korter, waardoor er een snellere informatie-uitwisseling mogelijk is en er minder

frustraties ontstaan (Claus et al., 2013). Kortom, kleine gevangenissen hebben over het algemeen een beter leefklimaat dan grotere gevangenissen en presteren beter op moreel vlak.

In 2010 wordt ook in België naar aanleiding van “Het Masterplan 2008-2012-2016 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden” van de Belgische regering, de Koning Boudewijnstichting op de hoogte gebracht van de dringende nood aan een ander concept van gevangenissen. Het onderzoek van Beyens, Gilbert & Devresse (2011) “Werken en leven in de gevangenis: de gebruikers aan het woord” liet professionele en niet-professionele gebruikers (zoals ex-gedetineerden, bezoekers, familieleden, werknemers, extern personeel, e.a.) van de gevangenissen aan het woord over hun hedendaagse noden en behoeften vanuit ruimtelijk perspectief. De vraag die centraal stond was hoe een hedendaags gevangenisontwerp er moet uitzien om de huidige ontwikkelingen inzake de uitbouw van een humaan en op re-integratie gerichte detentie, te stimuleren en te maximaliseren. Bij heel wat deelnemers was er eensgezindheid over de mate waarin het gevangenisontwerp de cultuur en het leefklimaat in de gevangenis beïnvloedt. Grote gevangenissen werden door de deelnemers, al dan niet vanuit de eigen ervaring, geassocieerd met afstandelijkheid, koude omgangsvormen en een bedreiging van de dynamische veiligheid. De vraag naar kleinschaligheid en maximale mogelijkheden voor differentiatie in functie van het detentietraject, beveiligingsniveau, specifieke problematieken van gedetineerden, etc. is dan ook erg groot.

Dit beperkte overzicht van onderzoeken die de afgelopen jaren plaatsvonden in kader van kleinschalige detentie, toont aan dat men zoekende is naar mogelijke veranderingen binnen het gevangeniswezen. Een belangrijke insteek hierbij is dat men rekening houdt met de stem van zowel de onderzoekers, het beleid, als de gedetineerden zelf.

4.3.3 Belangrijke aspecten van kleinschaligheid binnen detentie

Zoals reeds aangehaald zijn er enkele theorieën die de basis vormen voor de hervormingsdiscussie binnen detentie. Zo zien we dat de discussie van het verlies van identiteit, autonomie, eigenheid & privacy in grootschalige, anonieme inrichtingen vaak terugkomt. Om in te zetten op deze aspecten moet er aandacht komen voor het opnemen van eigen verantwoordelijkheid, het aangaan van kwalitatieve relaties ... het op verschillende manieren behouden van de band met de samenleving.

a. Normalisering binnen detentie

Het aspect normalisering komt binnen de vraag naar hervormingen sterk naar voor. Met streven naar normalisering wordt de mate bedoeld waarin een gevangenis een spiegel van de samenleving is. Dit is essentieel om de gedetineerden voor te bereiden op hun re-integratie in de maatschappij, op deze manier zou de overgang naar buiten vlot kunnen verlopen (De Smedt, 2014). Normalisatie in de betekenis van vormgeving, wil concreet zeggen dat de behandeling vormt krijgt op een wijze, die dicht komt te liggen bij wat in de maatschappij een normale leefwijze is voor de betreffende doelgroep. Concreet moet er gezocht worden naar een vormgeving van de leefsfeer die aansluit bij wat de doelgroep en de samenleving op dit punt verlangen (Van Den Broek & Heydanus, 1990). Beyens & Snacken (2017) maken een onderscheid tussen het individuele en het collectieve niveau van normalisering. Ten gevolge van mortificatieprocessen verwijst het individuele niveau van normalisering naar het feit dat de gevangenis het aantal sociale rollen dat een gedetineerde vervulde sterk beperkt, dit door de nadruk op orde en veiligheid. De rol van ‘gedetineerde’ of ‘delinquent’ gaat alle andere rollen overheersen. Normalisering verwijst dan naar de poging om via een aangepast regime de diversiteit aan sociale rollen zoveel mogelijk te respecteren, in stand te houden en te stimuleren. Het collectieve niveau van normalisering verwijst naar het binnenbrengen van de externe hulp-

en dienstverlening, met inachtneming van de specifieke noden of kwetsbaarheden van deze populatie. In tegenstelling van het idee van *less eligibility*¹ vertrekt men hier dus van wat ‘de normale’ levensstandaard zou moeten zijn in de maatschappij. De straf is de vrijheidsberoving op zich en er moet dus geen of ze weinig mogelijk bijkomend leed veroorzaakt worden tijdens de uitvoering van deze vrijheidsberoving (Claus et al., 2013). Samengevat kan men bij het concept ‘normalisatie binnen detentie’ spreken van “strafuitboeting in een leefklimaat die zo dicht mogelijk aansluit bij een normale leefsituatie voor de gedetineerde, waar de begeleiding in dit leefklimaat wordt ingebed en waar hij wordt benaderd als ‘persoon’” (De Roeck, 2012, pg. 23). De nadruk zou bij een kwalitatieve hervorming van detentie dus moeten liggen op ‘insluiten’ i.p.v. ‘uitsluiten’.

b. Samenlevingsmodel

De strafuitvoering wordt gezien als symbool van een samenlevingsmodel. De kwaliteit van een samenleving valt af te lezen aan de manier waarop zij straft (Zuijdwegt, 2017). De mens heeft zijn rechten en basisbehoeften, waar in elke omstandigheid aan tegemoet moet gekomen worden. Maar daarnaast heeft elke mens ook plichten. Er wordt van iedereen verwacht dat men verantwoordelijkheid neemt voor zijn gedragingen. Maar hoe is het mogelijk om verantwoordelijkheid op te nemen voor je misdaden als voor de rest al je verantwoordelijkheden ontnomen worden en je niet meer hoeft na te denken?

Een succesvolle integratie vraagt wederzijdse inspanning waarbij zowel de gedetineerde als de samenleving een actieve rol spelen. Hoe systemisch een bepaald sociaal probleem ook mag zijn, er zijn altijd mensen die daarvoor verantwoordelijkheid dragen. Dat betekent niet alleen dat mensen er schuld aan hebben, maar ook dat mensen er iets aan kunnen doen (Zuijdwegt, 2017). Maatschappelijk re-integratie veronderstelt niet alleen dat iemand inspanningen doet om

¹ Het ‘*less-eligibility*’ principe stelt dat het leven in de gevangenis niet beter mag zijn dan het leven van de minst goeude groepen in de samenleving. Anders zou de gevangenisstraf niet voldoende afschrikken.

zich te integreren in de samenleving, maar veronderstelt ook een samenleving die zelf inspanningen doet om hen die zich een tijdlang buiten of aan de rand van die samenleving geplaatst hebben, terug op te nemen (Claus & Gryson, 2017).

c. Impact van interpersoonlijke relaties

“De kwaliteit van een mensenleven hangt vaak af van de kwaliteit van de aangegane relaties.” (Van Poecke, 2009, pg. 203-204)

De stelling onderbouwd in Hirschi's sociale bindingstheorie, wordt ook aangehaald in het onderzoek van Beijersbergen et al. (2012), nl. het direct contact van gevangenismedewerkers met gedetineerden is in kleinschalige detentie gemakkelijker te realiseren en dit zorgt voor een sfeer van respect, zorg ... De omvang van de gevangenissen hangt duidelijk samen met een bepaalde sfeer in de gevangenis. Grootschalige gevangenissen worden vaak gekenmerkt door een koele en harde sfeer (Claus et al., 2013). Verbinding aangaan met mensen (en in navolging met de hele samenleving), zorgt ervoor dat mensen in hun verantwoordelijkheid aangesproken worden en hier blijvend op willen inzetten. Uitgaande van het idee dat 95% van de gedetineerden ooit terug in de maatschappij komt, is een persoonlijk traject waarbij de gedetineerde verantwoordelijkheid moet opnemen, aangewezen (“Visie achter het project tralies uit de weg”, z.j.).

5. Besluit

Uit dit alles kunnen we besluiten dat de evolutie van schaalverkleining die men in de welzijnssector doorvoerde, langzaamaan enige bijval krijgt binnen het gevangeniswezen. Verschillende aspecten die als argument voor kleinschaligheid aangehaald worden, worden wetenschappelijk en kritisch bekeken binnen de gevangenissetting.

Hervormingen brengen steeds onrust met zich mee. Onderzoekers toonden reeds aan dat organisaties doorheen de tijd een cultuur ontwikkelen die zich bij hervormingen als een weerspanning en uiterst rigide netwerk van rollen kan voordoen. “Steeds dieper wordt hij zich bewust, dat iedere cultuur waarin de mens mogelijkheden tot mens-zijn worden geboden, tegelijkertijd ernstige en door de mens zelf gecreëerde begrenzingen toont, die dit verwerkelijken van eigen menselijkheid in de weg staan” (Foudraine, 1972, pg. 252).

De vraag kan gesteld worden waarom men deze schaalverkleining niet in een stroomversnelling doorvoert. Wetenschappelijk is voldoende aangetoond dat de huidige organisatie van het gevangeniswezen er niet voor zorgt dat gedetineerden alle kansen krijgen om te re-integreren en er geen sprake is van een lagere recidivegraad. Hoe komt het dat iets wat effectiever en efficiënter lijkt te werken, zo moeizaam kan geïmplementeerd worden? Op een goede manier kleinschalig werken is nu eenmaal een keuze van kwaliteit en niet een min of meer toevallig gekozen vorm van hulpverlening (Van Den Broek & Heydanus, 1990).

De weerstanden van de publieke opinie voor een ‘humane detentie’ zijn voelbaar, maar stilaan klinken tussen die weerstanden toch ook andere stemmen. Mensen willen wel bestraffing, maar natuurlijk geen recidive. Men begrijpt dat iedereen bij elkaar plaatsen in gevangenissen risicovol en onverstandig is. Men beseft ook verschillende soorten gedetineerden verschillend dienen benaderd te worden.

De schaalverkleining binnen de hulpverlening kwam er enigszins vlotter, vermoedelijk omdat men met minder (publieke) weerstanden te kampen had. Binnen detentie ligt de focus immers niet in de eerste plaats op de mens, maar op de samenleving. De persoonlijke aanpak van de gedetineerden moet vaak wijken voor het dienen van het ‘groter belang’, nl. veiligheid, orde ...

(De Huizen, z.d.). De samenleving dient zijn verantwoordelijkheid te nemen en mee te evolueren naar een kwalitatieve i.p.v. kwantitatieve verandering.

Vanuit deze ideeën is er op internationaal vlak reeds geëxperimenteerd met kleinschalige detentie. In het volgende onderdeel worden enkele nationale ervaringen van kleinschalige detentie besproken en naast elkaar geplaatst. Vanuit welke beleidskeuzes werden deze kleinschalige detentieprojecten geïnstalleerd? Hoe werden de evaluerende onderzoeken opgesteld? Wat als we de resultaten naast elkaar leggen?

DEEL III. KLEINSCHALIGE DETENTIEPROJECTEN

Aansluitend op de bespreking van enkele theorieën en onderzoeken die in de literatuur aan de basis liggen van het pleidooi voor kleinschalige detentie wordt nagegaan of deze aangehaalde theorieën in praktijk ook gebruikt worden als uitgangspunt om kleinschalige detentie te implementeren en of ze op die plaatsen effectief de verwachte resultaten boeken. Er worden 4 kleinschalige detentieprojecten (APAC in Brazilië, Exodus in Nederland, het Penaal Exceptionalisme in Noorwegen en het idee van Norval Morris in de gevangenis van Butner (Verenigde Staten) besproken. Per project wordt de achtergrond waartegen het ingang vond in de samenleving besproken en wordt toegelicht hoe het gevangenisconcept er (in theorie) uitziet. Nadien komen één of meerdere evaluatieonderzoeken over deze projecten aan bod.

Project 1: APAC in Brazilië

“You enter here as a human being; your crime is left at the door” (European Commission, z.d.)

1. Inleiding

De APAC-methode is een christelijke benadering voor de hervorming en sociale integratie van gevangenen die in de jaren 70 opkwam (Burnside, Adler, Loucks & Rose, 2005). Bij de APAC-methode bieden verenigingen bescherming en bijstand aan veroordeelden. Het uitgangspunt van deze methode is principes als menselijkheid, zorg en verantwoordelijkheid. APAC staat voor gevangenen dicht bij de familie en in een ruimere context, voor vrijwilligerswerk, voor spiritualiteit, voor jobtraining en voor therapeutische begeleiding van agressie- en drugproblematiek. Een belangrijk kernbegrip is ‘vertrouwen’. De APAC-methode vindt haar

oorsprong in Brazilië (De Cock, 2017), waar een aanhoudende overbevolking in de traditionele gevangenissen, een bron van geweld geworden waren (AVSI, 2015). Brazilië staat vierde op de wereldranglijst van de gevangenispopulatie. Slechte en overvolle gevangenisorganisaties en mensenrechtenschendingen belemmeren de rehabilitatiemogelijkheden van gedetineerden. Het recidivecijfer wordt geschat op 70-80% (European Commission, z.d.). Daar waar het recidivecijfer in Brazilië zo hoog ligt, slagen APAC-“huizen” erin om het onder de 10% te brengen (De Cock, 2017). Na Brazilië vond de APAC-methode in de jaren 90 zijn ingang in andere delen van Zuid-Amerika (Burnside et al., 2005) en eind de jaren 2000 waaide het principe ook over naar Europa (zie infra punt 4).

2. Historiek

APAC was het geesteskind van de Braziliaanse katholieke advocaat, Mario Ottoboni, die vrijwilligerswerk deed in de *Prison Pastoral Care* in São Paulo (AVSI, 2012). In 1972 nam hij samen met 15 koppels deel aan het christelijke Cursillo-programma². Ze besloten om de lokale openbare gevangenis in São José dos Campos – onder beheer van de politie – te bezoeken. Ze waren geschokt door de ellende die ze aantroffen. Al snel vonden ze enkele medestanders en samen vormden ze een groep om gevangenen te helpen, genaamd “*Amando al Prójimo, Amarás a Cristo*” (kortweg: APAC). Ze openden de eerste vrijgevestigde gevangenisvleugel van Brazilië in Humaitá, São José dos Campos, São Paulo. In die tijd was de rechtspraak over de gevangenissen in handen van rechter Silvio Marques Neto, die de Cursillo-beweging mee ondersteunde. Tegen het einde van 1973 gaf hij vrijwilligers onbeperkte toegang tot de helft van de gevangenis. In het volgende jaar werd ook een juridisch orgaan opgericht om toezicht te houden op de vrijwilligers. Dit kreeg ook de naam APAC, maar met een ander acroniem:

² Cursillo is Spaans voor 'een kleine cursus' in dit geval een 'korte cursus' in het christendom (Burnside et al., 2005).

“Association for the Protection and Assistance of the Convicted”. In tegenstelling tot christelijke eenheden in het Verenigd Koninkrijk of de Verenigde Staten, is het in Brazilië mogelijk om de volledige autoriteit over (een deel van) een gevangenis te hebben. In 1975 bracht het boek *“Christ wept in Jail”* het APAC-programma onder de aandacht waarop het in 1976 werd voorgesteld aan de Braziliaans president. De president gaf de opdracht een grondige studie van dit project te voeren, wat resulteerde in een wijziging van het Braziliaans strafwetboek. Er wordt opgeroepen voor een meer humane behandeling van gevangenen. De inspanningen van de APAC-beweging ten spijt werd in 1979 de Humaitá-gevangenis gesloten vanwege de slechte staat en het hoge niveau van politiegeweld. De nationale steun voor de beweging bleef echter groeien en de politieke druk nam toe om de successen van het programma te erkennen. In 1983 werd als gevolg hiervan Humaitá heropend en mocht APAC de gevangenis beheren zonder de medewerking van burger- en militaire politie. In 1984 werd APAC door de regering uitgenodigd om de gevangenis als een privé-voorziening te leiden. Ze renoveerden de gevangenis volledig en heropenden in maart 1984 als eerste officiële APAC-gevangenis.

Ottoboni geeft openblijk toe dat APAC bij aanvang geen duidelijke richting had. Er waren veel mislukkingen tijdens de begindagen (inclusief ontsnappingen die een aanzienlijke druk op APAC legden om te sluiten). Het kantelpunt kwam er in 1986 toen de medewerkers beseften dat de oplossing voor de problemen bij de gevangenen zelf lag. Problemen die aan bod kwamen in therapiesessies werden aangepakt en de gevangenen kregen hierin een stem, ze dachten mee aan oplossingen. Pas na dit kantelmoment kwam er een periode van rust.

Hoewel Ottoboni zelf een diepgelovig man was, benadrukte hij dat geloof voor sommigen een valkuil kan zijn. Hij is ervan overtuigd dat het fout is te denken dat religie zelf voldoende is om gevangenen voor te bereiden op hun terugkeer in de samenleving. Hij pleit voor een combinatie van spirituele programma's, die aangevuld zijn met programma's die ontworpen zijn ter bevordering van morele ontwikkeling, pro-sociaal gedrag, gemeenschapsofbouw,

verantwoordelijkheid, creatieve zelfexpressie, specialistische professionele vaardigheden, werkervaring en verantwoordelijkheid voor hun families.

Drie punten zijn van belang doorheen de geschiedenis en ontwikkeling van APAC. Ten eerste was APAC gedurende lange tijd ‘op proef’ en was haar toekomst nooit gegarandeerd. Ten tweede was er het feit dat gerechtelijke autoriteiten vast zaten in hun aanpak naar de bevolking van Humaitá en geen andere oplossingen meer zagen. Ten derde was APAC geen vooraf gevormd programma, maar kwam het vanuit ervaring tot stand met vallen en opstaan. Hiervoor stemden vrijwilligers en bestuurders hun houding en programma’s af op de specifieke behoeften van gevangenen die ervoor kozen deel te nemen (Burnside et al., 2005).

In 1985 slagen Ottoboni en zijn vrijwilligers erin een tweede vrijwillige sectorgevangenis op te zetten, deze keer in Itaúna, Minas Gerais (Darke, 2014). In de daaropvolgende jaren werden meer dan 40 centra geopend in de staat Minas Gerais (AVSI, 2015).

Sinds 1995 worden vrijwilligersinrichtingen in de gevangenissen die opereren onder het APAC-label gereguleerd en gecoördineerd door een toezichthoudend orgaan, nl. *Fraternidade Brasileira de Assistência aos Condenados* (Braziliaanse broederschap voor de bijstand aan veroordeelden – FBAC) (Darke, 2014).

In 2012 waren er 147 APAC-gevangenissen in exploitatie, in aanbouw of gepland. De methodiek wordt erkend door de Braziliaanse wetgeving en toegepast door de rechtbanken van 17 Braziliaanse staten (AVSI, 2013). Ondanks het succes dat het APAC-model in Brazilië reeds boekte, merken we op dat het aantal gedetineerden dat in een APAC-gevangenissen verblijven nog geen 2% van de gehele Braziliaanse gevangenispopulatie is. De uitbreiding van dit model zal het mogelijk maken om een hoger aantal veroordeelden te bereiken (AVSI Brazil, z.d.).

3. Methodologie APAC-model

3.1 Doelstelling

Door het stimuleren van een gehumaniseerd gevangenisstelsel, beoogt het APAC-model een bijdrage te leveren aan de bevordering van de mensenrechten van de Braziliaanse bevolking (European Commission, z.d.), het versterken van de politieke participatie en het verhogen van de dialoog met mensenrechtenverdedigers, het maatschappelijk middenveld en nationale en internationale actoren (zowel publiek als privaat).

Specifiek hebben de APAC's als doelstelling de verdediging van de mensenrechten van veroordeelde personen te versterken, door ervaringsgericht te werken, in te zetten op schaalverkleining en de methodologie hierrond in het openbaar beleid van Brazilië te bevorderen (Avsi Brasil, z.d.).

3.2 Werkwijze

APAC-gevangenis is alternatieve detentiecentra met een unieke methode die gericht is op het bevorderen van de menselijke waardigheid. Deze eenheden worden gekenmerkt door de afwezigheid van politie en wapens en de aanwezigheid van ambtenaren en vrijwilligers uit de samenleving om de activiteiten uit te voeren (AVSI Brazil, z.d.). Zij bieden de nodige waardige omstandigheden die het herstel en de resocialisatie van de veroordeelde ondersteunen (AVSI Brasil, z.d.). De APAC-methodologie is gebaseerd op de erkenning van de gemaakte fout en de beslissing om het leven te veranderen binnen de gevangenis (AVSI, 2012).

In de APAC-gevangenis ligt de focus niet op de misdaad, maar op de persoon erachter. Gedetineerden heten er *recuperandos* ('herstellenden'), ze worden aangesproken met hun naam in plaats van een nummer en ze lopen niet rond met handboeien en een gevangenispak, maar in hun eigen kleding (Brekend, 2017). Ze worden beschouwd als mensen die een revalidatie

ondergaan, waarbij de focus ligt op de psychologische, sociale en spirituele toestand. Gezondheid, onderwijs en zelfrespect vormen belangrijke hoekstenen van deze sociale re-integratiemethode (AVSI, 2015).

Onder begeleiding van maatschappelijke organisaties runnen de herstellenden zelf de APAC's. Ze verzorgen zelf de administratie, de schoonmaak en het onderhoud. Daarnaast kunnen ze opleidingen volgen, variërend van technische vaardigheden tot tuinieren en koken. Ook sociale aspecten staan centraal, zoals communicatie, samenwerken en leren om weer een steun te zijn voor familie en vrienden (Brekend, 2017).

De APAC-methode steunt op 12 fundamentele principes (AVSI Brasil, z.d.). De eerste 7 zijn rehabilitatiemethodes en de 5 volgende zijn manieren waarop men de rehabilitatiemethodes kan uitvoeren:

- 1) Werk;
- 2) Juridische bijstand;
- 3) Religie;
- 4) Gezondheidszorg;
- 5) Menselijke valorisatie;
- 6) Verdienste
- 7) Dag van de bevrijding van Christus
- 8) Participatie van de gemeenschap;
- 9) Herstellen door te helpen herstellen;
- 10) Familie;
- 11) Vrijwilliger en hun opleiding;
- 12) Sociaal re-integratiecentrum.

APAC-gevangenissen zijn gestructureerd, met het oog op resocialisatie van gevangenen om het risico op recidive te voorkomen (AVSI, 2012). Menselijke valorisatie is de basis van de herstelmethode. Al het werk gebeurt in samenwerking met de gemeenschap (Globo, 2015). APAC is specifiek ontworpen om te rehabiliteren door middel van verbindingen tussen de gevangene en hun gemeenschap. Straffen wordt gezien als een vorm van dialoog tussen beide en dit kan alleen als de samenleving in gevangenissen aanwezig is. Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat de gevangenissen kleinschalig georganiseerd moeten zijn en alleen gevangenen uit de omgeving mogen accepteren (Darke, 2014).

Het kostenplaatje van dit alles is een belangrijk punt. Na invoering van enkele APAC-eenheden, heeft men de kosten vergeleken met die van conventionele gevangenissen. Men stelde vast dat de kosten van een APAC-gevangenis veel lager zijn (AVSI, 2015), zowel voor de bouw van een gevangenissite (een derde lager) als de onderhoudskosten ervan (de helft lager) (AVSI, 2013).

4. Internationale interesse in het APAC-model

In 2008 startte AVSI met het ondersteunen en verspreiden van de APAC-methodologie (AVSI, 2012). AVSI is een NGO opgericht in 1972 in Italië die samenwerkingsopdrachten uitvoert voor ontwikkeling, specifiek gericht op onderwijs. De kern van haar werk ligt op de verdediging en bevordering van menselijke waardigheid. Dit is de hoeksteen van elk project (AVSI, z.d.).

In 2010 richt AVSI in samenwerking met de Braziliaans organisatie *Instituto Minas pela Paz, the Minas Gerais Department of Justice, the Fraternidade Brasileira de Assistência aos Condenados* en met financiële steun van de Europese Unie het project “*Alem dos Muros – Beyond the walls*” op. Het doel van het project was de 24 APAC-gevangenissen in de staat Minas Gerais te versterken en de rechten van de gevangenen en sociale inclusie te bevorderen (AVSI, 2012). Daarnaast wil men vooral het management van APAC’s, waarbij vooral

vrijwilligers betrokken zijn, versterken, beroepsopleiding en toegang tot de arbeidsmarkt aan ex-gedetineerden bieden (AVSI, 2012). Om deze doelstelling te verwezenlijken ontwikkelde het project actielijnen om moeilijkheden die men ondervindt bij het implementeren van de APAC-methodologie te verhelpen. Het project zet ook in op het verbeteren van de methodologie door gegevens te verzamelen en te organiseren. Daarnaast organiseert men ook opleidingscursussen die leiden tot kwalificaties binnen verschillende sectoren. De trainingsprogramma's bevatten zowel een technische als een menselijke dimensie (AVSI, 2015).

In 2011 werden door *Prison Fellowships*³ reeds verschillende gemeenschappen met een APAC-stijl binnen gevangenissen georganiseerd in volgende landen: Belize, Bulgarije, Chili, Costa Rica, Hongarije, Letland, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Singapore, Ecuador, Duitsland, V.S. ... (Liebmann, 2011). Zij werden echter telkens binnen een ander gevangenisstelsel geïmplementeerd en nooit volledig volgens de uitgedachte APAC-methodologie van Ottoboni.

Geleidelijk aan trok de APAC-methodologie meer en meer de internationale aandacht en verscheen zo op het programma van het vierdaagse symposium “*Work in prison and recidivism*” in 2013 georganiseerd door de Europese Unie in Buenos Aires. De ervaring met de APAC's in Brazilië en de recidivecijfers schitterden daar op het toneel. De APAC-methode werd gepresenteerd in kader van *EUROsociAL*, het belangrijkste programma voor politieke samenwerking tussen Europa en Latijns-Amerika. Hier werden de belangrijkste toekomstige strategieën van de regeringen geschetst. Deze vergadering werd bijgewoond door vertegenwoordigers van Frankrijk, Spanje, Italië en Duitsland en door tal van gevangenisdirecteurs uit 13 Latijns-Amerikaanse landen. Het falen van het gevangenisstelsel

³ *Prison Fellowships* is een conservatieve christelijke beweging die ervan overtuigd is dat een herstellende benadering gemeenschappen gezonder en veiliger maken. Hun beweegredenen zijn gebaseerd op de overtuiging dat alle mensen naar Gods beeld zijn geschapen en dat geen enkel leven buiten Gods bereik valt (Prison Fellowship, z.d.).

bleek zeer duidelijk uit deze bijeenkomst. In bijna alle aanwezige landen zijn er recidivepercentages van 70-80%, ongecontroleerde kosten, sociale onzekerheid, toename van de gevangenispopulatie... Gevangenissystemen die andere ervaringen kunnen delen zoals de APAC-gevangenissen in Brazilië sprongen in het oog in dit dramatisch kader.

De presentatie van het project werd ook in het algemeen debat over het belang van het creëren van synergie tussen de verschillende ontwikkelingsprogramma's aangekaart. De invloed van de APAC-ervaringen op dit congres is niet te onderschatten. Sommige vertegenwoordigers leken meer conservatief, andere geïntrigeerd. Aan het eind van de bijeenkomst namen 4 Latijns-Amerikaanse landen de verdieping van de methodologie op als prioriteit van hun regering. Een maand na de voorstelling in Buenos Aires ontving het project "*Beyond the walls*", de "*Most Promising Approach award within the Experiences from Field of the Jobs Knowledge Platform*" (AVSI, 2013).

Vandaag de dag heeft APAC internationale erkenning gekregen als een effectieve benadering om de recidivecijfers te verminderen. Het wordt gezien als volwaardig alternatief voor het huidige gevangenisstelsel, dat nog te vaak inefficiënt, inhumain en vernederend is (AVSI, 2012).

Zo is APAC Portugal, samen met verschillende landen zoals Italië, Duitsland en Chili, op weg naar de aanpassing en implementatie van deze methodiek. APAC-Portugal gelooft in het feit dat de samenleving een cruciale rol speelt in de effectieve re-integratie van ex-gedetineerden. De organisatie vindt het daarom cruciaal dat met de juiste partners de juiste kansen gecreëerd worden voor de feitelijke en (soms) onduidelijke integratie (APAC Portugal, z.d.).

5. Wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd naar het APAC-model

5.1 “Assessing the Impact of Religious Programs and Prison Industry on Recidivism: An Exploratory Study”

5.1.1 Achtergrond studie

Byron Johnson deed tussen 1996 – 1999 een exploratief onderzoek waarin hij enerzijds de recidivecijfers vergeleek in twee Braziliaanse gevangenissen: Humaitá, een op geloof gebaseerde faciliteit, en Bragança, een seculiere faciliteit gebaseerd op beroepsopleiding en anderzijds keek naar het gebruik van de gevangenisindustrie om gedetineerden beter voor te bereiden op vrijlating en om de kosten van het gebruik van de faciliteit te verminderen.

Het ontstaan en de werking van de Humaitá gevangenis werd reeds uitvoerig besproken. De Bragança-faciliteit ontstond iets later. In een poging om de Bragança-gevangenis te redden van een corrupte en gewelddadige omgeving, stelde een lokale rechter in 1993 een plan voor om een non-profitorganisatie te vormen. Dit had als doel de gevangenis in een meer humane, schone en zelfvoorzienende faciliteit te veranderen. Het resultaat is een publiek-privaat partnerschap waarbij lokale bedrijven een contract afsluiten met de gevangenis voor gevangenisarbeid waarbij de gedetineerden een deel van hun loon betalen in de non-profitorganisatie.

Beide gevangenissen worden – elk om hun eigen redenen – gezien als potentiële modellen voor een strafrechtelijke hervorming in Brazilië. Ondanks de populariteit van Humaitá bij velen, ondervindt het enkele hindernissen bij bepaalde lokale politici. Op basis van enkele interviews zijn er aanwijzingen dat de regering het model van Bragança als het meest geschikte model beschouwt, dit vooral door economische efficiëntie. Wat zowel in het verleden als in het heden bijgedragen heeft aan de populariteit van deze gevangenissen, is de wijdverspreide overtuiging

dat beide gevangenissen veel lagere recidivecijfers hebben dan andere Braziliaanse correctionele faciliteiten.

De studie van Johnson vergeleek gedurende een periode van drie jaar recidivecijfers van gevangenen die vrijgelaten zijn uit één van deze twee gevangenissen in 1996. Humaitá-vrijwilligers schatten hun recidivecijfers op slechts 4% en de werknemers van Bragança op ongeveer 13%. Bij het doorzoeken van overheidsdocumenten en na talrijke interviews met overheidsfunctionarissen, kwam aan het licht dat er nog geen openbaar onderzoek of een door de overheid gesponsord rapport gepubliceerd is over de recidivecijfers in beide faciliteiten. Uit interviews met ambtenaren tewerkgesteld binnen wetshandhaving, rechtbanken... bleek dat niemand de recidivecijfers binnen Brazilië echt kende, terwijl veel van deze ambtenaren verkondigen dat de recidive in Brazilië, net zoals in vele andere landen, waarschijnlijk vielen tussen de 50%-70% (Johnson, 2002).

5.1.2 Doelstelling

Het doel van deze studie was het uitvoeren van een verkennende analyse van deze twee gevangenissen om een op empirische gegevens gebaseerde recidive te bepalen in plaats van te baseren op subjectieve schattingen of niet-systematische berekeningen. Met deze analyse wou men bepalen welke van deze concepten (het meest waarschijnlijk) recidive zal verminderen (Johnson, 2002).

5.1.3 Methodologie

Deze analyse is gebaseerd op de gegevens van de gevangenen die in het kalenderjaar 1996 werden vrijgelaten uit de twee bovenstaande gevangenissen. Het onderzoek legt zowel computerbestanden als andere relevante gegevens over deze vrijgelatenen vast. Gebruikmakend van de informatie verkregen via het *Department of Criminal Identification* in Sao Paulo, werden

er in totaal 148 gevangenen van Humaitá en 247 gevangenen van Bragança gevolgd tot en met 22 december 1999.

Er werden verschillende soorten variabelen gebruikt: (1) type overtreding (oorspronkelijke arrestatie) (2) verschillende data (begin datum van de straf, datum van vrijlating en nieuwe arrestatie) (3) recidive (beschuldiging, aantal nieuwe arrestaties en plaatsing).

Johnson gebruikt in zijn onderzoek volgende onderzoeksvragen: Wat is het recidivecijfer voor gevangenen van beide faciliteiten? Wat was de tijd tussen de vrijlating en een nieuwe arrestatie? In welke faciliteit zijn de recidivecijfers het hoogst? Zijn de recidive overtredingen minder ernstig bij gevangenen in één van de faciliteiten?

Bij het beantwoorden van deze vragen was het uiteraard van belang om ook rekening te houden met de misdrijven waarvoor de gevangenen oorspronkelijk geplaatst waren. Als men in Humaitá voor minder ernstige misdrijven zat, was de kans ook kleiner dat men een nieuw misdrijf zou plegen. Enkel als de ernst van de delicten weinig verschilde, kon men betrouwbaardere conclusies trekken. Om deze reden heeft men het strafbare feit (dat tot gevangenisstraf heeft geleid) gecategoriseerd en de ernst van overtredingen gerangschikt (Johnson, 2002).

5.1.4 Onderzoekresultaten

Uit cijferanalyses bleek dat er belangrijke verschillen waren tussen de twee gevangnissen wat betreft de ernst van de overtreding, de categorie van de overtreding en de tijdsduur. In het verleden hebben *Risk assessment tools* reeds bewezen dat de ernst van de oorspronkelijke overtreding en de criminele geschiedenis als voornaamste voorspellers van recidive gebruikt kunnen worden. Aangezien er een hogere prevalentie van ernstige criminele feiten is bij gevangenen uit Humaitá, zouden we verwachten dat deze gevangenen ook een groter risico lopen om te recidiveren.

Het onderzoek leidde tot volgende bevindingen :

- Het recidivecijfer over die drie jaar is voor beide gevangenissen extreem laag (vergeleken met welke standaard dan ook): 16% Humaitá en 36% Bragança.
- Het recidivecijfer van ex-gedetineerden uit Humaitá was beduidend lager dan het recidivecijfer van ex-gevangenen uit Bragança.
- De lage recidivecijfers die men vindt bij Humaitá zijn er zowel bij hoge- als lage risicogevangenen.
- Ex-gevangenen van de op geloof gebaseerde gevangenis werden aanzienlijk minder aangeklaagd in de follow-upperiode van drie jaar.
- Waar de gegevens beschikbaar waren, is het duidelijk dat voormalige Bragança-gevangene aanzienlijk vaker recidiveerden dan voormalige Humaitá-gevangenen (Johnson, 2002).

Bij het interpreteren van de onderzoeksresultaten is het belangrijk om op te merken dat het uiteindelijk om een verkennend onderzoek gaat, met zijn verschillende methodologische beperkingen. De resultaten zijn aangetast door meerdere bronnen van vooringenomenheid: zelfselectie, selectie door de gevangenis zelf en succes gedurende de beoordelingsperiode.

Bovendien was de kans op recidive tussen gedetineerden met een laag risico niet significant verschillend tussen de twee gevangenissen. Er was geen significant verschil tussen de tijd tot herplaatsing of de ernst van de volgende overtreiding. De recidivegraad was lager bij Humaitá-gevangenen, maar de validiteit van deze bevinding is twijfelachtig vanwege uitgebreid gegevensverlies. Bovendien werden veel relevante achtergrondfactoren, zoals leeftijd of criminele geschiedenis, niet opgenomen, misschien omdat de gegevens niet beschikbaar waren. Ten slotte verschilt Humaitá in veel opzichten van visie met andere Braziliaanse gevangenissen (mogelijk met inbegrip van Bragança). De omgeving is aangenamer, gevangenen en hun

gezinnen worden beter behandeld, er zijn meer (ook niet-religieuze) activiteiten, enzovoort. Eventuele verbeteringen in recidive zouden daarom niet alleen veroorzaakt kunnen zijn door selectie, maar ook door betere seculaire gevangenisomstandigheden (Volokh, 2014).

5.2 Vervolgonderzoeken Faith-Based Prisons

Alexander Volokh schreef in 2011 een uitgebreid artikel over *Faith-Based prisons*. Hij vergeleek verschillende onderzoeken aan de hand van hun effectiviteit, onderzoeksresultaten, data, ervaren problemen ... Al in zijn eerste zin verklaart hij “*This Article examines everything we know about the effectiveness of faith-based prisons, which is not very much*”, waarmee de toon van dit artikel direct werd gezet. Met zijn onderzoek wil hij op drie manieren een bijdrage leveren:

- Hij geeft een gedetailleerde kritische bespreking van elk bestaand empirisch onderzoek naar de effectiviteit van *Faith-Based Prisons*. Hierbij verduidelijkt hij ook aan welke criteria de onderzoeken moeten voldoen om opgenomen te worden in zijn studie.
- Daarnaast geeft hij een gedetailleerde bespreking van de methodologische aspecten die betrokken zijn bij het evalueren van deze gevangenen in het algemeen.
- Als laatste plaatst hij het debat over *Faith Based Prisons* naast een parallel empirisch debat: zijn particuliere scholen beter dan publieke?

Hij start zijn artikel met het beschrijven van het – volgens hem grootste – probleem, namelijk “zelf-selectie”. Gevangenen kiezen op vrijwillige basis voor een *Faith-Based Prison* en men kan er vanuit gaan dat vrijwilligers al meer gemotiveerd zijn dan anderen om te veranderen en daarom al minder snel zullen recidiveren. Volokh beschrijft onder dit probleem ook het vergelijkend onderzoek van Johnson (zie supra Deel III 5.1). Het grootste probleem bij dit onderzoek was volgens hem het feit dat gevangenen zich aanmelden om in de Humaitá-gevangenis te zijn, de families van gevangenen moeten betrokken worden bij het proces, dat

gevangenen niet worden aanvaard zonder voldoende motivatie en toewijding om te veranderen en dat gevangenen pas kunnen blijven na een beoordelingsperiode van 60 dagen. Volokh beoordeelt de resultaten als “besmet door meerdere bronnen van vooringenomenheid”. Hij wijt de betere cijfers op vlak van recidive onder meer aan deze seculiere gevangenisomstandigheden.

Volokh neemt in zijn artikel nog verschillende andere onderzoeken onder de loep. Deze zijn echter minder relevant binnen dit hoofdstuk van de masterproef.

In zijn conclusies geeft hij mee dat zijn studie op goed en slecht nieuws stoot. Het slechte nieuws is dat de meeste studies van slechte kwaliteit zijn en dat de resultaten van de onderzoeken met een degelijke kwaliteit niet veelbelovend zijn. Er is dus weinig empirisch bewijs dat beleidsmakers doen geloven dat *Faith-Based Prisons* werken. Aan de andere kant is er ook goed nieuws volgens hem, namelijk dat er geen bewijs is dat deze gevangenissen niet werken. De afwezigheid van statistische geldige of significante bevindingen is niet hetzelfde als de aanwezigheid van negatieve bevindingen.

Met de conclusies uit zijn artikel wil hij graag bijdragen tot beter uitgewerkte en verbeterde *Faith Based* programma's die ook consistent zijn met de Grondwet. Volokh geeft aan dat het een schande is dat er zo weinig empirische informatie te vinden is over deze programma's, terwijl deze informatie juist nodig en cruciaal is voor zowel beleidsmakers als de juridische gemeenschap.

6. Besluit

In de ideeën en organisatie van de APAC-gevangenissen zijn meerdere elementen aanwezig die binnen het pleidooi voor kleinschaligheid een cruciale rol spelen.

Zo is APAC specifiek ontworpen om te rehabiliteren door middel van verbindingen tussen de gevangene en zijn gemeenschap. De aanwezigheid van de samenleving uit zich op verschillende niveaus. Aan de ene kant zijn de gevangenissen kleinschalig, centraal gelegen en aanvaarden ze enkel personen vanuit de omgeving. Aan de andere kant halen ze ook vrijwilligers, ambtenaren, hulpverlening ... uit de samenleving binnen in de gevangenis.

Met de APAC-methodologie wil men ook inzetten op een meer humane detentie, waarbij de menselijke valorisatie centraal staat. Dit vindt men terug in de manier van aanpak en inzet op normalisering (d.m.v. o.a. verantwoordelijkheid bij dagelijkse werking leefgemeenschap, aanbod werkgelegenheid ...).

Internationaal krijgt het concept bijval en worden de ideeën opgepikt. Het reeds uitgevoerde onderzoek is evenwel te beperkt om te kunnen stellen dat deze aanpak effectief tot betere resultaten leidt. Uit het onderzoek van Johnson blijkt dat er inderdaad extreem lage recidivecijfers zijn voor de gevangenissen van zowel Humaitá als Bragança, maar deze cijfers kunnen niet zomaar vergeleken worden met de recidivecijfers van reguliere gevangenissen. Bij het interpreteren van de onderzoeksresultaten dient men immers rekening te houden met het feit dat er betere seculiere gevangenisomstandigheden aanwezig zijn en dat vooringenomenheid een belangrijke factor is. Gedetineerden die kiezen voor dergelijke programma's staan met een andere houding in hun straf en willen ook echt dat de straf een periode van ommekeer wordt. Dat de recidivegraad bij hen lager is dan in andere instituten is van daaruit dan ook niet geheel onlogisch.

Project 2: Exodus in Nederland

1. Inleiding

“Wie je ook bent, wat je ook doet, uiteindelijk willen we allemaal hetzelfde: een goed leven. Erbij horen. Meedoen. Daar zijn we mens voor. Maar wat voor de een vanzelfsprekend is, is voor de ander een worsteling.” (Exodus Nederland, z.d., pg. 3)

Per jaar komen er in Nederland meer dan 30.000 mensen vrij uit de gevangenis. Re-integreren in de samenleving is vaak een moeilijk en problematisch proces, dat niet vanzelfsprekend lukt. Ex-ge-detineerden hebben vaak geen woonruimte, geen werk, geen inkomen en geen gezond sociaal netwerk. De kans is groot dat ze opnieuw in het criminele circuit belanden, zelfs bij het oprechte voornemen het leven te beteren (Moerings, Van Wingerden, & Vijfhuizen, 2006).

Vanuit het idee dat criminaliteit nooit alleen met straffen te bestrijden is en dat terugval in criminaliteit na een gevangenisstraf eerder regel dan uitzondering is, ontstond in Nederland het initiatief Exodus. Exodus wil deze vicieuze cirkel doorbreken en gemotiveerde (ex-)gedetineerden de kans geven definitief uit de criminaliteit te stappen en te werken aan een succesvolle terugkeer in de samenleving. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is het principe dat een succesvolle terugkeer naar de samenleving alleen maar lukt als de samenleving zelf aan die terugkeer wil bijdragen (Exodus Nederland, z.d.). Als je als (ex-)gedetineerde niet weet hoe het anders kan, ligt terugval altijd op de loer. De vraag om hulpverleners die zien wat er nodig is om de cirkel te doorbreken is groot. In de visie van Exodus worden mensen pas mens in verbinding met anderen en door aanvaarding van zichzelf, anderen en de samenleving. Exodus gelooft in herstel en een perspectief op een leven dat het waard is om geleefd te worden. Burgerschap, herstelwerk, zingeving en zelfbepaling zijn de pijlers van hun werk (Exodus Nederland, z.d.). Om deze zaken te realiseren werden enkele decennia geleden Exodushuizen

opgericht, waarin (ex-)gedetineerden in kleinschalige initiatieven hun terugkeer naar de maatschappij konden voorbereiden.

2. Exodushuizen

2.1 Historiek

Begin jaren 80 ontstond het Exodus concept als een joods-christelijke traditie (Pont, Van der Woude, & Moerings, 2005). Het eerste Exodusinitiatief werd in 1981 in Den Haag genomen door het justitiepastoraat van de penitentiaire inrichting te Scheveningen, in samenwerking met enkele vrijwilligers (Van Wingerden et al., 2010). Zij werden in de gevangenis steeds weer geconfronteerd met dezelfde gezichten. Het ging telkens over mensen die ze vol goede moed, met een heilig voornemen om het buiten goed te doen, hadden zien vertrekken, maar die bij gebrek aan houvast, kader of begeleiding recidiveerden en opnieuw in de gevangenis belandden. De pastores openden een huis waar ex-gedetineerden onder nauw toezicht konden wonen om hun leven buiten voor te bereiden (Woussen, 2017).

De naam Exodus heeft betrekking op de Bijbelse uittocht van het volk Israël. “De uittocht en bevrijding uit de slavernij maken een nieuw leven mogelijk. Een leven waarin mensen in vrijheid naast elkaar kunnen leven, een leven waarin nieuwe kansen en perspectieven liggen. De weg naar deze nieuwe werkelijkheid is lang en vol obstakels die de mens verleiden of teruglokken naar de slavernij. Zonder “medereizigers” die hetzelfde doel willen bereiken, dwaalt men af en vervalt men weer in het oude leven van slavernij.” (Pont et al., 2005, p. 8) Exodus wil (ex-)gedetineerden leren een nieuw leven op te bouwen, hen helpen dat doel te bereiken en ervoor zorgen dat ze niet terugvallen in hun oude gewoonten (Pont et al., 2005).

Uit het Exodusinitiatief van 1981, vloeide in 1986 het eerste Exodushuis voort (van Wingerden et al., 2010). Eind jaren 80 is de organisatie professioneler geworden en deden de beroepsmedewerkers hun intrede. De organisatie groeide explosief tussen de jaren 90 en 2010

tot 11 Exodushuizen) (zie Tabel 1). Daarnaast zijn er nog een drietal in oprichting (Van Wingerden et al., 2010).

Tabel 1: Exodushuizen en jaar van oprichting

Exodushuis	Sinds
Exodus Den Haag	1986
Exodus Utrecht	1995
Exodus Amsterdam	1997
Exodus Alkmaar	1998
Exodus Den Bosch	2000
Exodus Rotterdam	2001
Exodus Leiden	2001
Exodus Groningen	2001
Exodus Venlo (voor vrouwen met kinderen)	2003
Exodus Stoel Drenthe (voor sociaal en psychisch zwakkere (ex-)gedetineerden)	2004
Exodus Zuid-Limburg	2010

Begin 2010 ligt de capaciteit van de Exodushuizen op 190 bedden. Jaarlijks vangt Exodus echter ruim 350 (ex-)gedetineerden op. Dit is mogelijk doordat de gemiddelde programmaduur korter is dan een jaar en ook doordat bewoners voortijdig uitvallen (van Wingerden et al., 2010). In 2016 was het aantal bedden reeds opgelopen tot 244 (dat jaar verbleven er 450 (ex-)gedetineerden in een Exodushuis) (Exodus Nederland, 2017).

Exodus Nederland is de grootste organisatie in Nederland die met professionals en vrijwilligers opvang biedt aan (ex-)gedetineerden en hun familieleden. De Exodusorganisatie is verspreid over verschillende regio's, die volgens gezamenlijke afspraken regionaal werken (Exodus, z.d.). In alle Exodushuizen wordt dezelfde methodiek gehanteerd. Voor het overige zijn er wel veel verschillen tussen de huizen. De huizen verschillen in grootte (er zijn huizen van 9 personen, maar ook van 16), in type behuizing (rijtjeshuizen, oud klooster, voormalige kleuterschool, ...), in contacten met de buurtbewoners, op het vlak van personeelsbezetting en in contacten met externe dienstverlening (Moerings et al., 2006).

De Exodushuizen zijn als volgt georganiseerd: de 11 huizen zijn stichtingen en vormen gezamenlijk de Vereniging Samenwerkingsverband Exodus Nederland. Onderdeel van dit samenwerkingsverband is het landelijk bureau Exodus Nederland, dat sinds 1997 de huizen faciliteert en de methodiek ontwikkelt. Tevens vindt hier de centrale aanmeldingsprocedure plaats. In totaal werken bij Exodus 200 betaalde krachten. Daarnaast coördineert Exodus landelijk het vrijwilligersnetwerk, ruim 1.700 vrijwilligers ondersteunen (ex-)gedetineerden in Exodushuizen en (ex-)gedetineerden binnen of buiten de gevangenis (van Wingerden et al., 2010).

2.2 Doelgroep

Ex-gedetineerden of gedetineerden in de laatste fase van hun detentie kunnen zich aanmelden voor een verblijf in een Exodushuis. Gedetineerden kunnen in een justitieel kader aan het Exodusprogramma deelnemen, bijvoorbeeld als bijzondere voorwaarde of als onderdeel van een penitentiair programma (van Wingerden et al., 2010). Welke feiten iemand gepleegd heeft, doet er voor de organisatie op dit punt niet meer toe (Woussen, 2017).

Zowel mannen als vrouwen zijn welkom, mits ze ouder dan 17 jaar zijn en over geldige identiteitspapieren of een verblijfsvergunning beschikken. Daarnaast moeten ze één of meerdere hulpvragen hebben op de vier sleutelgebieden (zie infra). Als zij geen problemen op deze gebieden hebben, heeft het Exodusprogramma immers weinig toe te voegen. Tenslotte speelt ook de mate van motivatie om te stoppen met delinquent gedrag en om aan het programma deel te nemen een belangrijke rol. Er zijn echter ook contra-indicaties voor een plaatsing in een Exodushuis, zoals onvoldoende vaardigheden of persoonlijke draagkracht, een overheersende problematiek op het gebied van psychiatrie, verslaving of agressie, ... (van Wingerden et al., 2010).

Eens opgenomen in een Exodushuis is er geen zekerheid voor de (ex-)gedetineerden dat ze daar een volledig traject zullen doorlopen. Van de 350 bewoners die Exodus jaarlijks begeleidt, moet meer dan 40% gedwongen vertrekken. De meest voorkomende redenen daarvoor zijn alcohol- en drugsgebruik en het zich niet houden aan de geldende huisregels en/of gemaakte afspraken. Zo'n gedwongen vertrek heeft vaak een weerslag op zowel de betrokkene, het begeleidingsteam als de volledige bewonersgroep (Prang, Van Wingerden, & Timmer, 2010).

Exodusmedewerkers blijven wel worstelen met de selectie van de kandidaten, je kan namelijk niet alleen mensen binnenlaten die reeds klaar zijn voor de buitenwereld, want dan dient je programma nergens voor (Woussen, 2017).

Het feit dat een strenge selectie moet worden doorlopen voordat een (ex-)gedetineerde in aanmerking komt voor een plaatsing, betekent dat de Exoduspopulatie niet representatief is voor de gedetineerdenbevolking in het algemeen (Pont et al., 2005).

2.3 Methodologie

Het Exodusprogramma richt zich op vier sleutelgebieden: wonen, werken, relaties en zingeving (Van Wingerden & Moerings, 2007). De ontwikkeling van deze sleutelgebieden bij de bewoner staat centraal in het programma (Moorings et al., 2006). Het is de bedoeling dat bewoners op het moment dat zij het Exodushuis verlaten een zelfstandige woonruimte, (vrijwilligers)werk, een sociaal netwerk en een stevige motivatie om op het rechte pad te blijven, hebben. Door de vier sleutelgebieden bij de bewoners voldoende te ontwikkelen beoogt Exodus op korte termijn bij te dragen aan de resocialisatie van ex-gedetineerden in de samenleving. Op de lange termijn wordt recidivevermindering beoogd (Van Wingerden & Moerings, 2007).

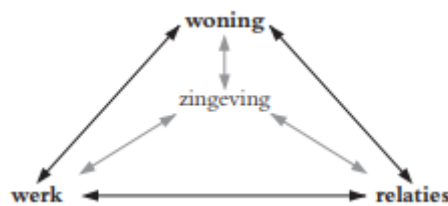
De methodologie van Exodus steunt op verschillende theoretische onderbouwen. Voor de invulling van de vier sleutels wordt in de begeleidingsfilosofie en methodiekbeschrijving van Exodus gebruik gemaakt van drie modellen: het competentiemodel, een sociotherapeutisch

leefklimaat en de sociale en relationele context. Doordat in alle modellen gedragsverandering centraal staat, staan de modellen niet los van elkaar: zij overlappen elkaar gedeeltelijk of vullen elkaar aan. Naast de theorieën die expliciet in de begeleidingsfilosofie en methodiekbeschrijving worden genoemd, worden ook enkele andere theorieën aangehaald (sommige specifiek in één bepaald huis), zoals de behoeftehiërarchie van Maslov en de contextuele theorie van Nagy. Als laatste kan Exodus ook onderbouwd worden met enkele criminologische, bindingstheorieën zoals de sociale controletheorie van Hirschi en die van Sampson en Laub (Moerings et al., 2006).

De vier sleutelgebieden worden als volgt omschreven:

- De sleutel ‘Wonen’ is gericht op het bijbrengen van praktische vaardigheden op het gebied van wonen (zoals schoonmaken, koken en vrijetijdsbesteding), met als uiteindelijk doel het in staat zijn een eigen huishouden te runnen. Naast het bijbrengen van deze vaardigheden, wordt de bewoner ook begeleid bij het zoeken naar een zelfstandige woonruimte. Het op orde krijgen van de financiële situatie is een laatste onderdeel van deze module. De bewoners worden begeleid in basale financiële en administratieve vaardigheden en indien nodig wordt schuldhulpverlening toegepast, of wordt contact gelegd met instanties die deze hulpverlening kunnen verstrekken.
- De sleutel ‘Werken’ is gericht op het aanleren van werkvaardigheden en het opbouwen van een werk- en leefritme. De deelnemer wordt begeleid in zijn zoektocht naar passend (vrijwilligers)werk of een opleiding.
- De sleutel ‘Relaties’ is gericht op het opbouwen of herstellen van relaties met familie, vrienden, de partner en/of kinderen en tevens op het structureel onderhouden van deze contacten. Het is van belang dat de deelnemer over een sociaal netwerk beschikt, zodat hij daarop na zijn verblijf bij Exodus kan terugvallen.

- De sleutel ‘Zingeving’ is gericht op alles wat de deelnemer kan motiveren om over de invulling van zijn leven na te denken en de criminaliteit de rug toe te keren. Zingeving bestrijkt een breed terrein en is dus niet alleen gericht op religie. Deze laatste module kan moeilijk op zichzelf worden beschouwd, maar loopt als een rode draad door het hele programma en de andere modules heen (van Wingerden & Moerings, 2007).

Zoals reeds vermeld is motivatie een belangrijke factor binnen het initiatief. Motivatie wordt in de methodiek van Exodus omschreven als de bereidheid tot het volgen van de verplichte programmaonderdelen, tot het zich houden aan afspraken en regels en het willen aanvaarden van begeleiding en/of sturing (Exodus, z.d.). Deze motivatie wordt onder meer afgeleid uit het aanmeldingsformulier met daarbij een handgeschreven brief waarin de (ex-)gedetineerde zijn levensverhaal vertelt. Tevens wordt hier tijdens het intakegesprek uitvoerig bij stil gestaan.

Wanneer een nieuwe bewoner tot het Exodushuis wordt toegelaten, staat hem een intensief programma van ongeveer acht tot twaalf maanden te wachten. Het is een gefaseerd traject, bestaande uit een introductie-, oriëntatie-, ontwikkelings- en afsluitingsfase. Per fase krijgt de bewoner steeds meer vrijheid (van Wingerden, Verweij, Wartna & Moerings, 2017). Tijdens de wekelijkse gesprekken die de bewoners met hun persoonlijk medewerker hebben, wordt besproken op welke wijze de individuele bewoner de modules tijdens het programma verder zal invullen. Binnen de modules worden de verschillende bovenstaande fasen onderscheiden. Een bewoner kan slechts doorstromen naar de volgende fase binnen een module, wanneer de eerdere fase naar behoren is afgerond. De duur van het Exodusprogramma is daardoor dus niet

voor iedere bewoner gelijk. Bij de aanvang worden voor iedere bewoner einddoelen opgesteld. De gemiddelde duur van 8-12 maanden geldt zowel voor de vrijwillig geplaatsten als voor de justitieel geplaatsten. Vanuit een justitieel kader kan er ook een kortdurend verblijf van drie tot zes maanden plaatsvinden in het kader van het einde van de detentiefase. In het geval van zo'n (korte) justitiële plaatsing is het programma voornamelijk op de modules wonen en werken gericht. De snelheid waarmee een bewoner de fasen doorloopt, is bepalend voor het tijdstip waarop het Exodushuis wordt verlaten.

In 2015 heeft Exodus, in samenwerking met Impuls (het onderzoekscentrum Maatschappelijke Zorg van het Radboudumc), de methodiek vernieuwd en herijkt.

“Een nieuw leven leren opbouwen, met een nieuwe methodiek, gebouwd op beproefde pijlers.” (Exodus, z.d., p 2)

Het uitgangspunt van deze vernieuwde methodiek zijn de krachten van de deelnemer. Deze krachten worden aan het begin van het traject geobserveerd en vastgelegd. Door de deelnemer mee beslissingsrecht te geven over zijn/haar herstel ontstaat er betrokkenheid en motivatie om het leven op orde te krijgen. De rol van begeleider verandert hierdoor gedeeltelijk, hij zal het proces bewaken en confronteert en/of stuurt bij indien nodig (Exodus, z.d.). De (ex-)gedetineerden leren hun wensen formuleren. Ze (her)ontdekken de krachten waarmee ze die wensen, stap voor stap, kunnen realiseren. Herstellen doen mensen uiteindelijk zelf, door het herwinnen van het geloof in eigen kunnen en in de toekomst (Exodus Nederland, z.d.).

3. Wetenschappelijke onderzoeken uitgevoerd naar het Exodusmodel

3.1 Inleiding

Sinds de opstart van de Exodushuizen in 1986 wordt het initiatief benut en ingezet voor de begeleiding van (ex-)gedetineerden. In 2004 kwam de eerste vraag tot grootschalig onderzoek om de effectiviteit en de recidivevermindering van oud-bewoners onder de loep te nemen.

Tussen 2004 en 2017 werden in dit kader 3 grootschalige onderzoeken uitgevoerd. Deze onderzoeken worden in komend onderdeel besproken en vergeleken.

3.2 Onderzoek 1: “Exodus, op de goede weg? Eindrapportage van het evaluatieonderzoek naar Exodus”.

3.2.1 Achtergrond studie

Vanwege de onzekere financiële toekomst, de gestage groei van de organisatie en de wens om inzicht te krijgen in het eigen functioneren, heeft Stichting Exodus Nederland (SEN) in 2004 besloten een longitudinaal evaluatieonderzoek te laten verrichten naar de effectiviteit van het Exodusprogramma. Tot op dat moment was er weinig onderzoek naar de werkwijze van Exodus gedaan. Het laatste onderzoek dateerde uit 1998 en beperkte zich tot Exodus Den Haag, omdat andere Exodushuizen nog te kort draaiden of nog niet bestonden. Nieuw en grootschalig onderzoek was daarom wenselijk.

Een evaluatieonderzoek strekt er niet alleen toe de effecten van een interventie bloot te leggen, maar heeft ook tot doel inzicht te bieden in het proces dat tot die effecten leidt. In eerste instantie werd de effectiviteit op korte termijn onderzocht. Men bestudeerde in hoeverre Exodus er in slaagt de sleutelgebieden die aan de basis van de methodiek liggen bij de deelnemers succesvol te verwezenlijken op het moment van hun uitstroom. Nadien onderzocht men ook of Exodus bijdraagt aan het terugdringen van recidive (de effectiviteit op langere termijn). Deze effectiviteit op korte termijn werd bestudeerd aan de hand van verschillende deelonderzoeken (uitgevoerd tussen 2004 en 2006). Welke programma's biedt Exodus de (ex-)gedetineerden aan? Hoe worden deze programma's in de praktijk uitgevoerd en hoe effectief zijn ze? In welke mate lukt het Exodus om bij de bewoners invulling te geven aan de sleutels werken, wonen, relaties en zingeving? En is het zo dat bewoners die het Exodusprogramma succesvol hebben

afgerond minder recidiveren? De resultaten van al deze deelonderzoeken vormen de basis van het eindrapport dat in 2006 werd opgesteld (Moerings et al., 2006).

3.2.2 Doelstelling

Dit onderzoek naar Exodus betreft een evaluatieonderzoek. Er wordt hiervoor gebruik gemaakt van het ‘Evaluatiemodel voor interventies gericht op preventie van criminaliteit’ (een onderzoeksmodel dat specifiek voor evaluatieonderzoek naar criminaliteitsreducerende initiatieven is ontwikkeld). Het model bevat zowel een plan-, proces- als een effectevaluatie en het sluit aan bij het gedachtegoed van “realistische evaluatie”.⁴

Het eindrapport beoogt inzicht te verschaffen in de effectiviteit van Exodus, zowel op korte als lange termijn. Naast het verschaffen van inzicht in de effectiviteit van Exodus heeft dit rapport tevens tot doel een overzicht te geven van de wijze waarop de beschreven methodiek in de verschillende Exodushuizen in de praktijk wordt gebracht (Moerings et al., 2006).

3.2.3 Methodologie

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden zijn er in de deelonderzoeken verschillende onderzoeksmethoden, zoals literatuurstudie, participerende observatie, interviews en dossieranalyse gebruikt. Hoewel de verschillende deelonderzoeken door steeds andere onderzoekers zijn uitgevoerd, wordt uniformiteit in de wijze van onderzoek gewaarborgd doordat alle onderzoeken plaats vonden onder begeleiding van professor Moerings.

⁴ Volgens Pawson en Tilley kunnen veel problemen van het traditionele evaluatieonderzoek (controlegroep, black box en nadruk op cijfers) worden voorkomen door vooral realistisch te werk te gaan bij een evaluatieonderzoek. Bij *realistic evaluation* draait het om drie basiselementen; ‘real’, ‘realist’ en ‘realistic’. Om de evaluatie zo helder mogelijk te laten zijn stellen Pawson en Tilley dat evaluatieonderzoek het best kan worden uitgevoerd aan de hand van een zogenaamde CMO-configuratie; (C)ontext+(M)echanism=(O)utcome. De CMO-configuratie richt zich op de vraag: wat maakt dat een programma werkt, voor wie en onder welke omstandigheden (Moerings et al., 2006)?

Zoals besproken gaat men in het eindrapport aan de slag met het ‘evaluatiemodel voor interventies gericht op preventie van criminaliteit’.

In de fase van de planevaluatie staat de vraag “welke effecten van het programma mogen ‘op papier’ verwacht worden?” centraal. Concreet wordt deze fase in het eindrapport bij het onderdeel “Exodus op papier” beschreven (Moerings et al., 2006). Dit impliceert het in kaart brengen van de organisatiestructuur van Exodus, haar doelgroep, doelstellingen en methodiek (Pont et al., 2005). Bij deze planevaluatie is voornamelijk de literatuurstudie als onderzoeksmethode gehanteerd.

De fase van de procesevaluatie draait het rond de werking van het programma in de praktijk waarbij de vraag “wordt het programma uitgevoerd zoals het bedoeld is?” centraal staat. Concreet wordt deze fase in het eindrapport bij het onderdeel “Exodus in de praktijk” beschreven. Bij deze procesevaluatie zijn voornamelijk observaties, interviews en dossieranalyses als onderzoeksmethoden gehanteerd.

In de laatste fase, de effectevaluatie, wordt vastgesteld of en in hoeverre het programma aan de verwachtingen voldoet. In deze studie wordt onderzocht of het Exodusprogramma effectief is, op korte en lange termijn. Concreet worden in deze fase van het eindrapport de vragen “In hoeverre stromen bewoners succesvol uit?” en “Recidiveren oud-bewoners die succesvol het Exodusprogramma hebben doorlopen, minder vaak dan andere oud-bewoners?” beantwoord. Bij deze effectevaluatie zijn voornamelijk dossieranalyses en interviews als onderzoeksmethoden gehanteerd (Moerings et al., 2006).

3.2.4 Onderzoeksresultaten

a. Planevaluatie “Exodus op papier”

Bij de theoretische onderbouw van de methodiek o.b.v. het competentiemodel staat de gedragsverandering centraal. Van de gedragsverandering, de gunstige leefomgeving en het

verstevigde sociale netwerk valt te verwachten dat het bijdraagt aan de resocialisatie van de bewoner en aan het terugdringen van recidive. Ook vanuit de theorie van de behoeftepiramide is te verwachten dat Exodusbewoners minder zullen recidiveren in de toekomst. Door de aandacht voor relaties en zingeving wordt getracht bewoners een stap hoger op de behoeftepiramide te krijgen. Hierdoor zullen zij zich niet langer uitsluitend concentreren op bevrediging van de lagere, consumptieve behoeften, waardoor het risico op het verwerven van inkomsten uit criminele activiteiten vermindert. Als laatste richt de contextuele theorie van Nagy zich op het herstellen van relaties. Bewoners worden bewust gemaakt van de noodzaak van relaties waarin evenwicht bestaat tussen geven en nemen, rechten en plichten. Dit draagt bij tot de resocialisatie van de bewoners. Ook op basis van de bindingstheorieën kan verwacht worden dat Exodus bijdraagt aan recidivevermindering door een programma aan te bieden dat op alle vlakken de bindingen van de deelnemers met de maatschappij versterkt (Moerings et al., 2006).

b. Procesevaluatie “Exodus in de praktijk”

In het eerste deel van de procesevaluatie werd een beschrijving gegeven van de bewoners in de Exodushuizen. Met betrekking tot de populatie van Exodus werd het volgende geconstateerd: bewoners van Exodushuizen zijn gemiddeld 29 jaar bij aanvang van het Exodusprogramma, 8% van de bewoners is vrouw en 49% van de bewoners is allochtoon. De gemiddelde verblijfsduur in een Exodushuis is 4,5 maanden. Een deelnemer kan op verschillende gronden in een Exodushuis worden geplaatst, zowel op vrijwillige basis (42%) als onder een justitiële titel (46%). De resterende 12% bestaat uit bewoners die hun verblijf onder justitiële titel hebben voortgezet op vrijwillige basis.

In het tweede deel van de procesevaluatie werd gekeken hoe het beschreven programma toegepast wordt in de praktijk. Men concludeert dat er grote verschillen bestaan tussen de huizen op verschillende vlakken:

- in bewoners- en verblijfskenmerken tussen de huizen;
- op vlak van intake- en aanmeldingsprocedure;
- op vlak van sanctioneringsbeleid;
- op de wijze waarop in de praktijk invulling gegeven wordt aan de 4 sleutelgebieden (van Wingerden & Moerings, 2007).

Op vlak van de doelgroep stelt men niet alleen verschillen tussen de huizen vast, maar ook dat de praktijk niet altijd overeenkomt met de ‘papieren voorwaarden’. Tot slot voldoen ook niet alle huizen aan de beoogde evenwichtige verdeling tussen justitiële en vrijwillige plaatsen.

In de fase van procesevaluatie stelt men vast dat de mate waarin invulling wordt gegeven aan het Exodusprogramma sterk afhankelijk is van de bewoner, de begeleider, de onderlinge interactie, maar ook van externe omstandigheden. Bij de wijze waarop invulling wordt gegeven aan de vier sleutels is er sprake van maatwerk, waarvoor de officiële methodiek voornamelijk als een algemeen kader geldt. Samenvattend kan gesteld worden dat de praktijk in de Exodushuizen in grote lijnen overeenkomt met het Exodusprogramma zoals dat op papier staat (Moerings et al., 2006).

b. Effectevaluatie op korte en lange termijn

Het eerste deel van de effectevaluatie, namelijk de korte termijn evaluatie, heeft betrekking op de mate waarin Exodus erin slaagt bij de bewoners de sleutelgebieden te verwezenlijken voordat zij het huis verlaten. ‘Succesvolle uitstroom’ wordt hier concreet gedefinieerd als “de

situatie waarin een bewoner bij het vertrek uit het Exodushuis zelfstandige woonruimte heeft gevonden en een dagbesteding heeft van ten minste 26 uur per week (hieronder valt betaald werk, vrijwilligerswerk en het volgen van een opleiding of een cursus)” (van Wingerden & Moerings, 2007, p. 5).

Van de 671 oud-bewoners heeft ruim een derde (37%) het programma succesvol afgerond, zij hebben het Exodushuis niet voortijdig verlaten en hebben bij vertrek een zelfstandige woonruimte en (vrijwilligers)werk. Ongeveer twee derden (63%) zijn negatief uitgestroomd, meestal vanwege drugsgebruik. Er zijn verschillende factoren die ertoe bijdragen dat een bewoner positief dan wel negatief uitstroomt. Bewonerskenmerken (zoals geslacht, leeftijd en herkomst van de bewoner) en verblijfskenmerken (zoals verblijfstitel en –duur) spelen een rol bij de kans op succesvolle uitstroom. Omdat deze factoren niet los van elkaar staan, is tevens onderzocht op welke wijze de factoren in onderling verband de succesvolle uitstroom beïnvloeden.

Wanneer de invloed van bovenstaande bewoners- en verblijfskenmerken is verwerkt, blijkt de kans op een succesvolle uitstroom niet sterk beïnvloed te worden door het verblijf in een bepaald Exodushuis. In het ene huis is de kans op succesvol uitstromen nl. niet significant groter dan in het andere huis (van Wingerden & Moerings, 2007).

Men mag zich niet blind staren op het al dan niet succesvolle uitstromen zoals in dit onderzoek is gedefinieerd. Naast zelfstandige woonruimte en een zinvolle dagbesteding kan Exodus bij een bewoner veel meer bereikt hebben (zoals aanleren van huishoudelijke vaardigheden, een dagstructuur, kennis van de woningmarkt en sollicitatievaardigheden). Daarnaast wordt er in een Exodushuis ook aandacht geschonken aan de sleutels relaties en zingeving. Deze sleutels zijn weliswaar niet betrokken in de onderzoeksdefinitie van succesvolle uitstroom, maar het succes van Exodus wordt ook bepaald door de hulp die bewoners krijgen bij de invulling van

deze sleutels. Er is ook sprake van succes als bewoners tijdens hun verblijf dankzij Exodus bijvoorbeeld de banden met familie hersteld hebben en duidelijk inzicht hebben gekregen in het belang om op het rechte pad te blijven.

Naast de wijze waarop gedurende het verblijf in een Exodushuis invulling wordt gegeven aan de vier sleutels bij de bewoners, is het ook mogelijk dat de invloed van het Exodusprogramma pas na afloop van het verblijf bij de bewoner duidelijk wordt. Dit geldt ook voor bewoners die het programma niet succesvol hebben afgerond. Ook bewoners die negatief uitstromen hebben intensieve begeleiding ondergaan, waardoor het Exodusprogramma alsnog zijn vruchten kan afwerpen.

In het tweede deel van de effectevaluatie worden de effecten op lange termijn onder de loep genomen. Concreet wordt er gekeken hoe een succesvolle uitstroom uit Exodus en terugkeer in de maatschappij (al dan niet) ‘garanties’ kan bieden voor een leven zonder criminaliteit. In hoeverre draagt zo’n terugkeer bij tot het terugdringen van recidive (Moerings et al., 2006)?

Concreet kon van 134 van de 734 oud-bewoners de justitiële documentatie helaas niet worden achterhaald. Van de resterende 600 bewoners recidiveerde 43% (260 personen). Deze oud-bewoners pleegden gezamenlijk 1144 delicten, gemiddeld 4,4 delicten per recidivist (van Wingerden & Moerings, 2007).

De kans op recidive wordt door verschillende factoren beïnvloed, zoals geslacht en herkomst van de oud-bewoner, de verblijfsduur en het uitstroomjaar. Maar vooral de wijze van uitstroom beïnvloedt de kans op recidive. Bewoners die het Exodusprogramma succesvol hebben afgerond, recidiveren significant minder dan bewoners die negatief zijn uitgestroomd: 59% van alle negatief uitgestroomde bewoners heeft gerecidiveerd, tegenover 18% van de positief uitgestroomden (van Wingerden & Moerings, 2007). De invloed van de uitstroomwijze op de

recidivekans blijft bovendien significant aanwezig wanneer gecorrigeerd wordt voor de invloed van allerlei bewoners- en verblijfskenmerken (Moerings et al., 2006).

Exodus lijkt daarmee haar lange termijn doelstelling te verwezenlijken. Bewoners die het Exodusprogramma succesvol hebben afgerond, recidiveren significant minder dan bewoners die negatief zijn uitgestroomd. Bij deze conclusie moeten echter de nodige kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste zijn de resultaten sterk afhankelijk van de registraties van uitstroomgegevens in de verschillende Exodushuizen (niet van elke bewoner kon nadien de justitiële documentatie worden achterhaald). De onderzoeksresultaten kunnen daarom een vertekend beeld geven en dienen met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. In het databestand was niet iedere oud-bewoner opgenomen en niet van alle oud-bewoners kon alle justitiële documentatie worden teruggevonden. Daarnaast zijn de resultaten sterk afhankelijk van de wijze waarop zowel ‘succesvolle uitstroom’ als ‘recidive’ wordt gedefinieerd. In de derde plaats is de follow-up periode voor dit onderzoek te kort om echt de lange termijn effecten van de Exodusinterventie te bepalen. Ten slotte blijft het onmogelijk om causaliteit vast te stellen tussen het Exodusprogramma en het recidivecijfer. Zo blijft het onduidelijk of het lagere recidivecijfer onder succesvol uitgestroomde bewoners wordt veroorzaakt door de Exodusinterventie, of dat er andere factoren zijn die het verschil veroorzaken. Hetzelfde geldt voor het verband tussen de negatieve uitstroom en het recidivecijfer.

Met deze kanttekeningen in het achterhoofd kan echter wel gesteld worden dat de prevalentie van recidive onder succesvol uitgestroomde bewoners ruim drie keer lager is dan onder negatief uitgestroomde bewoners. Het Exodusprogramma lijkt daarmee een aanzienlijke bijdrage te leveren aan het terugdringen van recidive (van Wingerden & Moerings, 2007).

3.3 Onderzoek 2: “Recidive en nazorg. Onderzoek onder oud-bewoners van Exodus, DOOR, Moria & Ontmoeting”

3.3.1 Achtergrond studie

De capaciteit van het Nederlandse gevangeniswezen bedroeg in 2008 ruim 12.000 plaatsen. Deze cellen werden bevolkt door bijna 54.000 gevangenen. Dit betekent dat er bijna 42.000 gedetineerden uit de gevangenis of het huis van bewaring ontslagen zijn. Hoewel de gevangenisstraf naast vergelding en beveiliging van de maatschappij ook in het teken staat van resocialisatie, staan veel ex-gedetineerden er op de dag van hun ontslag helemaal alleen voor. Zij hebben geen woonruimte, geen werk en geen familie of vrienden om op terug te vallen. Om te voorkomen dat deze mensen niet meteen weer terugvallen in de criminaliteit is nazorg voor hen van wezenlijk belang.

Vereniging Samenwerkingsverband Exodus Nederland (SEN) (verder aangeduid als Exodus), Stichting DOOR, Stichting Moria en Stichting Ontmoeting zijn organisaties die opvang en begeleiding bieden aan (ex-)gedetineerden.

In 2006 is reeds onderzocht of een succesvol verblijf bij Exodus bijdraagt aan het terugdringen van recidive (zie supra Deel III 3.2). De resultaten van dat onderzoek waren gunstig. Inmiddels kon het effect van deze programma's beter vastgesteld worden, aangezien er meer tijd verstreken is sinds zij het Exodushuis verlieten. Daarnaast is de onderzoekspopulatie inmiddels groter, doordat ook de mensen die vanaf 2006 bij Exodus hebben gewoond in het onderzoek konden worden betrokken. Daarom besliste men in 2010 een grootschalig recidiveonderzoek op te zetten a.d.h.v. informatie verkregen via de 4 bovengenoemde nazorgorganisaties (van Wingerden et al., 2010).

3.3.2 Methodologie

a. Vraagstelling

In het onderzoek stonden volgende vragen centraal:

- Hoe hoog is de recidive onder oud-bewoners van de vier nazorgorganisaties? Hoe verhouden de gevonden percentages zich tot de recidive onder ex-gedetineerden in het algemeen en wat is het verschil tussen degenen die het programma hebben afgemaakt en degenen die het programma voortijdig hebben beëindigd?
- Welk recidivepercentage mocht, gelet op de achtergrondkenmerken van de oud-bewoners worden verwacht en hoe verhoudt dit zich tot het feitelijke recidivepercentage?
- Welke kenmerken van de oud-bewoners hangen samen met de kans op recidive?
- Zijn er verschillen in recidive tussen de verschillende locaties van de Exodushuizen en welke kenmerken van oud-bewoners spelen daarbij een rol?

Omdat bijna 80% van de onderzoekpopulatie oud-bewoners van Exodus betreft, richt de laatste onderzoeksvraag zich specifiek op Exodus (van Wingerden et al., 2010).

b. Methode

De nazorgorganisaties konden zelf de nodige data (persoons-, verblijfs- en strafbladgegevens) aanleveren. Het onderzoek beperkt zich tot de 1.673 bewoners die in de periode 1999-2007 bij een van de nazorgorganisaties hebben gewoond (gegevens voor 1997 en na 2007 zijn niet relevant genoeg in kader van dit recidiveonderzoek).

De feitelijke berekening van de recidive is uitgevoerd door onderzoekers van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van

Justitie. Het WODC heeft een vaste methode ontwikkeld om de terugval van justitiabelen te meten. Het onderzoek verloopt volgens procedures ontwikkeld in het kader van de Recidivemonitor. De WODC-Recidivemonitor is een doorlopend onderzoeksproject waarin jaarlijks metingen worden verricht onder verschillende daderpopulaties. Aangezien de Recidivemonitor gebruik maakt van gegevens die onder de aandacht komt van het Openbaar Ministerie, blijven delicten die niet worden opgespoord of niet worden doorgegeven aan het OM, buiten beschouwing.

Om te voldoen aan de voorwaarden van een goed onderzoek, is het van belang een controlegroep te hebben. Idealiter wordt het effect van een interventie onderzocht met een gerandomiseerd experiment, deze onderzoeksmethode is in kader van dit onderzoek echter niet mogelijk. Om toch een zeker reliëf aan de cijfers te geven zal de recidive onder de oud-bewoners worden afgezet tegen die van alle ex-gedetineerden die tussen 2002 en 2004 zijn uitgestroomd. De vergelijking tussen de oud-bewoners van de nazorgorganisaties en ex-gedetineerden in het algemeen levert allicht een aanwijzing op, maar vormt geen hard bewijs van de effecten van de nazorg. Aangezien bepaalde informatie die relevant is voor plaatsing in een nazorghuis (zoals motivatie om op het rechte pad te blijven), onbekend is, is het onduidelijk waarin de bewonersgroep zich van de totale populatie van ex-gedetineerden precies onderscheidt. Een directe vergelijking van de recidivepercentages is daarom niet op zijn plaats. Om toch iets hardere uitspraken te kunnen doen over de mogelijke effectiviteit van de interventie, wordt voor elke nazorgorganisatie ook de verwachte recidive berekend. Het berekenen van de verwachte recidive is een alternatieve manier om groepen te matchen op kenmerken die samenhangen met de kans dat er na vertrek uit de nazorginstelling recidive optreedt. Idealiter is de controlegroep in alle opzichten vergelijkbaar met de onderzoeksgroep, maar dat is ook bij de hier gekozen benadering niet mogelijk. De matching vindt hier namelijk plaats op slechts enkele (statische) achtergrondkenmerken (van Wingerden et al., 2010).

Daarnaast is in dit onderzoek de tijd waarbinnen iemand kan recidiveren meegerekend, door de recidive te analyseren door middel van survivalanalyse⁵. De recidive is daardoor in dit onderzoek aanzienlijk nauwkeuriger berekend.

3.3.3 Onderzoekresultaten

De vraag naar recidive onder de oud-bewoners van Exodus en de andere nazorgorganisaties is onderzocht aan de hand van de Recidivemonitor voor 1.448 oud-bewoners van de nazorgorganisaties: 1.142 van Exodus, 137 van DOOR, 103 van Moria en 66 van Ontmoeting.

Om te achterhalen of de recidivekans onder de oud-bewoners van de vier nazorgorganisaties verschilt, zijn hun recidivepercentages vergeleken. Deze cijfers werden afgezet tegen recidivecijfers van ex-gedetineerden in het algemeen. Naast de ‘ruwe’ recidivepercentages worden ook cijfers gegeven die zijn gecorrigeerd voor verschillen tussen de bewonersgroepen.

De resultaten tonen aan dat twee jaar na het verlaten van Exodus of een van de andere nazorgorganisaties 49,3% van de oud-bewoners gerecidiveerd heeft. Bewoners die het programma hebben afgemaakt, hebben twee jaar na het vertrek bij de organisatie half zo vaak gerecidiveerd als bewoners die voortijdig zijn weggestuurd (31,2 % versus 63,3%). Afmakers doen het dus aanzienlijk beter dan afhakers. De recidive onder bewoners die op vrijwillige basis voortijdig zijn uitgestroomd is met 53,7% hoger dan onder de afmakers maar lager dan onder de afhakers. Van alle oud-bewoners van Exodus heeft twee jaar na het verlaten van het Exodushuis 47,4% gerecidiveerd. Als alle omstandigheden gelijk zijn, zijn er geen significante verschillen in recidive tussen de verschillende Exodushuizen. Bij DOOR, Moria en Ontmoeting bedragen die percentages respectievelijk 55,6%, 64,1% en 45,6%. De recidive onder oud-

⁵ ‘De survivalanalyse’ is een techniek die rekening houdt met verschillen in de observatieperiode, nl. de tijd dat de personen in het onderzoek kunnen worden gevolgd (van Wingerden et al., 2010).

bewoners van Exodus en Ontmoeting is daarmee lager dan het algemene recidivepercentage van alle ex-gedetineerden. Dat bedraagt na twee jaar namelijk 54,5%. De recidive onder oud-bewoners van DOOR en Moria is hoger dan van de gemiddelde ex-gedetineerde. De recidivecijfers van de oud-bewoners van de nazorgorganisaties kunnen echter niet zo maar vergeleken worden met die van de totale populatie ex-gedetineerden, omdat de oud-bewoners een bepaalde selectie van alle ex-gedetineerden vormen.

Daarnaast werden de recidivecijfers van de oud-bewoners vergeleken met hun geschatte recidivekans. Deze kans werd berekend aan de hand van enkele statische kenmerken, zoals geslacht, leeftijd en aantal eerdere veroordelingen. Bij deze berekening werd echter geen rekening gehouden met dynamische kenmerken die het recidiverisico negatief of positief beïnvloeden, zoals de psychosociale of verslavingsproblematiek van de (ex-)gedetineerde, zijn thuissituatie, zijn werksituatie of zijn sociale vangnet. Voor de nazorgorganisaties zijn deze factoren echter wel van groot belang. Een (ex-)gedetineerde komt namelijk slechts in aanmerking voor een plaats binnen één van de nazorgorganisaties indien hij één of meerdere hulpvragen heeft op gebied van wonen, werken, relaties, zingeving of financiën (van Wingerden et al., 2010).

Concreet voor dit onderzoek kan men wel aantonen dat het recidivepercentage van oud-bewoners (47,4%) lager ligt dan het percentage dat specifiek voor de Exoduspopulatie kon worden verwacht op grond van enkele kenmerken van de oud-bewoners, zoals geslacht, leeftijd en aantal eerdere veroordelingen. Het verwachte recidivepercentage bedroeg 56,9% (van Wingerden et al., 2017).

Een belangrijke conclusie van het onderzoek is dat onder de oud-bewoners van de vier nazorgorganisaties de geobserveerde recidive lager is dan de voorspelde recidive en dat de recidive lager is naarmate bewoners langer aan het programma hebben deelgenomen. Dit kan

worden opgevat als een aanwijzing dat de interventie voor deze groepen een gunstig effect heeft gehad. Een alternatieve verklaring, dat de oud-bewoners minder recidiveerden dan de gemiddelde ex-gedetineerde omdat zij bijvoorbeeld beter gemotiveerd zijn om op het rechte pad te blijven, kan niet worden uitgesloten. Dit neemt niet weg dat de uitkomsten een gunstig beeld laten zien (van Wingerden et al., 2010).

3.4 Onderzoek 3: “Exodus: naar een leven zonder criminaliteit?”

3.4.1 Achtergrond studie

Na het verschijnen van het onderzoeksrapport in 2010 zijn enkele jaren verstreken. In 2016 vroegen de onderzoekers van toen zich af wat het beeld zou zijn als de recidive van de oud-bewoners uit de studie van 2010 over een langere periode zou worden bestudeerd. Daarnaast stelden ze zich ook de vraag hoe het staat met de recidive onder de bewoners die na 2007 zijn uitgestroomd.

Dit onderzoek wordt gezien als een vervolgstudie op het onderzoek uit 2010 “Recidive en nazorg. Onderzoek onder oud-bewoners van Exodus, DOOR, Moria & Ontmoeting”. Het onderzoek heeft als doel Exodus meer inzicht te geven in de recidive onder de oud-bewoners en Exodus de kans te geven verder te reflecteren over haar functioneren en haar programma zo effectief mogelijk in te richten (van Wingerden et al., 2017).

3.4.2 Methodologie

a. Vraagstelling

In deze studie staat de vraag hoe het gesteld is met de recidive onder de oud-bewoners van Exodus centraal. Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van vijf deelvragen:

- Hoe hoog is de recidive onder de (ex-)gedetineerden die in de periode 1999-2012 in één van de Exodushuizen verbleven, twee jaar nadat zij bij Exodus vertrokken?
- Hoe verhoudt het gevonden recidivepercentage zich tot de recidive onder ex-gedetineerden in het algemeen?
- Hoe verhoudt het gevonden recidivepercentage zich tot de recidive die, gelet op achtergrondkenmerken van de oud-bewoners (geslacht, leeftijd, eerdere veroordelingen, etc.) verwacht mag worden?
- Hoe hoog is de recidive onder de (ex-)gedetineerden die in de periode 1999-2012 in één van de Exodushuizen verbleven, in een periode van tien jaar na vertrek bij Exodus?
- Welke kenmerken van de oud-bewoners en van het verblijf bij Exodus hangen samen met de kans op recidive?

Door het beantwoorden van deze vragen wil men inzicht krijgen in de recidive onder oud-bewoners van Exodus. Alleen wordt er niet onderzocht of verschillen in recidive tussen oud-bewoners en ex-gedetineerden in het algemeen worden veroorzaakt door het programma van Exodus, of dat deze eventueel een andere oorzaak hebben. Bovendien wordt het vraagstuk van de effectiviteit van Exodus in deze studie gereduceerd tot de vraag of oud-bewoners van Exodus minder recidiveren dan ex-gedetineerden in het algemeen. Dit terwijl er ook andere argumenten dan recidivereductie zijn waarmee het belang van Exodus onderbouwd kan worden, zoals medemenselijkheid (van Wingerden et al., 2017).

b. Methode

Naar aanleiding van een bestand dat aangeleverd is door Exodus kreeg men gegevens van (ex-)gedetineerden die in de periode 1999-2012 enige tijd in een Exodushuis hebben doorgebracht. In totaal kon men gegevens aanleveren van 2518 personen. In samenwerking met de Justitiële

informatiedienst kon men van de bewoners de justitiële documentatie achterhalen en op grond daarvan bepalen of er recidive heeft plaatsgevonden. Niet van iedereen kon men deze informatie achterhalen en uiteindelijk bestond de onderzoeksgroep uit 2284 personen.

Het onderzoek werd opnieuw uitgevoerd volgens procedures ontwikkeld in het kader van de Recidivemonitor. Met andere woorden, opnieuw alleen de strafrechtelijke recidive werd in kaart gebracht.

Er werd – net zoals bij het onderzoek in 2010 – gekeken naar een controlegroep, de verwachte recidive... (van Wingerden et al., 2017).

3.4.3 Onderzoeksresultaten

Bij het verduidelijken van de onderzoeksresultaten startten de onderzoekers met het beschrijven van de achtergrondkenmerken van de oud-bewoners voor ze overgingen tot het beantwoorden van de afzonderlijke deelvragen.

Samengevat tonen de resultaten van deze studie aan dat de tweejarige recidive onder de oud-bewoners van Exodus in deze studie sterk vergelijkbaar is met de recidivecijfers uit vorige onderzoek. In het recente onderzoek ziet men dat twee jaar na vertrek bij Exodus 46,5% van de oud-bewoners is gerecidiveerd. Dit is weliswaar iets minder dan in het vorige onderzoek (47,4%), maar het verschil met de recidive onder de totale groep ex-gedetineerden (50,6%) is kleiner geworden, net als het verschil met de recidive die op basis van de achtergrondkenmerken van de oud-bewoners van ze verwacht mocht worden (51,1%). Dat deze verschillen kleiner zijn geworden komt vooral doordat de recidive onder de totale groep ex-gedetineerden meer is gedaald dan onder de oud-bewoners van Exodus.

Ondanks dit kleiner wordend verschil, recidiveren de oud-bewoners van Exodus nog altijd 4,1% minder dan de totale groep ex-gedetineerden en 4,6% minder dan op basis van hun achtergrondkenmerken van de oud-bewoners mocht worden verwacht. Dit laatste kan worden opgevat als een indicatie dat Exodus bijdraagt aan het verminderen van recidive.

Het blijft echter onzeker of dit verschil veroorzaakt wordt doordat Exodus de ex-gedetineerde tijdens hun verblijf geholpen heeft bij hun resocialisatie of dat er andere verklaringen voor de verschillen zijn. De ex-gedetineerden worden namelijk niet willekeurig aan het Exodusprogramma toegewezen en hun motivatie om criminaliteit de rug toe te keren is wellicht groter dan de gemiddelde ex-gedetineerde.

De onderzoekers verdiepten zich daarom in de factoren die verband houden met recidive en merkten op dat er nog enkele andere indicaties zijn voor de effectiviteit van de aanpak van Exodus. Onder de bewoners die het programma volledig hebben doorlopen is de recidive veel lager dan bewoners (met vergelijkbare kenmerken) die voortijdig zijn weggestuurd of het programma hebben gestopt. Bovendien blijken oud-bewoners die lang in het Exodus-huis verbleven in gelijke omstandigheden een lagere recidivekans te hebben dan oud-bewoners van wie het verblijf korter duurde.

Hoe dan ook biedt de lagere recidive onder oud-bewoners die het programma hebben afgemaakt aanleiding om Exodus aan te bevelen te investeren in het ‘binnenhouden’ van de deelnemers.

3.5 Conclusie onderzoeksrapporten

In 2006 verscheen een studie waarin het programma van Exodus werd onderzocht door middel van een plan-, proces- en effectevaluatie. Vervolgens verscheen in 2010 een onderzoeksrapport naar de recidive onder oud-bewoners van Exodus en andere organisaties die opvang en

begeleiding bieden aan (ex-)gedetineerden en ten slotte verscheen in 2017 een vervolgstudie naar de recidive onder oud-bewoners (van Wingerden et al., 2017).

Uit de twee eerste onderzoeken merken we op dat de recidivecijfers van het onderzoek uit 2010 hoger liggen dan die van het vorige onderzoek. De belangrijkste reden voor dit verschil is dat in het onderzoek van 2010 een andere onderzoeksmethode werd gehanteerd. In het onderzoek uit 2006 werd alleen bestudeerd of de oud-bewoners gerecidiveerd hadden. Er werd geen rekening gehouden met het tijdvak waarbinnen het voor een oud-bewoner mogelijk was om te recidiveren (verschil in kans tussen iemand die 2 maanden geleden het huis verliet of iemand die reeds 5 jaar geleden vrij kwam). Doordat de onderzoeksmethode van beide onderzoeken sterk verschilde, kon niet geconcludeerd worden dat de recidive onder oud-bewoners van Exodus groter geworden is. De recidivecijfers van het eerste onderzoek en van het onderzoek in 2010 kunnen simpelweg niet met elkaar vergeleken worden (van Wingerden et al., 2010). In 2017 is dezelfde onderzoeksmethode gebruikt als in 2010 zodat de onderzoeksresultaten beter kunnen worden vergeleken.

Hoewel we zien dat oud-bewoners van Exodus minder recidiveren dan de ex-gedetineerde in het algemeen, wat een indicatie kan zijn dat Exodus bijdraagt aan het verminderen van recidive, mogen we hier geen stellige conclusies aan verbinden, omdat beide groepen op ongemeten kenmerken van elkaar verschillen. Ondanks het feit dat de drie gevoerde onderzoeken naar het effect van de Exodushuizen op recidive niet met elkaar vergeleken kunnen worden, kan men toch concluderen dat het effect van Exodus in Nederland gunstig is. In alle onderzoeken komt men tot de conclusie dat oud-bewoners van Exodus minder recidiveren dan andere ex-gedetineerden.

4. Besluit

De Exodushuizen en –methoden zijn interessant om op te nemen in kader van deze masterproef aangezien ze een alternatief bieden voor gevangenisorganisatie. In hun methodologie zetten ze in op de verschillende aspecten die aangehaald werden ter bevordering van de levenskwaliteit van de gedetineerden (zie supra Deel II) en dit op kleinschalig vlak.

Het is belangrijk te zien dat Exodus zich onderscheidt van andere nazorgorganisaties doordat het programma een integrale en structurele aanpak beoogt, die ingrijpt op alle aspecten van het leven van de (ex-)gedetineerde (Exodus, z.d.).

Onderzoekers bevelen Exodus ook aan om met enige regelmaat de recidive onder haar oud-bewoners te (blijven) bestuderen. Om nog grondigere studies mogelijk te maken, wordt aan Exodus aanbevolen om zorgvuldig gegevens te registreren (persoonsgegevens, parketinformatie, de ontwikkeling op de vier levensdomeinen ...) (van Wingerden, 2017). Een belangrijke reden voor een vernieuwd onderzoek is dat de gegevens van het laatste onderzoek de uitstroomperiode 1999-2012 omvat. Inmiddels zijn er reeds enkele jaren verstreken en in deze periode hebben zich enkele veranderingen voltrokken (bv. m.b.t. financiering van de plaatsen, de plaatsingen in een vrijwillig kader, ontwikkelen ambulante zorg, ...). Exodus ontwikkelt zich voortdurend en breidt steeds verder uit. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen hoe die ontwikkelingen weerspiegeld worden in de recidivecijfers onder oud-bewoners.

Project 3: Penaal exceptionalisme in Noorwegen

1. Inleiding

De significante groei van de gevangenispopulatie de laatste decennia in vele westerse landen, is een veel besproken en bediscussieerd thema onder criminologen en sociologen. In dit tijdperk, waar men vaak spreekt over de overmaat van het strafrecht, wijst Pratt (2008a, b) de Scandinavische landen als uitzonderingen aan, ondanks het feit dat ook de gevangenispopulatie daar de afgelopen jaren een enorme groei kenden. Scandinavische samenlevingen lijken weerstand te bieden tegen de internationale trend van de groeiende detentiepopulatie en een harder beleid waar de focus eerder ligt op misdaadcontrole dan op welzijn (Dullum & Ugelvik, 2012).

Elk Scandinavisch land heeft zijn eigen geschiedenis en cultuur, maar hun verbanden, gelijkenissen en overlappings zorgen voor een gemeenschappelijke, herkenbare Scandinavische identiteit. Deze Scandinavische identiteit wordt vaak in één zin gebruikt met 'penaal exceptionalisme'. Deze term wijst op twee zaken. In de eerste plaats wijst het op de uitzonderlijk lage gevangenispopulatie en in de tweede plaats ook naar de uitermate hoge kwaliteit van het leven in de gevangenis. In Noorwegen is de gemiddelde detentieratio lager dan in andere Europese landen en kenmerkt het gevangenisstelsel zich door hun kleinschalige eenheden en open karakter waarbij het principe van normalisering voorop staat. Volgens het Noorse penitentiair beleid volstaat de vrijheidsberoving als straf. De omstandigheden in de gevangenis dienen zoveel mogelijk aan te sluiten bij het leven in de vrije samenleving (Pratt, 2008a).

De levenskwaliteit is in de Scandinavische gevangenissen uitzonderlijk ten opzichte van de slechte en mensonterende levensomstandigheden die vaak het kenmerk zijn van gevangenissen in de Angelsaksische wereld (Dullum & Ugelvik, 2012).

De kiessystemen in de Scandinavische landen hebben geholpen om de sociaaldemocratische waarden te institutionaliseren. In dit hoofdstuk wordt binnen Scandinavië gefocust op het gevangenissysteem in Noorwegen. De politieke besluitvorming geschiedt er zeer rationeel en open. Het feit dat er in Noorwegen minder dualisering is en het land meer gericht is op gelijkheid en inclusie, verklaart de eigenheid van het Noorse gevangenissysteem (Pratt, 2008a; Vander Beken, 2015).

De gevangenissen in Noorwegen spreken de laatste jaren tot de verbeelding, al is het maar door de erg gemediatiseerde verhalen rond hypermoderne gevangenissen (zoals de gevangenis van Halden), de vele open regimes en eilanden met zonnebadende en zwemmende gevangenen (zoals de gevangenis van Bastøy). Deze gevangenissen worden in kader van deze masterproef niet opgenomen. De term kleinschaligheid staat binnen dit werk centraal. Gevangenissen zoals Bastøy en Halden, zijn niet kleinschalig in de definitie zoals hierboven beschreven. De gevangenissen bestaan wel uit kleinschalige wooneenheden, maar deze eenheden liggen gegroepeerd, afgezonderd van de rest van de wereld (Vander Beken, 2014).

Ondanks het feit dat er geen specifiek gevangenisproject in Noorwegen besproken wordt, krijgt het Scandinavische exceptionalisme wel een plaats in deze masterproef. De kleinschalige voorzieningen in Noorwegen zijn ingevoerd vanuit het idee en principe van normalisering, die mee de kern van kleinschaligheid ondersteunen.

2. Penaal exceptionalisme in Noorwegen

2.1 Historische achtergrond

De wortels van het penaal exceptionalisme zijn te vinden in zeer gelijke culturele waarden en sociale structuren van de maatschappij in de Scandinavische landen. Deze gelijkheid werd vervolgens geïnstitutionaliseerd en ingebed in sociale weefsels door de ontwikkeling van de Scandinavische welvaartstaat. Het klimaat van gelijkheid en solidariteit zou volgens velen tot het uitzonderlijk penitentiair beleid hebben geleid (Vander Beken, 2015).

Sinds de onafhankelijkheid in 1905 is Noorwegen een parlementaire monarchie met veel aandacht voor eenheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardige verdeling. Toen het land in de vroege jaren 30 in grote economische crisis verkeerde, koos het voor een model waarin sociaal overleg, overheidsinvesteringen en de verdere uitbouw van een welvaartstaat centraal stonden. Dit dure sociale marktmodel wierp zijn vruchten af, maar kwam vanaf de jaren 70 toch onder druk te staan. Zowel ideologisch als economisch voelde men de druk om te veranderen in de richtingen die elders in Europa dominant waren. Door hun sterke economische positie kon Noorwegen toch een eigen koers blijven varen. Noorwegen heeft daarnaast ook verschillende malen besloten niet toe te treden tot de Europese Unie. Het is wel lid van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA), de Europese Economische Ruimte (EER) en de Schengengroep (Vander Beken, 2014).

Vanaf 1970 had men de intentie om het leven in de gevangenissen te normaliseren. De aandacht voor normalisering kwam er mede door een reeks opstanden en demonstraties die de nadruk legden op het beperken van de detentieschade veroorzaakt door de gevangenisstraf. Mede in die context werden de open en halfopen penitentiaire inrichtingen geïntroduceerd in Noorwegen. Met het concept normaliseren doelden de beleidsmakers op het feit dat het leven in de gevangenis het leven in de buitenwereld zoveel mogelijk dient te benaderen en productief

en constructief dient te zijn. De gevangenis zou geen plaats van lijden, angst en ontbering moeten zijn, maar in plaats daarvan één van verlossing, leren, trainen en genezen. Het was de bedoeling dat het de voorwaarden van de buitenwereld zou overnemen in plaats van deze buiten te sluiten (Pratt & Eriksson, 2011). Andere beperkingen (buiten de vrijheidsberoving) kunnen slechts gerechtvaardigd worden als de veiligheid en orde in de gevangenis verstoord worden. Hiermee trachtte men de negatieve effecten van de gevangenisstraf te beperken. Sociale voorzieningen in gevangenissen zoals gezondheidszorg worden voorzien door maatschappelijke diensten in plaats van gevangenisdiensten en reflecteren ook deze waarden. Alle Scandinavische penitentiaire inrichtingen worden beheerd door de staat. Er is geen sprake van een noemenswaardige privatisering (Pratt, 2008a; Vander Beken, 2014).

Na de tendens van normalisering zien we eind de jaren 80 een spanningsveld ontstaan tussen de normalisering van het leven in de gevangenis en de bezorgdheden omtrent veiligheid. De verharding van het veiligheidsbeleid zorgde ervoor dat er vooral in de gesloten gevangenissen in beveiliging en bewaking werd geïnvesteerd. Het penitentiair beleid werd in de jaren 80 en 90 geleid door onmiddellijke behoeften van de ‘publieke opinie’ in plaats van door deskundigheid en visies op lange termijn. Deze ontwikkelingen brachten het principe van normalisering van de gevangenissen in gevaar (Pratt & Eriksson, 2011).

In de jaren die volgden waren er nog meer veranderingen merkbaar in het land van de grote gelijkheid. De inkomenskloof werd groter en de groei van het individualisme was merkbaar. Emigratie maakte plaats voor immigratie en werd een belangrijk politiek thema. Het volk werd meer heterogeen, waardoor er steeds meer sprake was van *outsiders*. De Noorse traditionele waarden van gelijkheid en sociale solidariteit kwamen door de bovenstaande ontwikkelingen steeds meer onder druk te staan (Vander Beken, 2014). Het penaal exceptionalisme werd sterk uitgedaagd door de verdeeldheid en de daling in de sociale solidariteit. De toekomst van de lage gevangenispopulatie en de humane gevangenisomstandigheden in Noorwegen kwamen

hierdoor in gevaar (Pratt, 2008b). In de jaren 90 kende de gevangenispopulatie in Noorwegen een enorme groei. Sinds 2001 stabiliseerde de gevangenispopulatie doordat er voldoende middelen werden ingezet om het sociaal beleid, dat op inclusie en eenheid gericht is, te beschermen en te behouden (Pratt, 2008a). Ondanks de stijgende gevangenispopulatie in de jaren 90, lijken er weinig redenen te zijn om te denken dat de kwaliteitsvolle levensomstandigheden in Noorwegen zullen verdwijnen. De gevangenisautoriteiten en het gevangenispersoneel lijken vastbesloten om de hoge kwaliteit van de levensomstandigheden in detentie te handhaven. Er zijn echter grote verschillen tussen de Noorse gevangenissen onderling (Vander Beken, 2014). Over het algemeen is het Noorse gevangeniswezen dus niet zo uitzonderlijk. Er zijn bijzondere gevangenissen, maar ook zeer ‘gewone’.

2.2 Noorse gevangenissen

2.2.1 Gevangenisorganisatie

Noorwegen telt 43 gevangenissen. Het relatief hoge aantal inrichtingen wordt verklaard door de uitgestrektheid van het land en het oogmerk om de strafuitvoering te laten plaatsvinden nabij de woonplaats en het sociaal netwerk van de gedetineerde. De grootste Noorse gevangenis is in Ullersmo en telt 400 cellen, de kleinste gevangenissen heeft er maar 13. Gemiddeld beschikken de gevangenissen over 70 plaatsen. Wanneer we de classificatie van Johnsen, Granheim en Helgesen (2011) gebruiken, valt op dat er in Noorwegen heel wat gevangenissen vallen onder de noemer “kleine” (nl. 32) en “middelgrote” (nl. 15) gevangenissen (Kriminalomsorgen, 2018).

De gevangenissen en de afdelingen onderling zijn naast hun grootte ook te onderscheiden op het vlak van veiligheidsniveaus. Zoals eerder vermeld krijgt Noorwegen de laatste jaren veel media-aandacht. Hiedoor krijgen velen het idee dat de gevangenissen er allemaal kleine

leefgemeenschappen zijn, gevestigd in huizen in het midden van de natuur, zonder veel cipiers, machtsmisbruik, prikkeldraad ... Mathiesen (2012), een Noorse criminoloog wil graag duidelijk maken dat dit vooral een stereotiep beeld van de gevangenen is en er ook andere voorbeelden te vinden zijn in het 'Noorse exceptionalisme', zoals de gevangenis van Ringerike. Deze gevangenis wordt gezien als de ergste en slechtste gevangenis in Noorwegen en sluit veel meer aan bij het idee dat heerst in andere westerse culturen over de gevangenis.

Gevangenen in Noorwegen hebben drie doelstellingen, met name het beschermen van de maatschappij, het vermijden van recidive en het bevorderen van de re-integratie door de verantwoordelijkheid van gedetineerden te stimuleren. Men gaat ervan uit dat de doelstelling om de re-integratie in de maatschappij te bevorderen het vermijden van recidive zal versterken. Er is in Noorwegen een sterk geloof in de gevangenis als een nuttige sociale institutie (Vander Beken, 2014). De Noren geloven dat een repressief gevangeniswezen niet werkt en dat een humane behandeling van misdadigers hun kansen verhoogt om zich opnieuw in de samenleving te integreren. "In de Noorse gevangenen staan mensenrechten en respect centraal", zegt Are Hoidal, de gevangenisdirecteur van Halden. "We willen de gevangenen zelfvertrouwen geven door hen onderwijs en werk te geven en hen laten vertrekken als betere mensen" (Knack, 2011).

Naast de inzet op humaan beleid en normalisering binnen de gesloten gevangenen van Noorwegen, werd vanaf de jaren 70 ook ingezet op de (half)open voorzieningen. Om tot de beoogde normalisering te komen, werden er nieuwe, kleinere, penitentiaire inrichtingen gebouwd in (de buurt van) stedelijke centra, met ongeveer 40 plaatsen per voorziening. Deze gevangenen in lokale gemeenschappen hebben een open en flexibel regime. Dit regime laat gedetineerden toe om intensief contact te onderhouden met de samenleving en in het bijzonder met werkgever, gezin, ... Het doel was ook de burgers die later een rol zouden spelen in de nazorg van de gedetineerden te betrekken. Zo kunnen gedetineerden optimaal integreren in de buurt. Daarnaast deed men aanpassingen in de bezoeksregeling en kunnen gedetineerden op

verlof gaan voor een langere periode (Pratt, 2008a). In deze kleinere inrichting lijkt ook de sociale afstand tussen gedetineerden, penitentiaire beambten en gevangenisdirectie relatief klein, waardoor gedetineerden directe input kunnen geven aan het bestuur van de gevangenis. Gevangenen worden op die manier mee betrokken in het ontwerp van het gevangenisbeleid (Pratt, 2008a; Pratt & Eriksson, 2011).

2.2.2 Recidiveonderzoek

In mei 2010 publiceerden een groep Scandinavische onderzoekers en statistici het onderzoeksrapport *“Retur. En nordisk undersøgelse af recidiv blandt klienter i kriminalforsorgen”* waarin vergelijkende recidivecijfers van de 5 Scandinavische landen (Noorwegen, Zweden, IJsland, Finland en Denemarken) werden gepresenteerd. Er werden gegevens verzameld van degene die binnen 2 jaar na vrijlating tussen 2005 en 2010 opnieuw een straf of gemeenschapssanctie kregen opgelegd. Het onderzoek bereikte 60 000 overtreders in Scandinavië en is erg belangrijk aangezien dergelijke recidiveonderzoek niet eerder werd gevoerd in Scandinavische landen.

Het hoofdresultaat van het onderzoek (zie tabel 1) toont aan dat Noorwegen het laagste recidivecijfer heeft van alle Scandinavische landen. Binnen de twee jaar liep 1/5 van de Noren die ofwel vrijgelaten zijn ofwel een gemeenschapssanctie starten een nieuwe veroordeling op. In andere Scandinavische landen varieerde het recidivepercentage tussen 24% en 31% (Kristoffersen, 2010).

Table 1. Percentages of new sentences within 2 years to be served in the correctional services					
	Denmark	Finland	Iceland	Norway	Sweden
Released from prison in 2005	29	36	27	20	43
Started serving in probation in 2005	22	25	16	21	20
Total	26	31	24	20	30

Bij de resultaten maken de auteurs wel enkele belangrijke kanttekeningen. Zo benadrukken ze dat de resultaten niet gebruikt mogen worden om de effecten van de verschillende maatregelen te voorspellen (Kristoffersen, 2010). Daarnaast leggen ze ook de nadruk op het feit dat bij het interpreteren van deze resultaten ook de algemene (lage) criminaliteitsgraad in Noorwegen niet vergeten mag worden. Noorwegen telt amper 3000-4000 gevangenen, terwijl er in de Verenigde Staten een kleine 2 miljoen mensen achter de tralies zitten (Knack, 2011).

Zijn deze resultaten te wijten aan de klemtoon op meer humane detentie? Spelen de kleinschalige eenheden hierbij een rol? Dergelijke zaken komen in het onderzoek te weinig aan bod om ze meer in detail op te nemen in deze masterproef.

In onderstaand hoofdstuk wordt een specifiek onderzoek naar kleinschalige detentie in Noorwegen besproken. Het onderzoek bespreekt geen (in tegenstelling tot de onderzoeken in voorgaande hoofdstukken) recidivecijfers, maar benadrukt de levenskwaliteit van gedetineerden in kleinschalige detentie in het algemeen. Dit onderzoek wordt opgenomen omdat kleinschalige detentie niet enkel onderzocht wordt met het oog op het verlagen van recidive, maar ook met het oog op het verbeteren van levenskwaliteit en verminderen van detentieschade.

3. Wetenschappelijk onderzoek naar kleinschalige detentie in Noorwegen

3.1 “Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons”

3.1.1 Inleiding

Zoals besproken in het onderdeel “Kleinschaligheid binnen detentie” (zie supra Deel II 4.3), deden Johnsen, Granheim & Helgesen (2011-2012) een onderzoek naar de relatie tussen de omvang van de gevangenis en de kwaliteit van het leven in de gevangenis. Dit onderzoek bespreekt de kwaliteit van het gevangenisleven en de gevangenisgrootte in relatie tot het begrip Scandinavisch exceptionalisme. Zij vragen zich af of de uitzonderlijke gevangenisvoorwaarden die onder andere besproken worden door Pratt (2008a), meer humane milieus en fatsoenlijke behandelingen voor degene die daar wonen en werken impliceren? Deze studie is gebaseerd op het gevangenisconcept *moral performance* van Alison Liebling (Johnsen & Granheim, 2012).

3.1.2 Methodologie

Johnson, Granheim & Helgesen deden dit onderzoek aan de hand van twee vragenlijsten: ‘*Measuring the Quality of Prison Life*’ (MQPL) voor de gevangenen en ‘*Staff Measuring the Quality of Prison Life*’ (SQL) voor het personeel.

De vragenlijsten hebben een vergelijkbare structuur en zijn verdeeld in drie secties. Het eerste deel verzamelde demografische gegevens. In het tweede deel werd de respondent gevraagd om het eens of oneens te zijn met bepaalde uitspraken a.d.h.v. een Likert-schaal⁶. Deel drie bestond

⁶ De Likertschaal is een doorgaans schriftelijke methode om moeilijk te kwantificeren gegevens toch te kunnen ondervragen en te kunnen behandelen op ordinaal meetniveau (Encyclo.nl, z.d.).

uit twee open vragen waar de respondenten gevraagd werden om de drie meest stressvolle en drie meest bevredigende aspecten van hun leven in de gevangenis te benoemen.

De onderzoekers stelden een steekproef samen van respondenten uit alle 32 gesloten gevangenissen in Noorwegen in 2007. De gevangenissen zijn verspreid over het hele land en variëren in grootte en architectuur. De kleinste gevangenis in deze studie had 12 gevangenen en 19 werknemers, terwijl de grootste gevangenis 392 gevangen en 565 werknemers telde. Voor het onderzoek werden de gevangenissen in drie categorieën verdeeld o.b.v. de grootte van hun gevangenispopulatie:

- 20 kleine gevangenissen (minder dan 50 gevangenen);
- 5 middelgrote gevangenissen (tussen de 50 – 100 gevangenen);
- 7 grote gevangenissen (meer dan 100 gevangenen).

De variatie in gevangenen in kleine en middelgrote gevangenissen was gelijklopend, hoewel men opmerkte dat in de kleine gevangenissen er een groter aantal gevangenen zaten die kortere straffen dienden uit te zitten of nog in voorlopige hechtenis zaten.

Tussen juni en september 2007 bezochten de onderzoekers alle 32 gesloten gevangenissen. De MQPL-vragenlijst werd uitgedeeld aan alle gevangenen die aanwezig waren op de dag van het bezoek (totaal beschikbare gevangenen was 2050, waarvan 1132 vragenlijsten werden terugbezorgd). De SQL-vragenlijst werd uitgedeeld aan alle dienstdoende medewerkers van de gevangenis (totaal beschikbare personeelsleden was 2458, waarvan er 1078 vragenlijsten werden teruggestuurd). De gemiddelde leeftijd van de personeelsleden was 37,8 jaar en ze werkten gemiddeld in de gevangenis-service voor 11,5 jaar.

Ondanks het feit dat men geen exacte representatieve groep van het gevangenispersoneel kon verkrijgen (de periode van data verzamelen vond plaats tijdens de Noorse zomervakantie), heeft men toch beslist de informatie op te nemen in het onderzoek. De waarnemingen en observaties

in de verschillende gevangenissen en de antwoorden op de vragenlijsten bleken heel waardevol in de discussie en verdere analyse (Johnsen et al., 2011).

3.1.3 Onderzoekresultaten

In het algemeen waren in de vragenlijst voor gevangenen de meeste scores licht negatief over de bevraagde aspecten.

Bij het analyseren van de resultaten naar de grootte van de gevangenis, bleek dat gevangenen in kleine gevangenissen overwegend positieve scores hadden en dus een positievere perceptie van het gevangenisleven gaven dan gevangenen in middelgrote en grote gevangenissen, waar de scores meestal negatief waren. Bij de onderdelen die betrekking hadden op de relatie met het personeel, de algemene behandeling en het welzijn waren de scores voor gevangenen in kleine gevangenissen ook aanzienlijk goed. Het meest besproken onderdeel trof men aan bij de open vragen over de relatie tussen de gedetineerden en het eerstelijns personeel (Johnsen et al., 2011).

In een afzonderlijke paper van Johnsen en Granheim, waar ze de resultaten van de gevangenen gedetailleerder presenteerden, merkten de onderzoekers op dat – in tegenstelling tot wat ze verwacht hadden in licht van het ‘Penaal exceptionalisme’ – dat gevangenen de neiging hebben om hun gevangenisleven in zijn geheel enigszins negatief te beschouwen en daar niet gefragmenteerd naar kunnen kijken.

Liebling betoogt in haar werken dat de relatie tussen gedetineerden en het personeel het belangrijkste aspect is in de individuele gevangenisbeleving, waardoor de andere dimensies worden beïnvloed door de kwaliteit van deze relatie. Op basis van haar studies en onderzoeken zou men kunnen beweren dat de verhouding tussen gedetineerden en stafleden in hoge mate de perceptie over kwaliteit van het gevangenisleven (bij gedetineerden) bepaalt en dat dit opweegt

tegen andere (meer materiële) aspecten. De verschillen die de onderzoekers gevonden hebben in de kwaliteit van de relaties tussen (het management van) het personeel en gevangenen in kleine, middelgrote en grote gevangenissen worden hierna besproken in het licht van enkele van de kenmerken die in kleine gevangenissen worden aangetroffen.

Een gedecentraliseerde en minder hiërarchische structuur, met weinig niveaus en weinig werknemers op elk niveau, in combinatie met hechte relaties tussen de niveaus, creëert een flexibele en dynamische organisatie. Goede communicatiesystemen zijn cruciaal in een gevangenis. Korte lijnen van beheer en commando verlichten de informatiestroom en zorgen ervoor dat er een snelle informatie-uitwisseling kan plaatsvinden. Ook het informeel contact tussen het management en hun personeel in kleine gevangenissen speelt een rol. Kleine faciliteiten (met twee of drie hiërarchische niveaus) maken het management zichtbaar en toegankelijker voor het operationele personeel. Dit werd bevestigd door verschillende officieren in de kleine gevangenissen waar de onderzoekers contact mee hadden. Een leider die tijd neemt om contact te maken met het operationele personeel en de gevangenen, heeft een beter gevoel over het leven in de gevangenis. Bovendien spelen managers een belangrijke rol in het beïnvloeden van de sfeer in de organisatie en werken ze mee aan een positieve cultuur. Kennis over elkaar draagt bij tot het opbouwen van vertrouwen. Hoe kleiner de gevangenis, hoe belangrijker het is voor management en ander personeel om elkaar te vertrouwen. Betrokkenheid creëert afhankelijkheid en daarvoor is vertrouwen noodzakelijk (Johnsen et al., 2011). In een vorig onderzoeksrapport uitgebracht in 2006 door Hammerlin en Mathiassen (*“Then and Now: On the Consequences of Increased Delegation of Tasks for the Relations between Correctional Staff and Prisoners in a Selection of Closed Prisons”*) merkten de onderzoekers op dat officieren in kleine gevangenissen een minder eentonige baan hadden dan hun collega's in grote gevangenissen. Hun taken waren gevarieerder en men was meer betrokken op alles wat gebeurde. De officieren uit kleine gevangenissen worden soms ook mee

betrokken in beslissingen, die in grote gevangenissen op een ander niveau en boven hun hoofd zouden besproken worden. De noodzaak bij het management om meer operationeel te zijn in kleine gevangenissen, en tot op zekere hoogte ook in middelgrote gevangenissen, maakt het middenkader en het hogere management in deze gevangenissen meer betrokken bij het werk van de gevangenisbewaarder. De ‘wij-zij’-relatie die kenmerkend is voor de relatie tussen management en de penitentiair bewakingsassistent lijkt vager te worden naarmate de gevangenis kleiner is.

Wat betreft de relatie tussen personeel en gevangenen, zijn de resultaten van de vragenlijsten bij gevangenen en personeel consistent omdat deze relatie in het algemeen beter is in kleine dan in (middel)grote gevangenissen. In eerder onderzoek van Liebling, kwam ze tot de conclusie dat officieren vaak een positiever beeld hadden van hun relatie met gevangenen dan andersom. Ook in deze studie van Johnson, Granheim & Helgesen (2011) kwam men tot dezelfde conclusie, met uitzondering van enkele kleine gevangenissen, waar de rangorde van de gevangene het hoogste was. Net zoals vastgesteld bij personeel en management is er een hoger informeel contact tussen personeel en gevangenen in kleine gevangenissen. De samenstelling van een kleine groep gevangenen en personeel, zorgt ervoor dat men een transparant milieu creëert. Continuïteit van het personeel, in de zin dat ze meestal gedurende vele jaren op dezelfde afdeling werken (en sommige gevangenen herhaaldelijk zien), maakt het gemakkelijker om de gevangenen te leren kennen, hun gedrag te voorspellen, hun behoeften te herkennen en het mandaat te krijgen van gevangenen om zich te mengen in (soms gespannen) situaties.

Activiteiten, werk, ... worden meer op maat georganiseerd en het personeel moet de gevangenen veel minder ‘verplichten’ om deel te nemen. Aan de andere kant zorgen deze (soms beperkte) mogelijkheden ervoor dat men een gezamenlijke inspanning moet leveren om het gevangenisleven zo soepel mogelijk te laten verlopen. Onder deze omstandigheden wordt het vanzelfsprekend om met de gevangenen samen te werken en zo die kloof tussen “wij” en “zij”

veel minder groot te maken. Discretie en machtsgevoel worden dan belangrijke aspecten. Maar een minderheid van de respondenten gaf aan dat zij het gebruik van controle- en beperkingsprocedures in kleine gevangenissen als erger hebben ervaren dan in grote en middelgrote gevangenissen. In een kleine gevangenis is de beveiliging namelijk grotendeels gebaseerd op dynamische beveiliging, vaak juist omdat er maar weinig personeel is. Zij zijn dus een belangrijke factor in het begrijpen van de gevangenen en dit wordt een essentieel onderdeel voor het bevorderen van de veilige omgeving. Als gevolg van transparantie en de kennis die ze hebben over de gevangenen, weten officieren wat ze van hen kunnen verwachten en merken zij sneller een verandering in houding op (Johnsen et al., 2011).

Uit deze zaken merken de onderzoekers op dat ‘zorg voor gevangenen’ en de betrokkenheid bij en de nabijheid van gevangenen reeds een lange traditie heeft in kleine gevangenissen en minder kunstmatig geïnstalleerd en geofficialiseerd moet worden dan in grote gevangenissen. De relaties die zich ontwikkelen in gevangenissen, maken het voor officieren en gevangenen in kleine gevangenissen gemakkelijker om zich als ‘mens’ te verhouden en niet uitsluitend als ‘officier’ of ‘gevangene’. Wanneer mensen elkaar als individu leren kennen, is de basis voor het creëren van een sfeer van vertrouwen veel groter.

Het blijkt dus gemakkelijker om humanistische waarden in kleine gevangenissen in praktijk te vertalen dan in (middel)grote gevangenissen. Dit impliceert niet dat het onmogelijk is om ook in grote gevangenissen positieve en goede relaties met gedetineerden te hebben. De omstandigheden in kleine gevangenissen lenen zich juist net iets beter tot het creëren ervan.

3.1.4 Besluit

Op basis van de gecreëerde verwachtingen van het ‘Scandinavisch penaal exceptionalisme’ was er een vermoeden dat het onderzoek resultaten zou opleveren die een relatief goede kwaliteit van het gevangenisleven aantonen. Het onderzoek laat echter zien dat dit niet noodzakelijk zo

is. Hoewel dit onderzoek niet alomvattend is en men nood heeft aan een uitgebreidere vergelijking van de kwaliteit van leven tussen gevangenen in verschillende rechtsgebieden, heeft deze analyse vooral vastgesteld dat de relatie tussen officieren en gevangenen in kleine gevangenissen van een betere kwaliteit is dan in (middel)grote gevangenissen. Bijkomend gaan gevangenen in het algemeen niet perse een betere ervaring uitdrukken dan in andere gevangenissen.

Ambtenaren in kleine gevangenissen melden daarnaast dat ze een positievere relatie hebben met het hogere management dan hun collega's in middelgrote gevangenissen, en in deze laatste waren de relaties op hun beurt positiever dan in grote gevangenissen. Deze bevindingen geven aan dat structurele en organisatorische verschillen tussen kleine, middelgrote en grote gevangenissen tot enkele culturele verschillen leiden en dat veronderstellingen over 'penaal exceptionalisme' (alvast) in strafzaken nog steeds goed moeten worden getest.

4. Besluit

In de verschillende aanwezige gevangenisculturen in Noorwegen worden waarden gecreëerd die de kwaliteit van het gevangenisleven beïnvloeden. In kleine gevangenissen is er een gedecentraliseerde en minder hiërarchische structuur, met zichtbaarheid, transparantie en veel informeel en minder gespannen alledaags contact tussen de betrokken partijen. Deze voorwaarden, samen met een zekere samenwerking, aandacht bij het gebruik van macht en een zorgzame instelling waarbij interactie gebaseerd is op individuele relaties, maken het gemakkelijker om een humane omgeving en behandeling te verwezenlijken voor degenen die in dergelijke gevangenissen wonen en werken.

Onderzoekers merken op dat open en halfopen gevangenissen alleen maar konden ingevoerd worden in samenlevingen met een grote mate van vertrouwen en tolerantie. Straffen weerspiegelen vertrouwen en verdraagzaamheid in plaats van angst en bezorgdheid van de

heersende klasse om zijn macht en gezag te verliezen. In deze omstandigheden werd de uitzonderlijke kwaliteit van de Scandinavische gevangenissen vastgelegd (Pratt, 2008a; Pratt & Eriksson, 2011).

Dit onderzoek naar kleinschaligheid en het pleidooi voor “klein is beter”, is niet nieuw. In de jaren 80 toonde onderzoekers reeds aan dat positieve relaties eerder voorkomen in kleine samenlevingen.

Tenslotte is het in een tijd waarin efficiëntie en kosteneffectiviteit het misdaadbeleid beheersen, het gemakkelijk om een lagere prioriteit te geven aan de kwaliteit van het gevangenisleven. Vandaag de dag, worden meer en meer mensen veroordeeld tot een gevangenisstraf, bouwt men voort aan nieuwe (en vaak grotere) gevangenissen, ... en dit is ook het geval in Noorwegen.

Project 4: Het model van Norval Morris in de Verenigde Staten

1. Inleiding

De gevangenissen in de Verenigde Staten spreken tot de verbeelding. Sinds de ‘*War on drugs*’ in de jaren 80 nam het aantal gevangenen astronomisch toe. Volgens een rapport van de *Congressional Research Service* (CRS) steeg de gevangenispopulatie tot 2013 in de federale gevangenissen van 25 000 naar 219 000. Pas in 2014 zag men voor het eerst een daling (James, 2016). Met zijn gevangenispopulatie van 666/100 000 inwoners zijn in de Verenigde Staten lange tijd veel meer mensen opgesloten dan in eender welk ander land (cfr. België 94/100 000 inwoners) (The World Prison Brief, z.d.). Een volledig overzicht en inblik in de Amerikaanse geschiedenis van het strafrecht en de evolutie van de gevangenisstraf zou ons veel te ver leiden

in deze masterproef. Het leek mij echter wel interessant om in het land waar de privatisering van het gevangeniswezen extreme vormen aanneemt op zoek te gaan naar initiatieven om detentie (op kleinschalig vlak) humaner te maken.

Aldus kwam ik terecht bij het gevangenisconcept dat uitgedacht werd door Norval Morris in 1974. In onderstaand hoofdstuk bespreek ik de mate waarin zijn gevangenismodel ingang vond binnen de Amerikaanse cultuur en licht ik het experimentele onderzoek toe dat plaatsvond in *The Federal Correctional Institution (FCI)* in Butner.

2. Gevangenismodel Norval Morris

2.1 Historische achtergrond

Zoals eerder beschreven (zie supra Deel II 2.1) werd de gevangenisstraf als straf op zich pas een tweetal eeuwen geleden ingevoerd. De gevangenisstraf als volwaardige sanctie wordt in verschillende literaire werken gezien als een Amerikaanse uitvinding van *The Pennsylvania Quakers*.⁷ Hun doel was de brutaliteit en de lijfstraffen in de penitentiaire instellingen te vervangen door isolatie, bekering en Bijbellezingen (Morris, 1974). Om dit te bereiken was men ervan overtuigd dat de gevangenen afgesloten moesten worden van alle menselijke contact, waardoor er geen communicatie of contact met personeel of medegevangenen mogelijk. Men sprak de gevangenen niet aan met hun naam, maar met nummers en ze werden volledig bedekt met kledij als ze hun cel verlieten. Het doel was de identiteit van de gevangenen (tijdelijk) weg te nemen. Op die manier dacht men dat gevangenen tot inkeer zouden komen en berouw konden tonen (“The Quaker Prison Experiment”, z.d.). *The Pennsylvania Quakers* geloofden dat ze

⁷ Het *Quakerism* kwam op in de jaren 1650 in het Verenigd Koninkrijk en vindt zijn wortels in het Christendom. In die tijd was de enige toegelaten vorm van religie de “Engelse kerk”, het was illegaal om op een andere manier te geloven. Vele van de eerste *Quakers* kwamen hierdoor in de gevangenis terecht. Enkele van deze *Quakers* hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het denken over en handelen in het huidige strafrecht (*Quakers in the World*, z.d.).

misdadigers konden genezen door ze weg te nemen van hun invloedrijke *peers* en ze tijd te geven om te reflecteren over hun misdaden onder begeleiding van Bijbelse lezingen. Zij baseren zich hiervoor niet enkel op hun eigen theologische en morele overtuigingen, maar ook op het eerder werk van Beccaria. Nochtans blijkt uit zijn werk voornamelijk dat Beccaria de gevangenisstraf zag als alternatief voor de doodstraf, voor de rest sprak hij niet vaak over de gevangenisstraf op zich.

In 1790 werd de eerste cellenblok in de Walnut Street Jail in Philadelphia geopend als penitentiare inrichting voor de staat Pennsylvania. In 1796 werd Newgate geopend binnen de staat New York, gebaseerd op de eerder geopende gevangenis in Philadelphia. Gevangenen groeiden en bloeiden in heel Noord-Amerika en later over de hele wereld. Gevangenen kunnen worden gezien als Amerikaanse export, met hun internationale acceptatie en ook hun nadelige gevolgen als resultaat. De visie en het initiatief van *The Pennsylvania Quakers* zorgen voor de huidige kolossale penitentiare inrichtingen. Het was een idee dat ontstaan is vanuit welwillendheid en niet vanuit punitiviteit, maar laat dit een voorbeeld zijn van het feit dat welwillende bedoelingen niet noodzakelijk weldadige resultaten opleveren. Wat voor *The Pennsylvania Quakers* zelf wellicht nuttig geweest zou zijn, blijkt als remedie voor het grotere deel van de populatie eerder twijfelachtig.

Enkele decennia geleden kwam er een kantelmoment in het strafrechtelijk systeem en kwam de rehabilitatiegedachte meer op de voorgrond. Stilaan raakte men ervan overtuigd dat de massa-opsluitingen die voordien plaatsvonden (en veel verder gingen dan enkel het strafrecht) niet leidden tot de verhoopte resultaten. De criminaliteitsgraad daalde niet (integendeel) en ook de verwachte inkeer bij ex-gedetineerden bleef in vele gevallen uit. Men voelde de groeiende nood aan een reorganisatie van het strafrecht.

Zoals reeds eerder besproken (zie supra Deel II) geloofden wetenschappers in de jaren 70 dat er verschillende manieren waren om het aantal gevangenen te reduceren. Er is een wijdverspreide overtuiging dat de gevangenisstraf te roekeloos en overdreven gebruikt is, waarvan men nu de gevolgen draagt. Geleidelijk aan probeerde men meer onderscheidend en selectief te zijn in het gebruik van de (gevangenis)straf. Uit verschillende evaluatieonderzoeken bleek het (overmatige) gebruik van de gevangenis vooral duur en criminogeen. Dit stimuleerde de groeiende tendens om meer categorieën van overtreders buiten het strafrechtelijk systeem te houden. Afwendingen naar de geestelijke gezondheidszorg, sociale bijstand en verslavingszorg verminderden de doorstroming naar de gevangenis. Daarnaast merkt men ook een groter gebruik van boetes en minnelijke schikking met slachtoffers als alternatief voor de gevangenisstraf. Ondanks deze bewegingen bleef de gevangenispopulatie groeien.

Het protest tegen de maxi-gevangenis in de Verenigde Staten groeide geleidelijk en men pleitte voor kleine multifunctionele instellingen dicht bij steden en dorpen waar de meeste gevangenen zullen leven na hun vrijlating en dit enkel voor personen van wie opsluiting vereist is (Morris, 1974).

Tegen deze achtergrond stelde Norval Morris zijn idee van gevangenshervorming voor. Hierbij focuste hij zich op de personen die in de gevangenis terecht zouden moeten komen en vanuit welke principes een gevangenisstraf georganiseerd moest worden.

2.2 Gevangenisconcept Morris

“Why is it that we know so much better than we do?” (Morris, 1997, pg.99)

2.2.1 Inleiding

De visie achter het concept van Norval Morris is terug te vinden in zijn boek *“The Future of Imprisonment”* (1974). Hij wil de discussie over het nut van de gevangenen opentrekken en het *out-of-the-box* denken over ‘het organiseren van de gevangenis op een meer efficiënte manier in de samenleving’, stimuleren.

In het concept van professor Morris staan 2 aspecten centraal, nl. de *“Limiting Retributive Theory”* en de “innerlijke tegenstrijdigheid van de straf”.

2.2.2 Centrale begrippen

a. The Limiting Retributive Theory

Morris is van mening dat de media en de politici in de strafrechtelijke beleidsvorming sensationele, dramatische en niet-representatieve misdaden en criminelen selecteren, zodat de rede gedomineerd wordt door emotie en de sociale bescherming van de maatschappij wint van de sociale schade aangebracht bij gevangenen. Ze blijven overtuigd van de doeltreffendheid van de gevangenisstraf en passen die ook toe in (onredelijk) grote mate, vanuit de gedachtegang *“Nothing else works”* (Morris, 1997). Morris beseft dat het maatschappelijk draagvlak voor een gevangenshervorming en voor re-integratie van gevangenen cruciaal is en wil daarom af van de huidige evolutie van “strenger en meer”.

Zijn denken ligt aan de basis van het ontwikkelen van ‘*The Limiting Retributive Theory*’ waarvan hij gezien wordt als de grondlegger. Het algemene uitgangspunt is om criminaliteit zoveel mogelijk te vermijden door middel van zo weinig mogelijk leedtoevoeging. Deze theorie

wordt in heel wat literatuur gezien als het consensusmodel van de strafrechtelijke bestraffing. Centraal staat het begrip ‘spaarzaamheid’: zo weinig mogelijk mensen mogen worden gestraft, met een zo laag mogelijke straf.

Binnen principiële spaarzaamheid gaat men er namelijk vanuit dat een straf met beperkte strafduur de vereisten van proportionaliteit niet overschrijdt. Men moet immers streven naar het zo laag mogelijk houden van leed, pijn en ongemak voor iedere mens op aarde. Er moet actief ingezet worden op de zoektocht naar het minst ernstige alternatief van straftoemeting, die toch tegemoet komt aan de doelstelling van de veroordeling.

Morris koppelt het vergeldingsstrafdoel expliciet aan de mensenrechten en suggereerde hiermee dat dergelijke rechten harde bovengrenzen stellen aan de strengheid van straffen die opgelegd kunnen worden om misdaadbeheersing te bereiken. In zijn werken pleit hij er ook voor dat rechtbanken niet verplicht zijn deze bovengrenzen steeds op te zoeken en de ‘strengst mogelijke straf’ op te leggen, juist integendeel. Hij vindt dat rechters de minimale straf zouden moeten nemen als uitgangspunt en die sanctie enkele mogen verhogen in de mate dat factoren ervoor zorgen dat een verhoging vereist is. Op die manier wil hij ook streven naar meer gelijkheid en uniformiteit binnen de straftoemeting. Aan de andere kant verduidelijkt Morris dat hij wel gelooft in het nut van bestraffing en het opleggen van minimale strengheidslimieten, want dat dit vaak ervaren wordt als morele leraar bij het stellen van bepaald gedrag. Voor het vinden van de juiste en/of gepaste straf, is er volgens Morris echter nog verder onderzoek nodig. Zo vindt hij ‘afschrikking’ een goede strafdoelstelling, maar enkel als we voldoende weten wat de afschrikkende effecten binnen de straf zijn. Daarnaast is er volgens hem ook te weinig eensgezindheid over ‘verdiende straf’, wie heeft welke straf verdiend en met welke reden? Wat wil men bereiken met het opleggen van bepaalde straffen?

In zijn latere werken blijkt Morris ook een hevig voorstander van de zogenoemde *sentencing guidelines*, op voorwaarde dat ze flexibel zijn, tussenliggende sancties omvatten en aandacht geven aan gevangenisvoorwaarden (Tonry, 2004).

b. Innerlijke tegenstrijdigheid van de straf

Morris geeft in zijn concept duidelijk aan dat hij ervan overtuigd is dat de gevangenisstraf nog een meerwaarde in de maatschappij kan kennen, als ze grondig hervormd wordt. Zijn tweede uitgangspunt handelt specifiek over de situatie waarin de gevangenisstraf wel opgelegd wordt.

Morris botst op de “innerlijke tegenstrijdigheid” die de strafdoelen met zich meebrengen. Aan de ene kant beoogt de gevangenisstraf afschrikking en vergelding. Door intimidatie was men ervan overtuigd dat de overtreder overtuigd en/of gedwongen kon worden om geen (nieuwe) misdrijven te plegen. Aan de andere kant wordt (zeker na de 19^e eeuw) ook rehabilitatie als strafdoel opgenomen. Volgens hem is het onmogelijk ‘tijd’ en ‘behandeling’ (en dus verder ook ‘dwang’ en ‘genezing’) aan elkaar te koppelen. Deze tegenstrijdigheid vindt Morris terug bij alle gedetineerden, ongeacht de omstandigheden waarin deze verblijven.

Hiermee wil Morris niet insinueren dat er geen ruimte meer mag zijn om in te zetten op rehabilitatie binnen detentie, hij wil het enkel niet meer als doel binnen een gevangenisstraf zien. In zijn optiek klopt het niet dat gedetineerden voor een behandeling naar de gevangenis gestuurd zouden worden. De gevangenisstraf uitzitten (met de specifieke doelen van een gevangenisstraf) en daarbinnen de mogelijkheid krijgen om opleiding e.d. te volgen moet onderscheiden blijven. De programma's moeten nog steeds aangeboden worden, maar uitgebreider en zonder dwingend karakter. Ze mogen niet doelgericht ingezet worden om mee de tijd in de gevangenis te bepalen, maar moeten op vrijwillige basis gekozen worden. Intrinsieke motivatie bij het volgen van programma's en effectief iets bij te leren is volgens zijn

overtuiging cruciaal om resultaten te boeken. Morris stelt zich naast het verplichte karakter van de programma's ook vragen bij de inhoud. Deze inhoud zou volgens hem veel uitgebreider kunnen en (gedeeltelijk) aangepast moeten worden. In zijn model wil hij de (soms onechte) betrokkenheid van gevangenen bij hun proces van re-integratie in de maatschappij doorbreken, hij wil de gevangenen als effectieve sleutelfiguur binnen het proces plaatsen (Morris, 1974).

2.2.3 Voorstel gevangenisconcept

Het doel van Norval Morris is een gevangenisorganisatie voorstellen dat het huidige archaïsche model vervangt (Morris, 1974).

In zijn model wil hij een positieve omgeving creëren waarin gedetineerden zich kunnen aanmelden voor programma's, om veel van hun individualiteit te behouden en om in een humane omgeving te leven. Het idee dat de maatschappij een investering doet in het behoud van de rechten, vrijheden, waardigheid en individualiteit van al haar leden (dus ook de gevangenen) staat centraal. De gevangenis moet ten allen tijd proberen een weerspiegeling te zijn van de waarden in een samenleving. In die visie is het ook belangrijk dat de praktijkbeoefenaars de beperkingen die opgelegd worden aan gedetineerden tot een minimum herleiden, enkel wat nodig is om de veiligheid te waarborgen (Minnis, 1980; US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987). Of zoals Morris het stelt: *“Prison is, in practice, the ultimate power the democratic state exercises over a citizen, yet we lack a jurisprudence of imprisonment”* (Morris, 1974, pg. ix).

Eén van de essentiële principes die Morris binnen zijn model wil benadrukken is de relatie tussen gevangenispersoneel en de gedetineerden. De functie van het gevangenispersoneel gaat volgens Morris veel verder dan louter mensen opsluiten. Zij hebben ook de taak om in hun controle op het dagelijkse leven van de gevangenen mee hun rechten, vrijheden en waardigheid

te beschermen. Hierbij aansluitend pleit hij er ook sterk voor het gebruik van dwang tot het minimum te herleiden (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987). Volgens Morris zijn kleine leefgroepen hiervoor de uitgelezen plek. In zijn concept leven de gevangenen samen in kleine gemeenschappen van 6 tot 8 gevangenen. Binnen deze kleine groepen zijn er 2-4 stafleden voorzien die mee aan tafel komen en alledaagse (discussie)momenten mee opvolgen. Deze stafleden worden niet gezien als therapeutische ondersteuning, maar zijn eerstelijnsmedewerkers. De focus op de kleine woongroepen moet gericht zijn op het zorg dragen voor elkaar, wederzijds verantwoordelijkheid opnemen, inzicht krijgen in hun misdaden en de veroorzaakte schade, kijken naar de mogelijkheden tot bemiddeling en/of verzoening met zichzelf, het slachtoffer, betekenisvolle derden ... De leiding van deze groepen ligt bij het gevangenispersoneel, maar de gedetineerden worden gehoord bij het opmaken van de agenda, het intensief bezig zijn met medegevangenen, enzovoort. Morris is ervan overtuigd dat het leven in kleine groepen bijdraagt tot het ontwikkelen van nieuwe gedrag patronen, conflicthantering, leren van sociale vaardigheden en leren van vaardigheden om zich aan te passen in nieuwe omgevingen. Daarnaast vindt Morris het zeker ook een meerwaarde dat de groepen bestaan uit gevangenen die zich in verschillende stadia van hun gevangeniservaring bevinden, zodat gevangenen in elk stadia van elkaar kunnen leren. Wekelijks moet er een moment plaatsvinden waarin de stafleden samenzitten om 1 of 2 gevangenen te bespreken en de gevangenen krijgen telkens de kans om op deze besprekingen aanwezig te zijn. Om het leven zo “normaal” mogelijk te organiseren, wordt het programma-aanbod ook maar opengesteld na de gewone werkdag.

Om tot een gevangenisconcept te komen waarbij al deze waarden en doelstellingen voorop staan, werkte Morris enkele principes uit. Hierbij probeerde hij de waarden die passen binnen het “rehabilitatie-ideaal” te behouden, terwijl de corrupte effecten van het verplichten van programma’s worden geëlimineerd (Morris, 1974).

De belangrijkste principes in zijn concept zijn:

- a) Zelfhulp- en rehabilitatieprogramma's moeten worden aangeboden en uitgebreid, zonder enig verplichtend karakter.
- b) Gevangenen moeten bij aanvang van hun gevangenisstraf weten wat hun verblijfsduur in de gevangenis zal zijn. Op die manier wil Morris mogelijke manipulatie door gevangenispersoneel uitsluiten.
- c) Er wordt een programma aangeboden die (op een geleidelijk manier) gedetineerden test op hun geschiktheid om al dan niet terug vrijgelaten te worden in de maatschappij. Hij benadrukt wel dat deze procedure los staat van de participatie van de gedetineerde aan de programma's en dat deze test in de beginfase van opsluiting moet worden afgenomen. Morris blijft er echter wel van overtuigd dat er effectief mensen zijn die beschermd moeten worden tegen zichzelf en anderen en niet vrij in de maatschappij kunnen functioneren.
- d) Het algemeen patroon van het leven binnen de instelling moet zoveel mogelijk overeenkomen met het gewone (beroeps)leven van een burger in de samenleving (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

Hij legt in zijn concept naast deze leidende principes nog eens de nadruk op de randvoorwaarden van detentie, namelijk het legaliteits-, het subsidiariteits-, en het proportionaliteitsbeginsel.

Morris wou ook de discussie over wie wel of niet in de gevangenis terecht moet komen opentrekken. Ook hiervoor werkte hij enkele richtlijnen uit, waarbij hij vooral sterk de nadruk legt op het beperken van de gevangenisstraf. Als eerste noemt hij het principe van 'spaarzaamheid' (zie supra Deel III 2.2.1) nl. de minst restrictieve sanctie die nodig is om bepaalde sociale doelen te bereiken, moet worden opgelegd. In de tweede plaats behandelt hij

het principe van ‘gevaarlijkheid’. De voorspelling van toekomstige criminaliteit mag niet als doorslaggevend argument gebruikt worden om een persoon gevangen te nemen en/of houden. Als laatste heb je het principe van ‘het verdienen’: geen enkele opgelegde sanctie zou groter of strenger mogen zijn dan deze die de persoon in kwestie “verdiend” heeft omwille van zijn laatste misdrijf (of reeks van misdrijven) waarvoor hij wordt veroordeeld. Deze drie principes wil Morris gebruiken als richtlijn opdat kritischer zou nagedacht worden over wie in de gevangenis moet belanden en om welke reden. We kunnen nu eenmaal niet alle criminelen opsluiten tot er geen kans op recidive meer is.

Samenvattend stelt Morris dat er 2 valkuilen verbonden zijn aan het opleggen van de gevangenisstraf. Aan de ene kant spreekt hij van een empirische valkuil, nl. de vraag of we kunnen voorspellen wat de waarschijnlijkheid is dat een crimineel hervalt na zijn vrijlating door hem te observeren tijdens zijn detentieperiode. Morris benadrukt dat de observaties nuttig zijn om personen te leren kennen en in te schatten, maar dat de gegevens en informatie van de periode voor ze in de gevangenis waren, de aanwezigheid van een woonplaats, job ... even cruciaal zijn. In de tweede plaats spreekt hij over de psychologische denkfout nl. de invloed van het individueel behandelmodel. Het gevangenismodel wordt in zijn ogen te vaak vergeleken met het medicinaal model, nl. dat verandering kan worden afgedwongen en gerealiseerd door medicatie/therapie/... terwijl er reeds bewijs genoeg geleverd is dat psychotherapie vrijwillig moet worden aangegaan om effectief te kunnen zijn (Morris, 1974).

2.2.4 Besluit

Morris is zich bewust van het feit dat hij een gevoelig thema aanraakt. Een thema waarin het al zeer lang niet evident is om tot een conclusie te komen. Zijn voornaamste conclusie is dat binnen de denkoefening rond de gevangenisvorming gekeken moet worden naar het nut van

het opleggen van de gevangenisstraf. Bij wie wordt ze opgelegd? Met welke doelstelling? Indien er na grondige overwegingen en op basis van de juiste argumenten besloten wordt effectief een gevangenisstraf op te leggen, is het volgens hem van cruciaal belang dat ‘afschrikking’ en ‘rehabilitatie’ niet als een aan elkaar gelinkt strafdoel worden gezien.

Hij is van mening dat het instituut gevangenis een meerwaarde voor de maatschappij kan blijven betekenen, indien het enige veranderingen ondergaat. De verandering waar Morris uitvoerig voor pleit ligt zoals hierboven beschreven in de grootte en de situatie waarbinnen de gemiddelde Amerikaanse gevangenis verkeerd. Hij ijvert voor kansen voor gedetineerden, om vertrouwen te ontwikkelen in kleine groepen, in zijn sociale rol en in zijn werk.

Met zijn model wil hij niet enkel resultaten boeken in het kader van de recidivecijfers maar wil hij ook bijdragen tot de werkstabiliteit, het behouden en uitbreiden van sociale banden en het beperken van detentieschade voor de gevangenen.

3. Wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd naar het gevangenismodel van FCI Butner

3.1 “Butner Study: The Final Analysis”

3.1.1 Inleiding

In 1987 maakte het *US Department of Justice* en het *Federal Bureau of Prisons* het onderzoeksrapport op van het experimentele onderzoek dat uitgevoerd is in de FCI Butner. De informatie uit dat onderzoeksrapport wordt gebruikt als leidraad om het experiment te beschrijven.

Het primaire doel van Morris’ model werd eerder toegelicht. Goede gevangenisomstandigheden en het ervaren van vrijheid om programma’s te kiezen vormen dan ook de

centrale aspecten binnen zijn model. Morris is er fundamenteel van overtuigd dat de gevangenisstraf op zich straf genoeg is.

Morris stond mee aan de basis van het experiment en specificeerde zelf de voorwaarden en onderzoeksopzet waarin het model zou worden getest. Het moest een experimenteel ontwerp worden met enkele van de moeilijkste gevangenen als proefpersonen en met een onafhankelijk onderzoeksteam dat de evaluatie uitvoerde. Morris koos bewust voor een groep ‘moeilijke’ delinquenten. Aan de ene kant uitte hij hiermee kritiek op andere onderzoekers die volgens hem te vaak een groep ‘gemakkelijke’ delinquenten uitkiezen om hiermee aan te tonen dat een minder strenge aanpak in een gevangenis ook zou werken. Volgens hem zouden de resultaten van het onderzoek (indien gunstig) ook een grotere invloed hebben als hij deze doelgroep koos. Aan de andere kant was hij ervan overtuigd dat enkel de zwaarste criminelen in de gevangenis moeten belanden, dus was het voor hem vanzelfsprekend ook die categorie te betrekken in zijn onderzoek.

Morris stond er ook op dat het onderzoek werd uitgevoerd door een onafhankelijke administratief onderzoeksteam.

De instelling waarin het model zou worden getest, moest relatief klein zijn (200 gevangenen) en volledig zijn samengesteld uit deelnemende gedetineerden. Morris koos samen met het onderzoeksteam voor de penitentiaire inrichting FCI Butner om het experiment in uit te voeren. De deelnemers aan het onderzoek moesten aan bepaalde voorwaarden voldoen (zie infra Deel III 3.1.2). Geselecteerde gedetineerden werden nadien willekeurig toegewezen aan de experimentele of de controle groep. Er werd een procedure voorgeschreven zodat experimentele gedetineerden te allen tijde konden terugkeren naar hun vroegere instellingen zonder enige negatieve gevolgen voor hun verdere straftijd. Centraal binnen de meer humane aanpak van het gevangenisproject stond het uitgebreid behandelingsaanbod waarbij de gedetineerden vrijwillig

konden aansluiten. Het enige ‘behandelingsprogramma’ waartoe men verplicht werd is het samenleven in kleine groep.

Het model werd geëvalueerd door *The Federal Correctional Institution (FCI)* in Butner in samenwerking met het *Federal Probation Division*, *The Social Security Administration* en the *Federal Bureau of Investigation*. Men had als de doel de impact van het model op het gedrag van de overtredders, de deelname van programma’s in de gevangenis en het gedrag na vrijlating te meten.

Het eerst project in het Butner-onderzoeksprogramma was de implementatie en evaluatie van het model van straffen voorgesteld door Morris in 1974.

De studie in Butner bestaat uit twee onderdelen. Deel I beschrijft de implementatie van het model in FCI Butner en deel II beschrijft de follow-up van beide onderzoeksgroepen.

3.1.2 “Study I: Institution Performance”

Een onderzoeksteam van de Universiteit van North Carolina (verder: UNC), onder leiding van professor Lee Bounds, begon met het project in juli 1976. Data opgenomen in het onderzoeksrapport zijn beperkt tot gedetineerden vrijgelaten na 1 januari 1977.

Bounds en het onderzoeksteam definieerden hun missie als ‘de beoordeling van de effecten van het model op het gedrag van gedetineerden en op het administratieve beheer van het instituut’. Het UNC-team nam ook de taak op zich om de verschillende elementen van het model die effectief geïmplementeerd zijn te identificeren. Het is belangrijk op te merken dat het model is beoordeeld binnen de totale omgeving van het instituut en dat dus de impact van de verschillende elementen van het model niet afzonderlijk beoordeeld zijn (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

a. Implementatie van een gemodificeerd Morris-model

FCI Butner had het fysieke ontwerp van de meeste nieuwe federale gevangenissen en dat kwam behoorlijk overeen met het ontwerp dat Morris had voorzien. Eén van de grootste verschillen met het Morris-model was dat niet de volledige gevangenis opgenomen werd in het programma. Slechts twee van de zeven wooneenheden omvatten deelnemers aan het onderzoeksprogramma. Niettemin was het instituut op het moment van de studie bij één van de kleinste gevangenissen in het land ('slechts' plaats voor 340 gevangenen).

De andere afwijkingen betroffen de samenstelling van het personeel en enkele verschillen binnen het verlofbeleid van het instituut. De overige kenmerken van het model gespecificeerd door Morris werden in Butner geïmplementeerd (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

b. Onderzoeksmethode

Alle federale gevangenen die in aanmerking kwamen voor deelname moesten aan volgende voorwaarden voldoen:

- één of meerdere veroordelingen voor een gewelddadig misdrijf;
- tussen de 18 en 35 jaar oud;
- datum van vrijlating vond plaats binnen één tot drie jaar na de selectie;
- geen speciale mentale of fysieke zorg vereist behalve deze aangeboden in een federale gevangenis;
- waren niet betrokken bij beruchte misdaden of geen leden van militante groepen;
- hadden een plaats in het zuidoostelijke deel van de Verenigde Staten waar ze na de vrijlating heen kon.

Deelnemers werden willekeurig geselecteerd uit een pool van alle in aanmerking komende mannelijke gevangenen die in de periode van 1 juli 1976 tot 1 mei 1979 in gevangenschap waren onder het *Bureau of Prisons*. Deelnemers werden nadien willekeurig toegewezen aan de experimentele behandeling in Butner of ze bleven in hun respectievelijke instellingen dienst doen als controlegroep. In het voorbeeld dat bestudeerd werd door Bounds, werden er 594 gevangenen opgenomen: 345 in de experimentele groep en 249 in de controle groep (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

c. Procedure

Nadat de deelnemers van het onderzoek overgebracht werden naar FCI Butner, werden ze geïnformeerd door het onderzoeksteam dat ze 90 dagen tijd hadden om te beslissen of ze in FCI Butner zouden blijven of terug wouden naar hun oorspronkelijke gevangenis. De deelnemers kregen ook te horen dat deze optie bleef gelden na de 90 dagen. Van de 345 gedetineerden in de experimentele groep, gebruikten 93 personen de optie om de gevangenis in Butner voortijdig te verlaten en terug te keren naar hun oorspronkelijke plaats.

Na deze eerste periode kwam elke gevangene op een formele bijeenkomst met het onderzoeksteam en diende hij zijn beslissing mee te delen. Gedetineerden die ervoor kozen om te blijven in FCI Butner, kregen hun plannen voor vrijlating (verlofregeling, uitstappen, doorstroom halfweg huizen ...) voorgeschoteld. Er werd hen ook duidelijk gemaakt dat hun deelname aan de verschillende programma's geen invloed had op deze data en ze werden aangemoedigd (maar opnieuw niet verplicht) om deel te nemen aan de kleine woongroepen. De controlegroep van gedetineerden waren niet op de hoogte van hun deelname aan het project en van hen werden enkel centrale bestandsgegevens verzameld.

Gevangenen in de Butner-groep werden zowel bij aankomst (Fase I) als halfweg hun verblijf geïnterviewd (fase II). Ook het personeel van Butner werd regelmatig geïnterviewd bevestigd. Centrale bestandsgegevens werden zowel van de experimentele als de controlegroep verzameld. Deze gegevens verstrekken informatie over deelname aan programma's, rapporten van incidenten, werkopdrachten en bezoeken (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

d. Resultaten

Om de willekeur van de procedure te testen, vergeleek Bounds de controle en de experimentele groep op verschillende vlakken. Hij kwam tot de conclusie dat er weinig statistisch significante verschillen waren.

In beide groepen zien we in het algemeen een doorwinterde criminele bevolking. Dit merkt men onder andere aan de gemiddelde leeftijd van 'eerste arrestatie': een groot aantal overtredders (23%) werd voor de eerste keer gearresteerd tussen hun 5 en 14 jaar, bijna de helft (48%) tussen hun 15 en 19 jaar.

De 93 gedetineerden die in de experimentele groep zaten en besloten niet verder deel te nemen aan het onderzoek, verschilden enkel op vlak van de lengte van hun veroordeling van de resterende deelnemers (52,8 maanden t.o.v. 80,1 maanden). Op andere vlakken werden geen statistisch significant verschillen gevonden.

Het onderzoek bekeek het model vanuit verschillende aspecten: de aanpassing van de gevangenen, de deelname aan programma's en de perceptie van de gevangenen en het personeel over de Butner gevangenis.

In het algemeen stelde men vast dat gedetineerden die op een vrijwillige manier konden aansluiten bij een programma hier vaker voor kozen en er ook bijna dubbel zoveel in slaagden om het programma te voltooien.

In de interviews die van de gevangenen afgenomen werden bij aankomst en na ongeveer 6 maanden werd gepeild naar de motivatie om in de gevangenis van Butner te blijven. Volgende redenen werden opgegeven: “te veel moeite om terug te gaan” (24%); “dichterbij familie” (20%); “programma-aanbod” (19%); “leefomstandigheden” (17%); “vrijlating mogelijkheden” (17%) en beter personeel “(11%). De meest geantwoorde reden voor het voortijdig verlaten van de experimentele groep was om dichterbij hun familie te zijn.

In de interviews peilde men ook naar de verschillende aspecten die de Butnergevangenis ‘anders’ maakten dan hun oorspronkelijke gevangenissen. Uit deze interviews bleek veiligheid de meest gewaardeerde functie. Daarnaast waren de gedetineerden in Butner tevreden over:

- vriendelijkheid (94%)
- schoonmaak (86%)
- jobs (84%)
- medegevangenen (76%)
- rust (65%)
- personeel (61%)

In het model van Morris staat de eliminatie van dwang centraal. Interviewers vroegen daarom aan gevangenen wat de gevolgen voor hen waren als ze niet deelnamen aan programma's. De gevangenen waren hierover verdeeld. De ene helft was ervan overtuigd dat verloven en andere privileges wel verbonden waren aan de mate van deelname aan de programma's, terwijl de andere helft de indruk had dat deze elementen geen invloed hadden op elkaar. In kader van het experiment gaf ook het personeel aan dat men zoveel als mogelijk geprobeerd heeft beide

aspecten los van elkaar te zien, maar dat men ook moest toegeven dat het niet volledig gelukt is.

Een bijkomend belangrijk kenmerk van het Morris-model is het *Graduated Release Plan*. Het plan is ontworpen om op systematische manier te testen of de gedetineerden klaar zijn om vrijgelaten te worden en om de geschikte data voor verloven, uitstappen en de overgang naar een halfweg huis te plannen. De meerderheid van de gevangenen was positief over deze plannen, ze gaven hen een zekerder gevoel over de toekomst. Over het algemeen was duidelijk dat het personeel tevreden was over de werking in de Butner-gevangenis.

De resultaten gerapporteerd door het onderzoeksteam suggereerden dat de organisatie door het personeel en de gedetineerden als positief werd ervaren (US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

3.1.3 “Study II: Follow-up evaluation”

Deze eerste fase van Butner’s evaluatie eindigde in 1979 met de algemene conclusie dat het personeel het model van Morris geïmplementeerd had in Butner en dat zowel personeel als gedetineerden hier positief op reageerden.

De vraag die men in het tweede deel van het onderzoek stelt is of dat de positieve omgeving die Butner creëert, ook invloed heeft op de criminele activiteiten van gevangenen en hun prestaties op de arbeidsmarkt na hun vrijlating.

In de follow-up periode (1980 tot 1981) merkten de onderzoekers op dat er geen significante verschillen waren na vrijlating. Het enige dat men kon concluderen is dat gevangenen uit de experimentele groep net iets langer vrij waren voor men herviel, maar dat het nadien ook frequenter gebeurde. In deze korte evaluatie van het model moesten de onderzoekers

concluderen dat het programma waarschijnlijk geen invloed had op de recidivegraad. Naast recidive heeft men ook gekeken naar de prestaties geleverd op de arbeidsmarkt. Over het algemeen kon men uit deze evaluatie concluderen dat de ex-gedetineerden uit Butner niet ‘beter’ presteerden op de arbeidsmarkt dan de ex-gedetineerden uit de controlegroep.

3.1.4 Besluit

Het onderzoek in Butner – als puur experimenteel onderzoek – werd bij het evalueren beschouwd als ‘niet geslaagd’. Het experiment werd om twee redenen vroegtijdig afgebroken. In de eerste plaats omdat andere gevangenen te vroeg elementen die bepaalde positieve effecten veroorzaakten overnamen, waardoor men de controlegroep verloor. In de tweede plaats omdat de toenmalige federale commissie de voorspelde datum van vrijlating van gevangenen begon te koppelen aan goed gedrag, waardoor ook een tweede cruciaal element van Morris’ model onder druk kwam te staan. Al snel concludeerde Bounds en zijn onderzoeksteam dat het uitvoeren van een puur experimenteel onderzoek in dergelijk strafrechtelijk kader, een bijna onmogelijke opdracht was.

Uit later onderzoek blijkt wel dat er veel geleerd is uit het experiment in de Butner-gevangenis over de rol en de organisatie van gevangenisprogramma’s (Morris, 1997).

Uit deze studie kunnen een aantal belangrijke conclusies worden getrokken. Ten eerste blijkt dat een groep doorwinterde, gevaarlijke criminelen kan worden gehuisvest in gevangenen waar men toch probeert de individuele rechten te benadrukken. Het valt op dat deze (toch niet simpele groep) vrij goed te managen valt binnen deze setting. Op de tweede plaats zorgde het vrijwillige karakter van de programma’s voor een grotere deelname en een grotere kans op voltooiing van het programma. De impact van een meer humane omgeving manifesteerde zich in een afname van geweld en minder disciplinaire problemen. Ten derde laat de studie zien hoe

moeilijk het is om het gedrag van ex-gedetineerden na vrijlating aan te passen. Hoewel men een uitgebreid aanbod en een uitstekende selectie van programma's in aanbidding had voor de gevangenen om de zelfverbetering te stimuleren, bleek dat de programma's geen enkele invloed hadden op de criminele activiteiten of de prestaties van gedetineerden na hun vrijlating.

Het is niet duidelijk voor de onderzoekers waarom het gedrag na vrijlating van de experimentele groep niet significant verschillend was van de controle groep. Enkel op basis van hypothesen durfde men enige stellingen uit te brengen (Minnis, 1980; US Department of Justice & Federal Bureau of Prisons, 1987).

4. Besluit

Gedurende zijn hele loopbaan heeft professor Norval Morris zich toegelegd op de problemen van ongelijkheid en de tegenstrijdige doelen in de straftoemeting en –veroordeling. In zijn eerste werken streefde hij voornamelijk naar het koppelen van de theorie aan de praktijk op beide vlakken.

Morris linkte vergeldingsstrafdoelen expliciet aan de mensenrechten van gedetineerden en suggereerde dat deze rechten grenzen stellen aan de strengheid van straffen die worden opgelegd om misdaadbeheersing te bereiken. Morris was een groot voorstander van gemeenschapsstraffen, behandeling, gebruik van boetes en eliminatie van willekeur.

Het concept dat Norval Morris uitdacht rond straf is zowel principieel als pragmatisch. Sommige functies zijn gebaseerd op sterke normatieve argumenten. Hij probeerde echter ook heel bewust een theorie te creëren die congruent is met wijdverspreide waarden en praktijken van alle actoren binnen het strafrechtelijk systeem. Morris is er zich van bewust dat het vinden van een algemene conventie voor 'straffen' quasi onrealistisch is; *“there is no universal formula ... penal policy always represents a choice among a plurality of aims and objectives and every decision we reach may be attended by some disadvantages”* (Tonry, 2004, pg. 90).

Ondanks het feit dat het experiment van het gevangenismodel in Butner geen groot succes was, blijft men toch geloven in verschillende aspecten die professor Morris in die tijd lanceerde. Zijn gedachtegoed werd doorheen de jaren verder opgepikt en ondergebracht in andere modellen en concepten.

DEEL IV. CONCLUSIE

1. De praktijk aan de theorie getoetst

In voorgaande hoofdstukken werden verschillende wetenschappelijke onderzoeken naar kleinschalige detentieprojecten uitvoerig beschreven en geanalyseerd. Kunnen we hieruit nu enkele conclusies trekken?

Bij de onderzochte kleinschalige detentieprojecten zien we dat in alle vier de gevangenisorganisaties het streven naar een meer humaan detentiebeleid aan de basis ligt. Uit de onderzoeksmethodiek en –resultaten blijkt echter dat de onderzoekers niet alle uitgangspunten van dergelijke kleinschalige initiatieven, mee geëvalueerd hebben. De focus in de meeste onderzoeken ligt vooral op recidivevermindering. Zo is er bij de APAC-gevangenis enkel onderzoek verricht naar de recidivecijfers en werd bij de Exodushuizen enkel in het eerste onderzoek ook de nadruk gelegd op andere elementen die positieve effecten konden hebben. In de vervolgonderzoeken kwamen die aspecten niet meer aan bod.

Rekening houdend met de argumenten voor kleinschaligheid zoals aangebracht in Deel II, komen in de visie achter de detentieprojecten en de onderzoeken steeds 4 elementen terug. Een eerste belangrijk punt (zoals hierboven reeds aangehaald) is de focus op recidivevermindering. Een tweede aspect (en tevens de kern van kleinschaligheid) is het idee van inclusie van de organisatie in de samenleving. Een geïntegreerd instituut kan men aan de ene kant bekijken vanuit de centrale ligging van de organisatie en aan de andere kant vanuit het binnenbrengen van de waarden en normen, hulpverlening, samenwerkingsverbanden, tewerkstelling ... Daarnaast wordt het belang van goede, positieve interpersoonlijke relaties benadrukt. Mensen het gevoel geven dat ze nog steeds een mens zijn en niet herleid worden naar dat ene misdrijf dat ze gedaan hebben, geeft hoop. En mensen de hoop geven ooit opnieuw een plaats in die

samenleving te kunnen opnemen is de start van een re-integratieproces. Een rechtvaardige bejegening door het gevangenispersoneel en een meer individuele aanpak van gedetineerden spelen hierin een belangrijke rol. Elke gedetineerde ontwikkelt nl. een bepaalde verwachting over de periode na vrijlating. Hier aandacht voor hebben en individueel nagaan hoe deze al dan niet ingelost kan worden, zijn stappen die gezet kunnen worden om effectieve re-integratie te bevorderen.

Tenslotte speelt ook de motivatie van de gedetineerde een belangrijke rol. In sommige projecten is de motivatie een instroomelement. In andere projecten wordt in de loop van het parcours ingezet op het bereiken van een intrinsieke motivatie voor re-integratie.

Uit de onderzoeken van de projecten blijkt dat niet ieder van deze elementen, die nochtans bij alle projecten beoogd werden, werden onderzocht.

Byron Johnson was met zijn onderzoek de eerste die in 1999 zicht kreeg op de recidivegraad van ex-gedetineerden die hun tijd uitzaten in een APAC-gevangenis. Uit zijn onderzoeksresultaten bleek dat de recidivegraad bij ex-gedetineerden uit beide onderzochte gevangenissen uitermate laag was (16% Humaitá en 36% Bragança) en dit voor zowel hoge als lage risicogevangenen. Bij het interpreteren van de recidivecijfers moet men wel rekening houden met de bronnen van vooringenomenheid en de seculiere gevangenisomstandigheden die het ontwerp bieden. We kunnen enkel vaststellen wat er is, nl. dat gedetineerden die kozen voor het project (waar een humanere aanpak centraal stond), later minder recidiveerden. Op internationaal vlak heeft APAC vandaag de dag erkenning gekregen als een effectieve benadering om de recidivecijfers te verminderen.

Bij de 3 onderzoeken verricht naar de Exodushuizen lag de focus voornamelijk op de recidivegraad. In het eerste onderzoek werd onderzocht hoe een succesvolle uitstroom ‘garantie’ kan bieden voor een leven zonder criminaliteit. Men ziet dat de kans op recidive door

verschillende factoren beïnvloed wordt, maar dat vooral de wijze van uitstroom een rol speelt. In de daaropvolgende onderzoeken werd gebruik gemaakt van de ‘Recidivemonitor’, waarbij enkel gefocust werd op de recidivegraad. Samengevat merken we in de resultaten van de tweede studie een lichte stijging van de recidivecijfers, maar dat verschil is volgens de onderzoekers te wijten aan het gebruik van een verschillende onderzoeksmethodiek in studie 1 en 2. Volgens de derde studie zijn de recidivecijfers ongeveer gelijk gebleven zijn. De algemene recidivegraad is verlaagd, maar dit vooral doordat de recidive onder de totale groep ex-gedetineerden meer is gedaald dan onder de oud-bewoners van Exodus. Ondanks het kleiner wordend verschil, recidiveren de oud-bewoners van Exodus nog altijd minder dan de totale groep ex-gedetineerden. Dit laatste kan worden opgevat als een indicatie dat Exodus bijdraagt aan het verminderen van recidive. Hieruit mogen evenwel geen stellige conclusies getrokken worden omdat beide groepen (alle gedetineerden en oud-bewoners van Exodus) op ongemeten kenmerken van elkaar verschillen.

In de onderzoeksresultaten van de studie in Noorwegen, werd weinig aandacht besteed aan recidive. De focus lag daar specifiek op de impact van gevangenisomstandigheden op de kwaliteit van het leven van gedetineerden. Uit een grootschalig recidiveonderzoek in Scandinavië bleek wel dat de recidivegraad in Noorwegen het laagste van de 5 landen was. Hieruit concluderen dat een meer humane, genormaliseerde aanpak doeltreffender zou zijn met betrekking tot recidive is voorbarig aangezien het onderzoek zelf aangaf dat de resultaten niet mogen gebruikt worden om de effecten van verschillende maatregelen te voorspellen. Bij het interpreteren van de resultaten moet men ook rekening houden met het feit dat Noorwegen over het algemeen beschikt over een betrekkelijk lage criminaliteitsgraad.

Als laatste werd in het onderzoek naar het model van Morris getracht een *Randomized Controlled Trial* op te zetten om recidive onder ex-gedetineerden van de Butner-gevangenis te vergelijken met recidivecijfers van een controlegroep. Men bekeek of de positieve omgeving

die Butner creëert, ook invloed heeft op de criminele activiteiten van gevangenen. In de follow-up periode (1980 tot 1981) merkten de onderzoekers echter dat er geen significante verschillen waren op vlak van recidivevermindering na vrijlating.

Als tweede belangrijke element beoogde men in elk project inclusie in de maatschappij door een centrale ligging en door het binnenbrengen van elementen van de samenleving in de voorziening.

Bij het onderzoek uitgevoerd naar de APAC-gevangenis kunnen we kort zijn. Ondanks het feit dat men stelt dat APAC specifiek ontworpen is om te rehabiliteren door middel van verbindingen tussen de gevangene en hun gemeenschap en er verschillende aspecten, ter ondersteuning van dit idee, aan de basis van het detentieproject lagen (zoals bv. de aanwezigheid van ambtenaren en vrijwilligers uit de samenleving om de activiteiten uit te voeren), werden deze elementen niet opgenomen in het evaluatieonderzoek. In de onderzoeksresultaten plaatst men wel de bevindingen rond het recidivecijfer tegen de achtergrond van betere seculiere gevangenisomstandigheden.

Ook in de onderzoeksresultaten van de Exodushuizen wordt geen concrete evaluatie op dit vlak teruggevonden. Er wordt wel beklemtoond dat men zich niet mag blindstaren op een al dan niet “succesvolle uitstroom”. Een intensieve begeleiding in een Exodushuis kan bij bewoners immers zoveel meer bereikt hebben, zoals aanleren huishoudelijke vaardigheden, dagstructuur, sociale vaardigheden, herstellen familiale banden, ... Deze positieve effecten vond men ook terug bij bewoners die vroegtijdig het programma hebben moeten verlaten.

In Noorwegen ligt de situatie anders. Wat in de eerste hoofdstukken aangehaald wordt als één van de belangrijkste ideeën achter het principe van kleinschaligheid, nl. normalisering, vindt men terug als centraal element binnen het gevangenisstelsel en de organisatie van de strafuitvoering in Noorwegen (en bij uitbreiding de andere Scandinavische landen). Het

basisuitgangspunt van het Noorse penitentiair beleid is dat de straf op zich vrijheidsberoving inhoudt en dat de omstandigheden in de gevangenis zoveel mogelijk dienen aan te sluiten bij het leven in de vrije samenleving om op die manier de detentieschade zoveel mogelijk te beperken. In Noorwegen wordt de strafuitvoering reeds op een vrij kleine schaal uitgevoerd. Het land telt een relatief hoog aantal inrichtingen. Dit wordt verklaard door de uitgestrektheid van het land en het oogmerk om de strafuitvoering te laten plaatsvinden nabij de woonplaats en het sociaal netwerk van de gedetineerde. Uit het onderzoek van Johnsen, Granheim en Helgesen blijkt dat de samenstelling van een kleine groep gevangenen en personeel, zorgt voor een transparant milieu, met al daarmee samenhangende positieve gevolgen.

Ook uit het onderzoek in FCI Butner bleek het belang van inclusie bij kleinschalige gevangnissen. Uit de peilingen naar de redenen waarom gedetineerden in de gevangenis van Butner blijven, blijkt immers dat “dichterbij familie” (20%), “leefomstandigheden” (17%); “vrijlating mogelijkheden” (17%) als voornaamste redenen werden gegeven.

Een derde belangrijk onderdeel voor een meer humaner detentiebeleid was het contact met de medegevangene en het gevangenispersoneel.

Ondanks het feit dat dit als belangrijke argument aangehaald werd voor het installeren van de APAC-gevangnissen en de Exodushuizen, werd dit element niet opgenomen in de evaluatieonderzoeken. Net zoals vermeld bij het deeltje over ‘inclusie in de maatschappij’, is het wel zo dat men aangeeft dat evaluatie van de projecten niet louter gebaseerd mag zijn op “succesvolle uitstroom” en men rekening moet houden met de seculiere gevangenisomstandigheden.

In Noorwegen zien we met de focus op ‘normalisering’ en een algemeen ‘humaan detentiebeleid’, dat in het onderzoek naar de levenskwaliteit van gedetineerden uitvoerig stil gestaan werd bij de positieve effecten van goede relaties en hun invloed op de intrinsieke

motivatie van gedetineerden. Argumenten aangehaald in Deel II rond het belang van interpersoonlijke relaties en een goede en vlotte communicatie werden hier getoetst en positief bevonden (door zowel gedetineerden als gevangenispersoneel). Gedetineerden in kleine gevangenissen waren in het algemeen aanzienlijk positiever dan gedetineerden uit een (middel)grote gevangenissen. Daarnaast werden ook de gedecentraliseerde en minder hiërarchische structuur, met weinig niveaus en weinig werknemers op elk niveau, in combinatie met hechte relaties als ‘mens’ als positieve elementen ervaren. Activiteiten, werk, ... worden meer op maat georganiseerd en het personeel moet de gevangenen veel minder ‘verplichten’ om deel te nemen. Wanneer mensen elkaar als individu (en ‘gelijke’) leren kennen, is de basis voor het creëren van een sfeer van vertrouwen veel groter. Het lijkt gemakkelijker om humanistische waarden in kleine gevangenissen in praktijk te vertalen dan in (middel)grote gevangenissen. Dit impliceert niet dat het onmogelijk is om ook in grote gevangenissen positieve en goede relaties met gedetineerden te hebben. De omstandigheden in kleine gevangenissen lenen zich juist net iets beter tot het creëren ervan.

Uit het onderzoek naar de gevangenis in Butner blijkt ten slotte dat “beter personeel” gegeven wordt bij de voornaamste redenen waarom de deelnemers van de experimentele groep kiezen voor een verder verblijf in de gevangenis van Butner.

Bij het evalueren van de onderzoeksprojecten en het interpreteren van de onderzoeksresultaten, is het belangrijk om ook de rol van de motivatie te bekijken.

Zowel bij de APAC-gevangenis als in de Exodushuizen is de motivatie een belangrijk instroom-element. De (ex-)gedetineerden kunnen enkel toetreden op vrijwillige basis. Bij de Exodushuizen stellen ze het zelf zo specifiek dat er een hulpvraag moet zijn op vlak van één van de sleutelgebieden (wonen, werken, relaties en zingeving) voor de organisatie met de (ex-)gedetineerden aan de slag wil gaan.

In Noorwegen ligt de situatie opnieuw anders. Daar wordt men toegewezen aan kleine gevangenissen, omdat deze zich in hun buurt bevinden en niet omdat men hier zelf voor kiest.

In FCI Butner tenslotte worden de deelnemers van het onderzoek aan de hand van enkele doorslaggevende kenmerken toegevoegd aan de experimentele groep. De deelnemers van deze groep zijn echter op de hoogte van het onderzoek en hebben een bepaalde periode de tijd om te beslissen of ze in het gevangenisexperiment meestappen of niet. Hier kiezen de deelnemers dus niet zelf of ze aan het experiment toegevoegd worden, maar wel of ze hun deelname verderzetten.

Deze belangrijke motivationele rol bij instroom zorgt ervoor dat de onderzoeksresultaten enigszins vertekend zijn en men de resultaten niet kan veralgemenen naar de algemene detentiepopulatie. Hieruit kunnen we wel concluderen dat intrinsieke motivatie een belangrijk element is om een geslaagde re-integratie te verhogen.

2. Aanbevelingen voor de toekomst

Het ontwikkelen van kleinschalige detentieprojecten (vanuit een visie van een meer humaan beleid) is een vrij recent gegeven, waardoor het aantal evaluatieonderzoeken beperkt is (vandaar ook dat er maar 4 kleinschalige detentieprojecten en bijhorend onderzoek opgenomen zijn in deze masterproef). Het zou dus – zoals verwacht bij aanvang van mijn onderzoek – voorbarig zijn om reeds uitspraken te doen over de effectiviteit van kleinschalige detentie. Men kan enkel concluderen dat sommige projecten gunstige resultaten boeken en het dus zeker de moeite is om verdere ontwikkelingen op te volgen.

Het lijkt mij dan ook aangewezen om naar de huidige kleinschalige detentieprojecten longitudinaal evaluatieonderzoek te blijven opzetten, zowel op vlak van “harde cijfers” (recidivevermindering) als op vlak van andere positieve effecten die een tijdelijk verblijf in een

kleinschalige gevangenis met zich meebrengen. In de reeds gevoerde onderzoeken werd veelal vooral de focus gelegd op recidivegraad, het enige echte meetbare. Vanuit het oogpunt van beleidsmakers is dit te begrijpen, zij willen namelijk zo snel mogelijk resultaten boeken. Cijfers over recidive kunnen ‘vlot’ opgevraagd worden en onderzoek hier naartoe kost minder tijd, moeite en geld. Maar is het niet even belangrijk om te kijken naar de kwaliteit van het leven van ex-gedetineerden in de jaren na opsluiting? Hoe zit het met hun effectieve re-integratie in de maatschappij? Hebben ze kansen gekregen (en gegrepen) om hun verschillende sociale rollen opnieuw op te nemen? Dergelijke onderzoeken vergen heel wat inzet en opvolging via longitudinale kwalitatieve studies, maar zijn toch zeker de moeite waard om in te investeren.

In dit kader is het misschien ook belangrijk dat men een blik werpt op de doelgroep van de verschillende projecten. Zijn er mogelijkheden om deze doelgroep uit te breiden en ook niet-gemotiveerde gedetineerden te laten toetreden tot dergelijke projecten? Het lijkt me alleszins interessant om te kijken of er een weg af te leggen valt binnen kleinschalige detentie waarbij ook de motivatie van gedetineerde van extrinsieke naar intrinsieke evolueert.

Als laatste wil ik opmerken dat om tot een goed uitgewerkte, concrete implementatie van kleinschalige detentie te komen, een constructieve samenwerking tussen wetenschappelijk onderzoek, beleidsmakers en praktijkbeoefenaars vereist is. Om het met de woorden van Huy Horsmans te zeggen: “iedere wijziging wordt gestremd door de korte termijnvisie van zijn stakeholders” (persoonlijke communicatie, 26 april 2018). Als we de politici in dit geval als stakeholders nemen, dan worden wijzigingen aan het gevangenisstelsel mee geremd door hun korte termijnvisie, nl. de bescherming van zichzelf met het oog op opnieuw verkozen worden. Is het bij het implementeren van dergelijke projecten nodig om te wachten op groen licht van de beleidsmakers? Wordt er in kader van dergelijke thema’s niet beter bottom-up en experimenteel gewerkt? Op basis van ervaringen en effectieve resultaten kan men gemakkelijker het grote publiek en daaraan verbonden ook de beleidsmakers warm maken om

open te staan voor dergelijke hervormingen. Deze manier van werken kan een domino-effect teweeg brengen. Zodra de beleidsmakers zien dat de hemel niet naar beneden valt bij dergelijke hervormingen en dat het probleem beter beheersbaar wordt, is de verwachting dat de publieke opinie en in navolging meerdere landen zullen volgen. Er is veel twijfel bij alle beleidsmakers over welke kant het moet opgaan, maar bijna iedereen is het erover eens dat het nu niet werkt. De nood aan positieve ervaringen is hoog, opdat men toekomstgericht kan handelen.

3. Algemeen besluit

In deze masterproef had ik als doelstelling om enkele detentieprojecten onder de loep nemen en te kijken vanuit welke beleidsmatige insteek zij kozen voor een kleinschalige organisatie en/of structuur, om tenslotte de resultaten van de verschillende wetenschappelijk onderzoeken naar deze kleinschalige detentievormen te vergelijken. Deze doelstelling werd opgesteld met het oog op het beantwoorden van mijn centrale vraag *“Zijn er bij de vergelijking van onderzoeken uitgevoerd naar kleinschalige detentieprojecten onderzoeksresultaten die de argumenten voor kleinschalige detentie ondersteunen?”*.

Na de doorvoering van kleinschaligheid in de welzijnssector, werden de argumenten voor schaalverkleining kritisch bekeken binnen een gevangenissetting. Wat vanuit wetenschappelijk oogpunt een efficiëntere en effectievere manier van gevangenen organiseren lijkt te zijn, werpt in praktijk nog niet de gehoopte resultaten af.

We merken op dat het idee van kleinschalige detentie wereldwijd opgepikt wordt door wetenschappers die geïntrigeerd zijn door het strafrechtelijk systeem. Doorheen de jaren werden her en der (piloot)projecten op poten gezet. We zien echter dat deze projecten (met enkele uitzonderingen op nationaal vlak, zoals bv. Exodus in Nederland) nog niet de grote doorbraak kunnen maken.

Bij dit alles moet rekening gehouden worden met het feit dat de gevangenisstraf kadert in het nationale sanctioneringsbeleid met zijn specifieke straftoemeting en -uitvoering. Dit kan sterk verschillen van land tot land. Men kan zich daarbij ook de vraag stellen in welke fase van de strafuitvoering men de overgang naar kleinschalige eenheden moet doorvoeren om gunstige effecten te bereiken. We zien dat in beperkte mate het idee van kleinschaligheid reeds doorgevoerd is in de laatste fase van de strafuitvoering (in de vorm van ‘transitiehuizen’ of ‘halfweghuizen’), maar is het o.b.v. de argumenten aangehaald in deze masterproef niet wenselijk om dit al veel vroeger in de periode van opsluiting te doen?

Zoals aangegeven bij het besluit van Noorwegen lijken kleine gevangnissen gemakkelijker om een genormaliseerd, meer humaan detentiebeleid in door te voeren. Maar impliceert dit dat het niet mogelijk is in grootschalige initiatieven? In verschillende landen (denk maar aan Bastøy in Noorwegen, Haren in België ...) wil men veelal met dezelfde principes werken, maar in kleine leefeenheden die opgenomen zijn in een grootschalig geheel. Zorgt het kunstmatig installeren van kleinschalige groepen voor minder gunstige resultaten? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is nog heel wat onderzoek nodig. Het is echter zo dat beleidsmakers er niet mogen van uitgaan dat deze wijze van organisatie positieve effecten zal hebben aangezien men slechts aan enkele principes van normalisering poogt te voldoen. Vraag stelt zich in hoeverre het verblijf in een ‘gevangensdorp’ de banden met de samenleving voldoende aanhoudt.

De huidige kleinschalige initiatieven zijn er doorgaans gekomen in het streven naar een meer humane detentie. Cruciaal hierin blijft de rol van de samenleving. Een samenleving moet gemotiveerd zijn om een bijdrage te leveren aan het proces van re-integratie en de (ex-)gedetineerden ook écht kansen bieden om terug zijn plek te zoeken. Detentie die re-integratie nastreeft moet in ruimte en werking zelf in de samenleving geïntegreerd zijn. We merken echter dat in de huidige westerse samenleving er een tendens van ‘verrechtsing’ is, die een contraproductief effect heeft. In een samenleving waar er meer en meer gefocust wordt op

onveiligheid(gevoelens) en repressief beleid, is het niet evident om gevangenis hervormingen door te voeren die vooral het verbeteren van de levenskwaliteit van de gedetineerden beogen. Anderzijds zien we in de westerse samenleving de laatste decennia wel een algemene tendens zichtbaar van het “geven van nieuwe kansen” en “het inzetten op individualiteit”. We merken dit bij de aanpak van jongeren, drugsgebruikers, ... en zelfs in een harde wereld zoals die van het economisch recht waar aan gefailleerden nieuwe kansen worden gegeven.

Vanuit deze twee uitersten is het verstaanbaar dat het moeilijk is om tot een overeenkomst inzake sanctioneringsbeleid te komen. Toch zal men op zoek moeten gaan naar een manier om via constructief overleg en *out-of-the-box* denken, samen met de verschillende belanghebbenden tot hervormingen te komen, die aan de verwachtingen van alle partijen voldoen. Men moet opnieuw de doelstellingen die men wil bereiken formuleren en van daaruit het sanctioneringsbeleid hervormen. De snelle evoluties in de huidige wereld veranderen het leven van de mensen grondig. Eenduidige antwoorden zijn niet langer aangewezen ook niet binnen het concept criminaliteit. Naast de ontwikkeling van alternatieve strafvormen moet ook de detentie gedifferentieerd worden en moet het idee van massadetentie eventueel wel voorgoed verlaten worden.

Literatuurlijst

Angenent, H., & Beke, B. M. W. A. (1983). *Het leefgroepshuis: kleinschaligheid in de kinderbescherming*. Haarlem: De Toorts.

APAC Portugal. (z.d.). Our methodology. Geraadpleegd op 18 maart 2018, van <https://www.apac-portugal.pt/copia-home>

AVSI. (z.d.). Who we are. Geraadpleegd op 18 maart 2018, van <https://www.avsi.org/en/page/who-we-are/80/>

AVSI. (2012, 10 juli). AVSI at the 7th APACs National Conference. Geraadpleegd op 17 maart 2018, van <https://www.avsi.org/en/news/2012/07/10/avsi-at-the-7th-apacs-national-conference/1126/>

AVSI. (2012, 15 oktober). Human Rights in Criminal Justice Systems: the Brazilian APACs' experience. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van <https://www.avsi.org/en/news/2012/10/15/human-rights-in-criminal-justice-systems-the-brazilian-apacs-experienc/1143/>

AVSI. (2013, 27 mei). The APACs' experience shines on the international arena. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van <https://www.avsi.org/en/news/2013/05/27/the-apacs-experience-shines-on-the-international-arena/1193/>

AVSI. (2015, 16 december). Human Rights in Brazil: APAC method extended to other 3 states.

Geraadpleegd op 16 maart 2018, van <https://www.avsi.org/en/news/2015/12/16/human-rights-in-brazil-apac-method-extended-to-other-3-states/1289/>

AVSI Brasil. (z.d.). PROJETOS / Detalhes do Projeto. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van

<http://avsibrasil.org.br/projetos/?lnk=81&rg=158>

AVSI Brazil. (z.d.). Brazil: human rights project extended to five additional states.

Geraadpleegd op 16 maart 2018, van <http://www.avsi-usa.org/brazil-eu-expends-apac-and-avsi-project-to-five-state.html>

Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden. (2005, 12

januari). Geraadpleegd op http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&table_name=wet&cn=2005011239%20&%20http://elfri.be/basiswet-rechten-gevangenen-integrale-versie

Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Van der Laan, P. H., & Nieuwbeerta, P. (2012).

Zoeken naar de juiste bouwstenen. Het gevangenisontwerp en de detentiebeleving van gedetineerden. *Tijdschrift voor Criminologie*, 54(3), 211-231.

Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Van der Laan, P. H., & Nieuwbeerta, P. (2016). A

Social Building? Prison Architecture and Staff– Prisoner Relationships. *Crime & Delinquency*, 62(7), 843-874. doi:10.1177/0011128714530657

- Beyens, K., Devresse, M.-S., & Gilbert, E. (2011). *Werken en leven in de gevangenis: de gebruikers aan het woord* (Rapport). Geraadpleegd van <https://www.kbs-frb.be/nl/Virtual-Library/2011/295151>
- Beyens, K., & Janssens, F. (2009). Gevangenisbouw voor de eenentwintigste eeuw. De missie is helder: méér capaciteit! Maar waar is de visie? *De orde van de dag*, 48, 7-24. Geraadpleegd van <https://jura.kluwer.be/secure/ShowFile.aspx?id=dx1303702.pdf&TrackUser=1>
- Beyens, K., Korf, D., & Dirkzwager, A. (2014). Detentie en gevolgen van detentie. Geraadpleegd op 10 december 2017, van https://www.researchgate.net/publication/276463148_Detetie_en_gevolgen_van_detentie
- Brekend. (2017, 4 april). In deze gevangenissen krijgen gedetineerden training, werk, ... en de sleutel van hun cel. Geraadpleegd op 17 maart 2018, van <http://www.brekend.nl/2017/04/04/alternatieve-gevangenis-apac-brazilie%CC%88/>
- Burnside, J., Adler, J., Loucks, N., & Rose, G. (2005). *My brother's keeper : faith-based units in prisons*. Cullompton: Willan publishing.
- Claus, H., Beyens, K., De Meyer, R., Gryson, M., & Naessens, L. (2013). *Huizen. Naar een duurzame penitentiaire aanpak*. Brussel, België: ASP nv.
- Claus, H., & Gryson, M. (2017). Detentiehuisen - Op maat van mens en strafdoel. *Fatik*, 34(153), 20-25.

Commissie van Toezicht. (z.d.). Internationale wet- en regelgeving: gevangeniswezen. Geraadpleegd op 5 januari 2018, van <https://www.commissievantoezicht.nl/dossiers/internationale-wetgeving/gedetineerden/>

Council of Europe. (2006). European Prison Rules. Geraadpleegd op 15 juni 2016, van <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/european-prison-rules>

Crewe, B. (2016). The sociology of imprisonment. In Y. Jewkes, B. Crewe, & J. Bennett (Reds.), *Handbook on prisons* (2e ed., pp. 77-100). Milton, U.K.: Routledge.

Council of Europe. (2006). European Prison Rules. Geraadpleegd op 15 juni 2016, van <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/european-prison-rules>

Daems, T., Pletincx, P., Robert, L., Scheirs, V., van de Wiel, A., & Verpoest, K. (2009). *Achtertralies in België*. Gent: Academia press.

Darke, S. (2014). *Self-Governing Prison Communities: The APAC Phenomenon* (Paper). Geraadpleegd van https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2475404

De Cock, J. (2017, 18 januari). 'Transitiehuizen voor gedetineerden zorgen voor wat licht aan het einde van de tunnel'. *Knack*. Geraadpleegd van <http://www.knack.be/nieuws/belgie/transitiehuizen-voor-gedetineerden-zorgen-voor-wat-licht-aan-het-einde-van-de-tunnel/article-opinion-803571.html>

De Huizen. (z.d.). De Huizen [Video]. Geraadpleegd op 21 februari 2018, van <http://dehuizen.be/nl/home>

De Jonge, G. (2006). De Europese gevangenisregels zijn vernieuwd. De rechtskracht ervan blijft echter gering. Geraadpleegd op 5 januari 2018, van <https://www.commissievantoezicht.nl/dossiers/internationale-wetgeving/EPR/>

De Roeck, E. (2012). *Small is beautiful? Een onderzoek naar de mogelijkheden en beperkingen van kleinschalige detentiemodellen*. (masterproef). Gent: Universiteit Gent.

Debouver, L. (2015, 5 november). Tijd voor een gerechtelijke revolutie: maak plaats voor constructieve alternatieven. Geraadpleegd op 12 maart 2018, van <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2015/11/05/tijd-voor-een-gerechtelijke-revolutie-maak-plaats-voor-constructieve-alternatieven>

Debusschere, B. (2016, 17 mei). In detentiehuizen staat re-integratie wél centraal. *De Morgen*. Geraadpleegd van <https://www.demorgen.be/binnenland/-in-detentiehuizen-staat-re-integratie-wel-centraal-b0bdf49b/>

Deruyck, S. (2016). *Detentie in een open of halfopen gevangenis: een vergelijkende studie*. (masterproef). Geraadpleegd van https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/304/193/RUG01-002304193_2016_0001_AC.pdf

De Ruyver, B. (2004). Het strafrechtelijk beleid in een postmoderne samenleving. In T. Balthasar, J. Christiaens, M. Cools, T. Decorte, B. De Ruyver, P. Hebberecht, S. Ponsaers, S. Snacken, P. Traest, T. Vander Beken, & G. Vermeulen (Eds.), *Update in de criminologie: Het strafrechtssysteem in de Laatmoderniteit* (pp. 155-168). Mechelen: Kluwer.

De Rycke, R. (2013, 19 december). Culturele projecten binnen de gevangenis. Geraadpleegd op 3 januari 2018, van <https://www.rektoverso.be/artikel/culturele-projecten-binnen-de-gevangenis-0>

Dullum, J., & Ugelvik, T. (2012). Introduction. Exceptional prisons, exceptional societies? In T. Ugelvik & J. Dullum (Eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice* (pp. 1-10). Geraadpleegd van https://books.google.be/books?id=VdqoAgAAQBAJ&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Introduction.+Exceptional+prisons,+exceptional+societies?&source=bl&ots=GLABfzZZ00&sig=1Eef1tApE7GQ_dpwgzhVR6r7Rho&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwjfnubAl7_aAhVELIAKHQYcAgsQ6AEIKDA#v=onepage&q=Introduction.%20Exceptional%20prisons%2C%20exceptional%20societies%3F&f=false

Encyclo.nl. (z.d.). Likertschaal. Geraadpleegd op 28 maart 2018, van <http://www.encyclo.nl/begrip/Likertschaal>

European Commission. (z.d.). A new chance for prisoners in Brazil. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van https://ec.europa.eu/europeaid/case-studies/new-chance-prisoners-brazil_en

European Commission. (z.d.). Human rights and dignity of prisoners: scaling the APAC model (Association for Protection and Assistance to the Convicted). Geraadpleegd op 16 maart 2018, van https://ec.europa.eu/europeaid/projects/human-rights-and-dignity-prisoners-scaling-apac-model-association-protection-and-assistance_en

European Commission. (z.d.). "Overcoming borders" Human rights and dignity of those sentenced to deprivation of liberty: the leap of scale of the APAC model [Video]. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van https://ec.europa.eu/europeaid/projects/overcoming-borders-human-rights-and-dignity-those-sentenced-deprivation-liberty-leap-scale_en

Exodus. (z.d.). Toelatingsvoorwaarden. Geraadpleegd op 28 maart 2018, van <https://www.exodus.nl/toelatingsvoorwaarden-doelgroep-exodus>

Exodus. (z.d.). Wat doet Exodus. Geraadpleegd op 28 maart 2018, van <https://www.exodus.nl/over-exodus>

Exodus Nederland. (z.d.) *Exodus. Maak kennis*. [Brochure]. Leiden: Exodus.

Exodus Nederland. (2017). *Jaarverslag 2016* (rapport) Geraadpleegd van https://www.exodus.nl/sites/default/files/exodus_nederland_jaarverslag_2016_v2.pdf

Exodus Nederland. (z.d.) *Jouw Kracht. Exodus biedt perspectief met Krachtwerk*. [Brochure]. Leiden: Exodus.

Foucault, M. (1997). *Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische uitgeverij.

Garland, D. (2001). *The culture of control : crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford university press.

Globo. (2015, 1 januari). Apac se destaca por trabalho de assistência a condenados em MG. Geraadpleegd op 17 maart 2018, van <http://g1.globo.com/mg/centro-oeste/noticia/2015/01/apac-se-destaca-por-trabalho-de-assistencia-condenados-em-mg.html>

Groenhuijsen, M., Kooijmans, T., & Van Den Berge, Y. (2013). *Bestrafing in Nederland en België*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.

Het leven in de gevangenis. (2011, 8 april). Geraadpleegd op 8 januari 2018, van <http://www.binnendemuren.be/beleid-wetgeving/135-qarthetlevenindegevangensq>

James, N. (2016). *The Federal Prison Population Buildup: Options for Congress* (Report). Geraadpleegd van <https://fas.org/sgp/crs/misc/R42937.pdf>

Jewkes, Y., & Johnston, H. (2007). The evolution of prison architecture. In Y. Jewkes (Red.), *Handbook on prisons* (pp. 174-196). Cullompton, U.K.: Willan.

Johnsen, B., Granheim, P. K., & Helgesen, J. (2011, 23 november). Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *Sage journals*, 8(6). Geraadpleegd van <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1477370811413819>

Johnsen & Granheim. (2012). Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity. In T. Ugelvik & J. Dullum (Eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice* (pp. 199-214). Geraadpleegd van https://books.google.be/books?id=VdQoAgAAQBAJ&pg=PA199&dq=Prison+size+and+quality+of+life+in+Norwegian+closed+prisons+in+late+modernity&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwjAhPrWl7_aAhUGZ1AKHWLHAQwQ6AEIMTAB#v=onepage&q=Prison%20size%20and%20quality%20of%20life%20in%20Norwegian%20closed%20prisons%20in%20late%20modernity&f=false

Johnson, B. (2002, 1 februari). Assessing the Impact of Religious Programs and Prison Industry on Recidivism: An Exploratory Study. *Texas Journal of Corrections*, 28(1), 7-11. Geraadpleegd van <http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/Assessing-Impact-Rel-Pro-TCJ-2002.pdf>

Knack. (2011, 26 juli). Noorwegen heeft meest menselijke gevangenissen ter wereld. *Knack*. Geraadpleegd van <http://www.knack.be/nieuws/wereld/noorwegen-heeft-meest-menselijke-gevangenissen-ter-wereld/article-normal-24292.html>

Kriminalomsorgen. (2018). About the Norwegian Correctional Service. Geraadpleegd op 16 april 2018, van <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=265199>

- Kristoffersen, R. (2010). *Relapse study in the correctional services of the Nordic countries* (Abstract onderzoeksrapport). Geraadpleegd van <http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/2819934.823.xpewptatwc/Nordic+relapse+study+abstract+.pdf>
- Liebling, A., & Arnold, H. (2004). *Prisons and their moral performance : a study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford university press.
- Liebmann, M. (2011). *Restorative Justice In Prisons – An International Perspective* (Paper). Geraadpleegd van http://foresee.hu/uploads/media/MarianLiebmann_text_01.pdf
- Maes, E. (2009). Het actuele penitentiaire beleid in confrontatie met zijn verleden. In T. Daems, P. Pletincx, L. Robert, V. Scheirs, A. Van de Wiel, & K. Verpoest (Eds.), *Achter tralies in België* (pp. 47-74). Gent: Academia Press.
- Mathiesen, T. (2012). Scandinavian Exceptionalism in penal matters. Reality or wishful thinking. In T. Ugelvik, & J. Dullum (Reds.), *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice* (pp. 13-37). Geraadpleegd van https://books.google.be/books?hl=nl&lr=&id=jyupAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT10&dq=PENAL+EXCEPTIONALISM%3F+NORDIC+PRISON+POLICY+AND+PRACTICE%2B&ots=qNP4idnj12&sig=_obh27dHogP7aZED8j2yqD2bMAw#v=onepage&q=%20Scandinavian%20exceptionalism%20in%20penal%20matters&f=false
- Minnis, A. M. (1980, juni). Program participation of federal inmates involved in the Butner FCI correctional experiment. *Journal of Correctional Education*, 31(2), 13-16. Geraadpleegd van http://www.jstor.org/stable/23291700?seq=1#page_scan_tab_contents

Moerings, M., Van Wingerden, S. G. C., & Vijfhuize, P. J. (2006). *Exodus, op de goede weg? Eindrapportage van het evaluatieonderzoek naar Exodus* (Onderzoeksrapport). Geraadpleegd van <https://core.ac.uk/download/pdf/82996543.pdf>

Morris, N. (1974). *The future of imprisonment*. Chicago, Verenigde Staten: The University of Chicago Press.

Morris, N. (1997). Crime, The Media and our Public Discours. In J. Wilson, P. Reuter, M. H Moore, C. S Widom, N. Morris, & A. Blumstein (Reds.), *Perspectives on Crime and Justice: 1996 - 1997 Lecture Series* (pp. 99-122). Geraadpleegd van http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/pcjls1&div=10&g_sent=1&casa_token=IEmJpxExI58AAAAA:9Gr45yk6ZvbqKCX6YO2H72A__lftugmSH_-ogelF1Cx3QPkefxeET3vSKjSiKtiM1SaXFpw3&collection=journals%20p99

OHCHR. (z.d.). International Covenant on Civil and Political Rights. Geraadpleegd op 5 januari 2018, van <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>

OHCHR. (z.d.). Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Geraadpleegd op 5 januari 2018, van <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>

Pauwels, L. (2014). *Oorzakelijke mechanismen en verklaringsmodellen voor regelovertredend gedrag*. Gent: Academia Press.

Pauwels, L. (2017). *Wetenschappelijk geïnformeerde criminaliteitspreventie. Achtergronden, mechanismen, interventies en evaluaties*. Syllabus criminaliteitspreventie. Gent: Docunet.

Pevsner, N. (1976). *A history of building types*. London: Thames and Hudson.

Pont, M., Van der Woude, M., & Moerings, M. (2005). Exodus: op de goede weg? *PROCES*, 85(1), 7-14. Geraadpleegd van https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/proces/2005/01/PROCES_2005_085_001_002.pdf

Prang, R., Wingerden, S. G. C., & Timmer, R. (2010). Opvang en begeleiding van (ex-)gedetineerden: een hele klus. *PROCES*, 89(5), 290-302. Geraadpleegd van <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/17753>

Pratt, J. (2008a). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 48(2), 119-137. Geraadpleegd van https://www.researchgate.net/publication/31111314_Scandinavian_Exceptionalism_in_an_Era_of_Penal_Excess_Part_I_The_Nature_and_Roots_of_Scandinavian_Exceptionalism

Pratt, J. (2008b). Scandinavian exceptionalism in an era of Penal excess. Part II: Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future? *British Journal of Criminology*, 48(2), 275-292. Geraadpleegd van https://watermark.silverchair.com/azm073.pdf?token=AQECAHi208BE49Ooan9kKhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKA485ysgAAAZ0wggGZBgkqhkiG9w0BBwagggGKMIIBhgIBADCCAX8GCSqGS1b3DQEHATAeBglghkgBZQMEAS4wEQQMv6T0vw9vwFCpBexEAgEQgIIBUPRwfHvcqRQSuw1

kjCD31cDJzYOm5RY3kxqgrd-
bvO9jeCTjXROOdMobL30lDXeax40Fb0MAIqc9OYtbMANwLXn2qq8Hk6IGUERkx
WiZaStM0dsdqpkaa62U8WkdCgoUm_GQV_iFRnniAFZVYE8Px27rWwW0n34gL9G
xocAaVOYySv6TAw810c6DE9fnKs4DlpyeNZK4WRaO04zRaKciHe-
mnStgEz3JIsTxzJJuIUJ7Y8XRPqyXFBTZbqdHfyJdYL5FVGNq5B4WCLB8xxCEfy0z
Kp2fhcCQINIXKZxk7sjmBti2F5zge4Ef9Df36NWxpWLZqzsFBKVWHZPmGkkWxYa
fyGUFR0mSYfXqtKVz8m2nDAQGUClhTYAU7X5G7bglwoWznyHTzaMj2kkB6DzM
hY46ipkRF6yILxLia-cxj6vY2yvmQ7DYho8JANTvKIQ

Pratt, J., & Eriksson, A. (2011). 'Mr. Larsson is walking out again'. The origins and development of Scandinavian prison systems. *Journal of Criminology*, 44(1), 7-23.
Geraadpleegd van <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0004865810393105>

Prison Fellowship. (z.d.). Our Mission Is To Restore Those Affected By Crime And Incarceration. Geraadpleegd op 18 maart 2018, van <https://www.prisonfellowship.org/about/beliefs/>

Quakers in the World. (z.d.). Influential Quakers in Crime and Justice in the early days. Geraadpleegd op 25 april 2018, van <http://www.quakersintheworld.org/quakers-in-action/110/Influential-Quakers-in-Crime-and-Justice-in-the-early-days>

Steyaert, J. (2011, 6 mei). Erving Goffman. Totale instituties. Geraadpleegd op 8 januari 2018, van http://www.canonsociaalwerk.be/int/details.php?cps=45&auteur_id=2&canon_id=92

The World Prison Brief. (z.d.). Belgium. Geraadpleegd op 25 april 2018, van <http://www.prisonstudies.org/country/united-states-america>

The World Prison Brief. (z.d.). United States of America. Geraadpleegd op 25 april 2018, van <http://www.prisonstudies.org/country/united-states-america>

The Quaker Prison Experiment. (z.d.). Geraadpleegd op 23 april 2018, van <http://www-personal.umich.edu/~kruger/photos/2006/qpe.html>

Tonry, M. (2004). *The future of imprisonment*. New York, Verenigde Staten: Oxford University Press.

Tournel, H. (2015). *De gevangenisbewaarder. Het professioneel leven in beeld*. Antwerpen-Apeldoorn, België: Maklu.

University College London. (z.d.). The Panopticon. Geraadpleegd op 5 januari 2018, van <http://www.ucl.ac.uk/bentham-project/who/panopticon>

United Nations. (z.d.). Universal Declaration of Human Rights. Geraadpleegd op 5 januari 2018, van <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

US Department of Justice, & Federal Bureau of Prisons. (1987). *Butner Study: The Final Analysis* (Report). Geraadpleegd van [https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/](https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/128247NCJRS.pdf)
Digitization/128247NCJRS.pdf

- Vanluchene, E. (2016). *Het recht op gezondheid voor gedetineerden*. (masterproef). Geraadpleegd van https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/272/301/RUG01-002272301_2016_0001_AC.pdf
- Van Den Broek, A., & Heydanus, R. (1990). *Kleinschaligheid in de hulpverlening : een principiële keuze*. Baarn: Nelissen.
- Van Poecke, J. (2009). Binnen de gevangenismuren. In T. Daems, P. Pletincx, L. Robert, V. Scheirs, A. Van de Wiel, & K. Verpoest (Eds.), *Achter tralies in België* (pp. 193-204). Gent: Academia Press.
- Van Wingerden, S. G. C., Alberda, D., Moerings, M., Wartna, B., & Van Wilsem, J. (2010). *Recidive en nazorg. Onderzoek onder oud-bewoners van Exodus, DOOR, Moria & Ontmoeting* (Onderzoeksrapport). Geraadpleegd van <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/43146/2010Recidiveennazorg.pdf?sequence=1>
- Van Wingerden, S. G. C., & Moerings, M. (2007). Het succes van Exodus; evaluatieonderzoek naar resocialisatie en recidive van oud-bewoners. *Tijdschrift voor strafrechtspleging*, 2-8. Geraadpleegd van <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/17755/2007%20Proces%20Exodus.pdf?sequence=2>
- Van Wingerden, S., Verweij, S., Wartna, B., & Moerings, M. (2017). *Exodus: naar een leven zonder criminaliteit?* (Onderzoeksrapport). Geraadpleegd van https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/54719/Rapport_Exodus_20170830.pdf?sequence=1

Vander Beken, T. (2014) Noors voor Noren. Een reisverslag uit een (niet zo) uitzonderlijk gevangenisland. *Fatik*, 143, p. 5-18. Geraadpleegd van <https://biblio.ugent.be/publication/5719126/file/5719131>

Vander Beken, T. (2015). *Howardreizen: de rol van de gevangenis in Europa*. Antwerpen: Maklu Publishers.

Vander Beken, T. (2017, 5 december). *De (on)zin van gevangenisstraf* (debat). Wetenschapscafé Gent.

Visie achter het project tralies uit de weg. (z.d.). Geraadpleegd op 15 september 2017, van <https://traliesuitdeweg.weebly.com/visie.html>

Volokh, A. (2011). Do Faith-Based Prisons Work?. Geraadpleegd van <https://www.law.ua.edu/pubs/lrarticles/Volume%2063/Issue%201/2-Volokh.pdf>

Volokh, S. (2014, 11 februari). What if faith-based prison programs just attract better prisoners? Geraadpleegd op 18 maart 2018, van https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2014/02/11/what-if-faith-based-prison-programs-just-attract-better-prisoners/?utm_term=.0fe4d848dd6b

Wat doet een gevangenisstraf met je gezondheid? (z.d.). Geraadpleegd op 10 december 2017, van http://binnendemuren.be/index.php?option=com_content&view=article&id=116:qartwatdoeteengevangenisstrafmetjegezondheidq&catid=4:catstrafinrichting&Itemid=4

Willem, N. (2013). *De impact van detentie op de familie van gedetineerden en hun toekomstperspectief* (masterproef). Geraadpleegd van https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/060/574/RUG01-002060574_2013_0001_AC.pdf

Zuijdwegt, G. (2017). Misdad en More: vijf lessen voor vandaag. *Fatik*, 34(153), pg. 26 – 29.